

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και
Κοινωνικής ανθρωπολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών:
«Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην Ιστορία,
την Αρχαιολογία και την Κοινωνική
Ανθρωπολογία»

ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΑΝΩ ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΞΕΝΙΑΣ: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Παρασκευή Ι. Μαρκάκη

Βόλος 2016

Επόπτες καθηγητές: Βαραλής Ιωάννης, Βασιλάκη Μαρία

Εξεταστής: Κυρτάτας Δημήτριος

Περιεχόμενα

Βιβλιογραφία – συντομογραφίες	σελ. 6-13
Πρόλογος	σελ. 14-16
Κεφάλαιο 1 ^ο : Εισαγωγή	σελ. 17-25
Κεφάλαιο 2 ^ο : Τα γλυπτά	σελ. 26-42
Κεφάλαιο 3 ^ο : Ο διάκοσμος	σελ. 43-63
Κεφάλαιο 4 ^ο : Επίλογος-συμπεράσματα	σελ. 64-68
Παράρτημα: Κατάλογος γλυπτών	σελ. 70-94
Κατάλογος εικόνων	σελ. 95-112
Χάρτες	σελ. 113

Βιβλιογραφία - Συντομογραφίες

A. Πηγές

Δαμασκηνός, Έκδοσις

Δαμασκηνός Ι., «Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως», *PG* 94, στ. 789-1228

Miklosich, Muller 1871

Miklosich Fr., Muller J., *Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*, τόμ. IV, Βιέννη 1871

B. Βοηθήματα

Περιοδικά – επετηρίδες – σειρές

ABME

Αρχεῖον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος

AA

Αρχαιολογικόν Δελτίον

AE

Αρχαιολογική Εφημερίς

AEΘΣΕ

Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας

ΔΙΕΕ

Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος

ΔΧΑΕ

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΕΕΒΣ

Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών

ΘεσσΧρον

Θεσσαλικά Χρονικά

ΠΑΕ

Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

ArtB

The Art Bulletin

BCH

Bulletin de correspondance hellénique

DOP

Dumbarton Oaks Papers

JÖB

Jahrbuch den Österreichischen Byzantinistik

PG

J.-P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series Graeca

Λεξικά
Καλοπίση-Βέρτη, Παναγιωτίδη-
Κεσίσογλου 2010

Καλοπίση-Βέρτη Σ., Παναγιωτίδη-
Κεσίσογλου Μ., επιμ., *Πολύγλωσσο
εικονογραφημένο λεξικό όρων βυζαντινής
αρχιτεκτονικής και γλυπτικής*, Ηράκλειο 2010

Ελληνική βιβλιογραφία

Ασημακοπούλου-Ατζακά 1987

Ασημακοπούλου- Ατζακά Π., *Σύνταγμα των
παλαιοχριστιανικών δαπέδων της Ελλάδος*, τόμ. II:
Στερεά Ελλάς - Πελοπόννησος, Θεσσαλονίκη 1987

Βαραλής 2016

Βαραλής Ι.Δ., «Η γλυπτική του 12ου αιώνα στην
Άνδρο. Ζητήματα προέλευσης των εργαστηρίων»,
στο: Γ. Πάλλης, επιμ., *Η βυζαντινή Άνδρος (4ος – 12ος
αιώνας). Νεότερα από την αρχαιολογική έρευνα και τις
αποκαταστάσεις των μνημείων*, Πρακτικά
Επιστημονικής συνάντησης, Αθήνα, 2 Μαρτίου 2015,
Άνδρος 2016, 155-171

Βαραλής, Τσεκές 2008

Βαραλής Ι., Τσεκές Γ., «Μεσοβυζαντινά γλυπτά από
την Αργολίδα», στο: Pennas Ch., Vanderheyde
C., επιμ., *La sculpture byzantine, VIIe – XIIIe siècles,
Actes du colloque organisé par la 2e Éphorie des
antiquités byzantines et l'École française d'Athènes
(6-8 septembre 2000)*, BCH Suppl.49, Αθήνα, Παρίσι
2008, 393-307

Βελέτζας 2000

Βελέτζας Χ., Αρχιμ., *Το μοναστήρι της Άνω Ξενιάς*,
Βόλος 2000

Βελέτζας 2002

Βελέτζας Χ., Αρχιμ., «Το καθολικό της μονής Άνω
Ξενιάς», περ. *Εν Βόλω* 7-8 (2002), 8-11

Βοκοτόπουλος 2007

Βοκοτόπουλος Λ. Π., *Παντάνασσα Φιλιπιάδος*,
Αθήνα 2007

Γιαννόπουλος 1892

Γιαννόπουλος Ν.Ι., «Ιστορία και έγγραφα της μονής
Ξενιάς», *ΔΙΕΕ* 4 (1892), 653-692

Γιαννόπουλος 1896

Γιαννόπουλος Ν.Ι., «Περιγραφή της εν τη επαρχία του
Αλμυρού διακειμένης ιεράς και ιστορικής βασιλικής
και σταυροπηγιακής μονής Ξενιάς, υπό τοπογραφικών,
ιστορικών και διοικητικών έποψιν», *ΔΙΕΕ* 4 (1896),
653-674

Γιαννόπουλος 1922

Γιαννόπουλος Ν.Ι., «Η μεσαιωνική Φθιώτις και τα εν
αυτή μνημεία», *ΔΙΕΕ* 8 (1922), 5-93

Γιαννόπουλος 1934

Γιαννόπουλος Ν.Ι., «Η ιερά μονή Ξενιάς», *ΘεσσαΧρον*
4 (1934), 63-84

Δρανδάκης 1975-1976

Δρανδάκης Ν.Β., «Άγνωστα γλυπτά της Μάνης
αποδιδόμενα στον μαρμαρά Νικήτα ή στο εργαστήρι
του», *ΔΧΑΕ* 8 (1975-1976), 19-27

- Δρανδάκης 2002 Δρανδάκης Ν.Β., *Βυζαντινά γλυπτά της Μάνης*, Αθήνα 2002
- Δρανδάκης κ.άλ. 1983 Δρανδάκης Ν., Καλοπίση-Βέρτη Σ., Παναγιωτίδη Μ., «Έρευνα στην Επίδαυρο Λιμηρά», *ΠΑΕ* 1983, 209-263
- Ετζέογλου 2008 Ετζέογλου Ρ., «Μεσοβυζαντινό τέμπλο στην Κάτω Πόλη της Μονεμβασίας», στο: Pennas Ch., Vanderheyde C., επιμ., *La sculpture byzantine, VIIe – XIIIe siècles, Actes du colloque organisé par la 2e Éphorie des antiquités byzantines et l'École française d'Athènes (6-8 septembre 2000)*, BCH Suppl.49, Αθήνα, Παρίσι 2008, 393-407
- Καμπούρη-Βαμβούκου 1987 Καμπούρη-Βαμβούκου Μ., «Παρατηρήσεις στον τρόπο διαμόρφωσης των διακοσμητικών θεμάτων στα μεσοβυζαντινά ψηφιδωτά», στο: *Αμητός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο*, τόμ. Ι, Θεσσαλονίκη 1987, 76-81
- Κατσιώτη, Παπαβασιλείου 2002 Κατσιώτη Α., Παπαβασιλείου Ε., «Μεσοβυζαντινή γλυπτική στη Λέρο και τη Νίσυρο», *ΔΧΑΕ* 27 (2002), 121-148
- Κοντογιαννοπούλου 2000 Κοντογιαννοπούλου Μ., *Τα βυζαντινά γλυπτά της Κοίμησης της Θεοτόκου και του Αγίου Αθανασίου στη Μακρινίτσα Πηλίου*, Διπλωματική εργασία (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2000)
- Κοντονάτσιος 2008 Κοντονάτσιος Β.Κ., «Συνοπτική τοπογραφική επισκόπηση του βυζαντινού τοπίου της περιοχής Αλμυρού», στο: *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας & Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου, 9-11 Νοεμβρίου 2006*, τόμ. ΙΙ, Λάρισα 2008, 441-447
- Κοντονάτσιος 2012 Κοντονάτσιος Β.Κ., «Η ίδρυση του μοναστηριού της Παναγίας Κισσιώτισσας», *Δελτίον Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «Όθρυς»* 16 (2012), 91-114
- Krautheimer 2006 Krautheimer R., *Παλαιοχριστιανική και βυζαντινή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 2006
- Λαζαρίδης 1970 Λαζαρίδης Π., «Ανασκαφαί Νέας Αγχιάλου», *ΠΑΕ* 1970, 37-49
- Μαμαλούκος 2005 Μαμαλούκος Στ., «Η ναοδομία στη Μαγνησία κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο», *Βυζαντινά* 25 (2005), 177-232
- Μουτσόπουλος 1977 Μουτσόπουλος Ν.Κ., *Συμβολή στη μορφολογία της Ελληνικής γραφής. Λεύκωμα βυζαντινών και μεταβυζαντινών επιγραφών*, Θεσσαλονίκη 1977
- Μουτσόπουλος 1992 Μουτσόπουλος Ν.Κ., *Εκκλησίες της Καστοριάς, 9ος – 11ος αιώνας*, Θεσσαλονίκη 1992

- Bacci 2000 Bacci M., «Με το χρωστήρα του ευαγγελιστή Λουκά», στο: Βασιλάκη Μ., επιμ., *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη, 20 Οκτωβρίου 2000 – 20 Ιανουαρίου 2001, Αθήνα 2000, 79-90
- Μπούρα 1973 Μπούρα Λ., «Δύο βυζαντινά μανουάλια από τη μονή Μεταμορφώσεως των Μετεώρων», *Βυζαντινά 5* (1973), 139-147
- Μπούρα 1980 Μπούρα Λ., *Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Παναγίας στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά*, Αθήνα 1980
- Μπούρα 1982 Μπούρα Λ., «Το δέντρο της ζωής στη μεσοβυζαντινή ελλαδική γλυπτική», στο: *Δεύτερο συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων*, Αθήνα 1982, 66-67
- Μπούρας 1973-1974 Μπούρας Χ., «Ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων Λιγουριού Αργολίδος», *ΔΧΑΕ 7* (1973-1974), 1-30
- Μπούρας 1979 Μπούρας Χ., «Ο αρχιτεκτονικός τύπος της βασιλικής κατά την Τουρκοκρατία και ο Πατριάρχης Καλλίνικος», στο: *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση 1* (1979), 159-168
- Μπούρας 1985-1986 Μπούρας Χ., «Κατάλογος αρχιτεκτονικών μελών του Βυζαντινού Μουσείου, άλλοτε στις αποθήκες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου», *ΔΧΑΕ 13* (1985-1986), 39-78
- Μπούρας 2015 Μπούρας Χ., *Η αρχιτεκτονική της μονής του Οσίου Λουκά*, Αθήνα 2015
- Μπούρας, Καλογεροπούλου, Ανδρεάδη 1989 Μπούρας Χ., Καλογεροπούλου Α., Ανδρεάδη Ρ., *Οι εκκλησίες της Αττικής*, Αθήνα 1989
- Νικονάνος 1979 Νικονάνος Ν., *Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας από το 10ο αιώνα ως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1393. Συμβολή στη βυζαντινή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1979
- Ξυγγόπουλος 1928 Ξυγγόπουλος Α., «Το τέμπλον της Αγίας Παρασκευής εν Χαλκίδι», *ΔΧΑΕ 4* (1928), 67-74
- Ορλάνδος 1923 Ορλάνδος Α., «Παλαιοχριστιανικοί και βυζαντινοί ναοί των Καλυβίων Κουβαρά», *Αθηνά* (1923), 440-445
- Ορλάνδος 1939-1940 Ορλάνδος Α., «Η Αγία Τριάς Κριεζώτη», *ΑΒΜΕ 5* (1939-1940), 3-16
- Ορλάνδος 1952-1954 Ορλάνδος Α., *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης*, τόμ. Α'-Β', Αθήνα 1952-1954

- Ορλάνδος 1958 Ορλάνδος Α., *Μοναστηριακή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1958
- Παζαράς 1988 Παζαράς Θ., *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιας πλάκες της μέσης και της ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988
- Παζαράς 2014 Παζαράς Θ., *Μελέτες για τα βυζαντινά γλυπτά του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 2014
- Pallas 1950 Pallas D.I., «Παλαιοχριστιανικά θωράκια μετά ρόμβου», *BCH* 74 (1950), 233-249
- Πάλλης 2012 Πάλλης Γ., «Από τη Λαμία στο Ζητούνι. Αρχαιολογικές μαρτυρίες για την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή πόλη», στο: *ΑΕΘΣΕ* 3 (2012), 1447-1457
- Πάλλης 2015α Πάλλης Γ., «Η διάδοση της τεχνοτροπίας των γλυπτών του λεγόμενου «θηβαϊκού εργαστηρίου» (β' μισό 9^{ου} αιώνα). Μερικές παρατηρήσεις», στο: *ΑΕΘΣΕ* 4 (2015), 803-808
- Πάλλης 2015β Πάλλης Γ., «Μια ομάδα κιονοκράνων από τη Φθιώτιδα», στο: Πετρίδης Πλ., Φωσκόλου Β., επιμ. *Δασκάλα. Απόδοση τιμής στην ομότιμη καθηγήτρια Μαίρη Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου*, Αθήνα 2015, 363-381
- Παπαθανασίου 1989 Παπαθανασίου Α.Δ., *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδας κτήτορες Ι. μονών*, Αθήνα 1989
- Παπαθανασίου 1997 Παπαθανασίου Α.Δ., «Το χρονικό της Ι. μονής της Παναγίας Άνω Ξενιάς ως διαδόχου των μονών της «Πανάγνου Θεοτόκου» και του «κυρού Ιλαρίωνος» στην περιοχή και χώρα Αλμυρού από τον Θ' μέχρι και τον ΙΣΤ' αιώνα», στο: *Αχαιοφθιωτικά Β', Πρακτικά του Β' Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών, Ιστορία, αρχαιολογία, λαογραφία Αχαΐας Φθιώτιδας, 3-4 Ιουνίου 1995*, τόμ. Β', Αλμυρός 1997, 153-226
- Πίκουλας 2006 Πίκουλας Γ.Α., *Εισαγωγή στην αρχαία Ελληνική ιστορία και αρχαιογνωσία*, Αθήνα 2006
- Σαββίδης 1993 Σαββίδης Α., «Η εμπορική ακμή του Αλμυρού κατά τον 12ο αιώνα μ.Χ.», στο: *Αχαιοφθιωτικά. Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών, Ιστορία, αρχαιολογία, λαογραφία Αχαΐας Φθιώτιδας, 31/8 – 1/9/1991*, Αλμυρός 1993, 203-211
- Σδρόλια 2012 Σδρόλια Στ., *Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Πέτρας (1625) και η ζωγραφική των ναών των Αγράφων*, Βόλος 2012
- Σκλάβου-Μαυροειδή 1992 Σκλάβου-Μαυροειδή Μ., «Δύο θέματα της

- παλαιοχριστιανικής γλυπτικής τον 11ο αιώνα», στο: *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τόμ. 2, Αθήνα 1992, 543-548
- Σκλάβου-Μαυροειδή 1999 Σκλάβου-Μαυροειδή Μ., *Γλυπτά του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών. Κατάλογος*, Αθήνα 1999
- Σμπυράκη-Καλαντζή 1992 Σμπυράκη-Καλαντζή Αικ., «Συλλογή γλυπτών της Άνω Μονής Παναγίας Ξενιάς», στο: *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ.Ρ. Θεοχάρη*, Αθήνα 1992, 464-472
- Σμπυράκη-Καλαντζή 1993 Σμπυράκη-Καλαντζή Αικ., «Μονή Ξενιάς – Πτελεόν - Αλμυρός. Ιστορικοί σκινδάλαμοι από τη βυζαντινή περίοδο της ιστορίας τους», στο: *Αχαιοφθιωτικά. Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών, Ιστορία, αρχαιολογία, λαογραφία Αχαΐας Φθιώτιδας*, 31/8 – 1/9/1991, Αλμυρός 1993, 177-186
- Σπυριδάκης 1972-1973 Σπυριδάκης Γ.Κ., «Ο δικέφαλος αετός ίδια ως σύμβολον ή ως θέμα κοσμήσεως κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή μέχρι των νεωτέρων χρόνων περίοδο», *ΕΕΒΣ* 39-40 (1972-1973), 162-175
- Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2004 Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη Β., «Κορινθιάζοντα κιονόκρανα με σταυρούς εγγεγραμμένους σε κύκλο. Η συμβολή των εργαστηρίων Μαγνησίας», στο: *Θωράκιον. Αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη*, Αθήνα 2004, 179-196
- Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2006 Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη Β., «Νεότερες παρατηρήσεις για το μαρμάρινο τέμπλο του Ταξιάρχη Λοκρίδας», *ΔΧΑΕ* 27 (2006), 125-136
- Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2009 Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη Β., «Λείψανα γλυπτού αρχιτεκτονικού διακόσμου από τη βασιλική του «Αγίου Αχιλλίου» Λάρισας. Συμβολή στη μελέτη της οικοδομικής ιστορίας του μνημείου», στο: *ΑΕΘΣΕ* 2 (2009), 457-473
- Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2010 Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη Β., *Ο ανάγλυφος αρχιτεκτονικός διάκοσμος στη Θεσσαλία και Φθιώτιδα. Παλαιοχριστιανικά και πρώιμα μεσαιωνικά χρόνια*, Βόλος 2012
- Σωτηρίου 1924 Σωτηρίου Γ., «Ο εν Θήβαις ναός Γρηγορίου του Θεολόγου», *ΑΕ* 1924, 1-26
- Σωτηρίου 1937 Σωτηρίου Γ., «Η βυζαντινή γλυπτική της Ελλάδος κατά τον 7^ο και 8^ο αιώνα», *ΑΕ* 1937, 171-184
- Χατζηδάκη 1996 Χατζηδάκη Ν., *Όσιος Λουκάς*, στη σειρά: *Βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα, Ψηφιδωτά - τοιχογραφίες*, Αθήνα 1996
- Χατζηδάκης 1987 Χατζηδάκης Μ., *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση, 1453-1830, I: Αβέρκιος- Ιωσήφ*, Αθήνα 1987

- Χώρας 1975 Χώρας Γ.Α., *Η «Αγία Μονή» Αρείας εν τη εκκλησιαστική και τη πολιτική ιστορία Ναυπλίου και Άργους*, Εν Αθήναις 1975
- Ξενογλωσση
- Betsch 1977 Betsch W.E., *The History, Production and Distribution of Late Antique Capital in Constantinople*, Διδ. διατριβή (University of Pennsylvania, 1977)
- Buchwald 1995 Buchwald H., «Chancel Barrier Lintels Decorated with Carved Arcades», *JÖB* 45 (1995), 233-276
- Dennert 1997 Dennert M., *Mittelbyzantinische Kapitelle. Studien zu Typologie und Chronologie, Asia Minor Studien 25*, Βόννη 1997
- Frantz 1934 Frantz A., «Byzantine Illuminated Ornament: A Study in Chronology», *ArtB* 16 (1934), 43-76
- Gkioles 2006-2007 Gkioles N., «The Church of Kapnikarea in Athens: Remarks on its History, Typology and Form», *Zograf* 31 (2006-2007), 15-27
- Grabar 1963 Grabar A., *Sculptures byzantines de Constantinople (IVe – Xe siècle)*, Παρίσι 1963
- Grabar 1976 Grabar A., *Sculptures byzantines du moyen-âge II (XIe – XIVe siècle)*, Παρίσι 1976
- Kautzsch 1936 Kautzsch R., *Kapitellstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert, Studien zur spätantiken Kunstgeschichte 9*, Βερολίνο, Λειψία 1936
- Kollwitz, Herdejürgen 1979 Kollwitz J., Herdejürgen H., *Die Sarkophage der westlichen Gebiete des Imperium Romanum, II. Die Ravennatischen Sarkophage*, Βερολίνο 1979
- Laurent 1899 Laurent J., «Delphes chretien», *BCH* VII-XI(1899),206-279
- Macridy & al. 1964 Macridy Th. & al., «The Monastery of Lips (Fenari Isa Camii) at Istanbul», *DOP* 18 (1964), 251-315
- Mercangoez 2008 Mercangoez Z., «Reflections sur le décor sculpté byzantine d'Anatolie occidentale», στο: Pennas Ch., Vanderheyde C., επιμ., *La sculpture byzantine, VIIe – XIIIe siècles, Actes du colloque organisé par la 2e Éphorie des antiquités byzantines et l'École française d'Athènes (6-8 septembre 2000)*, *BCH Suppl.* 49, Αθήνα, Παρίσι 2008, 81-103

- Millet 1899 Millet G., *Le monastère de Daphni. Histoire, architecture, mosaïques*, Παρίσι 1899
- Olivieri Farioli 1969 Olivieri Farioli R., «*Corpus*» della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna, III. *La scultura architettonica*, Roma 1969
- Rodley 1985 Rodley L., *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge, New York, Melbourne 1985
- Sheppard 1969 Sheppard C.D., «Byzantine Carved Marble Slabs», *ArtB* 51/1 (1969), 65-71
- Sinkević 2000 Sinkević I., *The Church of St. Panteleimon at Nerezi: Architecture, Program, Patronage*, Wiesbaden 2000
- Sodini, Kolokotsas 1980 Sodini J.-P., Kolokotsas K., *Aliko II: La basilique double, Études Thasiennes X*, Αθήνα, Παρίσι 1980
- Toynbee 1973 Toynbee J., *Animals in Roman Life and Art*, London 1973
- Vanderheyde 2008 Vanderheyde C., «Les sculptures découvertes lors des trois églises byzantines à Corinthe: un témoignage d'une occupation continue de la ville du VIIe – XIIe siècle ?», στο: Pennas Ch., Vanderheyde C., επιμ., *La sculpture byzantine, VIIe – XIIe siècles, Actes du colloque organisé par la 2e Éphorie des antiquités byzantines et l'École française d'Athènes (6-8 septembre 2000)*, BCH Suppl.49, Αθήνα, Παρίσι 2008, 341-357
- Vémi 1989 Vémi V., *Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paléochrétienne*, BCH Suppl. XVII, Παρίσι 1989

Πρόλογος

Πολύ μικρή είναι η γνώση μας σχετικά με τη βυζαντινή γλυπτική των ναών στη περιοχή της Θεσσαλίας, καθώς υπάρχουν λίγες σχετικές δημοσιεύσεις, όπως αυτές του Νικολάου Γιαννοπούλου¹, του Νίκου Νικονάνου², της Καίτης Σμπυράκη-Καλαντζή³, της Βασιλικής Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη⁴ και της Μαρίας Κοντογιαννοπούλου⁵.

Όταν μου ζητήθηκε από τον ηγούμενο της μονής της Άνω Παναγίας Ξενιάς να μελετήσω τα γλυπτά μέλη που σήμερα φυλάσσονται στη μονή, η πρόταση σαφώς μου φάνηκε ενδιαφέρουσα, μια πρόκληση μέσα από την οποία θα μπορούσα να μιλήσω για τις αρχιτεκτονικές φάσεις και ίσως για την ίδια την ιστορία της μονής. Ωστόσο, γνώριζα ότι τόσο η χρονολόγηση του μνημείου όσο και του γλυπτικού διακόσμου θα αποτελούσαν από τα πιο δύσκολα σημεία της μελέτης μου, καθώς τα γλυπτά καλύπτουν ένα ευρύ χρονικό φάσμα (από την παλαιοχριστιανική ως την μεταβυζαντινή περίοδο) ενώ, η ίδια η μονή καταστράφηκε, επισκευάστηκε πολλές φορές, εγκαταλείφθηκε και πολλά έγγραφα της, που θα μπορούσαν να μας δώσουν στοιχεία για την ιστορία της, έχουν σήμερα πλέον χαθεί ή λανθάνουν.

Έχοντας επίγνωση ότι ένα γλυπτό μέλος από μόνο του δεν μας λέει σχεδόν τίποτε σχετικά με το είδος του κτιρίου το οποίο κοσμούσε, αποφάσισα πρώτα να γνωρίσω καλά το υπό μελέτη υλικό, να του θέσω ερωτήματα, να βάλω στόχους και από τις απαντήσεις να ανασυνθέσω, όσο μπορώ, την αρχιτεκτονική ιστορία του καθολικού της Άνω μονής της Παναγίας Ξενιάς. Η μελέτη των γλυπτών μελών έχει εν γένει, άλλωστε, μεγάλο ενδιαφέρον όχι μόνο από καλλιτεχνικής άποψης, αλλά και επειδή τα ίδια τα γλυπτά είναι τα κατάλοιπα ενός μνημείου ή πολλών μνημείων, που η απουσία τους είναι ισοβαρής με ό,τι είναι δυνατόν να συναγάγουμε για τις τάσεις της εποχής στην οποία φιλοτεχνήθηκαν, για τη σύνδεση μνημείων και συνεργείων *μαρμαραρίων* και, τέλος, για τη διαθεσιμότητα και μεταφορά πρώτης ύλης και εμπορικών σχέσεων.

¹ Γιαννόπουλος 1925, σελ. 339-346.

² Νικονάνος 1979, σποράδην.

³ Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, σελ.464-472.

⁴ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2004, σελ.179-196, 2009 και 2012.

⁵ Κοντογιαννοπούλου 2012.

Οι στόχοι αυτής της εργασίας ελπίζω ότι συνάδουν με τη δομή που επέλεξα να της δώσω και είναι να καταγραφούν σε έναν πλήρη κατάλογο όλα τα γλυπτά μέλη που βρίσκονται σήμερα στον Άνω Μονή Ξενιάς (κατά χώραν, στο προαύλιο ή στην αποθήκη), να χρονολογηθούν μέσω της σύγκρισής τους με γλυπτά από χρονολογημένα μνημεία στον ελλαδικό και όχι μόνο χώρο, να ανασυσταθούν γλυπτικά σύνολα, να αποσαφηνιστούν, κατά το δυνατόν, οι αρχιτεκτονικές φάσεις του μνημείου προκειμένου να φωτιστεί η ιστορία της μονής δεδομένου ότι μέχρι σήμερα πολλοί από τους ερευνητές έχουν διατυπώσει ερμηνείες που βασίζονται σε παραδοχές οι οποίες, με τη σειρά τους, στηρίζονται αξιωματικά σε ταυτίσεις. Αν και η εργασία μου επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στη μελέτη γλυπτικού υλικού, το υλικό αυτό δεν παύει να αποτελεί κατάλοιπο του παρελθόντος ενός μνημείου και, συνεπώς, προκειμένου να συναχθούν συμπεράσματα, τα κατάλοιπα αυτά οφείλουν να ερμηνευτούν μέσα στα ιστορικά τους (κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά, ιδεολογικά) συμφραζόμενα. Επομένως, η εργασία αυτή δομείται ως εξής: στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται, για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, μια σύντομη επισκόπηση της ιστορίας της μονής μέσα από τη μελέτη των πηγών και της σχετικής μέχρι σήμερα βιβλιογραφίας, στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται η παρουσίαση των γλυπτών μελών, η χρονολόγησή τους, η σύγκριση και ταύτισή τους με ανάλογα ή παρόμοια μέλη με ανάγλυφο διάκοσμο, στο τρίτο κεφάλαιο δίνονται ερμηνείες και γίνονται ταυτίσεις βάσει των διακοσμητικών μοτίβων, τα οποία παρουσιάζονται σε ομάδες και υπό-ομάδες (π.χ. φυτικός διάκοσμος, γεωμετρικός διάκοσμος κ.ο.κ.) και, τέλος, στον επίλογο διατυπώνονται συμπεράσματα σχετικά με την τέχνη των γλυπτών και την ιστορία της μονής.

Κλείνοντας τον πρόλογο, οφείλω πρώτιστα να ευχαριστήσω θερμά τον ηγούμενο της μονής της Άνω Παναγίας Ξενιάς, πατέρα Νεκτάριο Υφαντίδη, για την πρόσκληση-πρόταση και ευλογία να καταλογογραφήσω και να μελετήσω τα γλυπτά μέλη που φυλάσσονται στη μονή, την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας και ιδιαίτερα τις κκ. Έλσα Νικολάου και Άννα Γιαλούρη, για την άδεια μελέτης, φωτογράφισης και δημοσίευσης των γλυπτών, τον επόπτη και καθηγητή μου κ. Ιωάννη Βαραλή, για την καθοδήγηση και τις πολύτιμες υποδείξεις του καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης αυτής της εργασίας, επίσης τους καθηγητές μου κ. Μαρία Βασιλάκη και κ. Δημήτριο Κυρτάτα για τις δικές τους παρατηρήσεις, τον καθηγητή μου κ. Ιωάννη Λώλο για την βοήθεια στη χρονολόγηση μελών που ανήκουν στη ρωμαϊκή περίοδο, τις συναδέλφους και πολύ καλές φίλες Ανδρονίκη Μήλιου, Πολυξένη Καπλερή-Αντωνοπούλου και

Γεωργία Κολέτσιου, για την εποικοδομητική ανταλλαγή απόψεων πάνω στο θέμα και, τέλος, τα παιδιά μου, στα οποία και αφιερώνω αυτήν την εργασία, Ιωάννη και Φωτεινή, για την ενεργή βοήθειά τους στο πλύσιμο και την τελική φωτογράφιση του υπό μελέτη υλικού αλλά, κυρίως, για τη συμπαράσταση και την υπομονή τους καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης αυτής της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : Εισαγωγή

Με την ιστορία της Άνω Μονής Ξενιάς έχουν ασχοληθεί πολλοί μελετητές⁶ με πρώτο τον Νικόλαο Γιαννόπουλο, στα πορίσματα της έρευνας του οποίου έχει στηριχθεί η μέχρι σήμερα έρευνα σχετικά με τη μονή. Το καθολικό της μονής είναι σήμερα μια τρίκλιτη βασιλική με ευρύ νάρθηκα και εξωνάρθηκα με τη μορφή ανοιχτής στοάς που σώζει, στα κατώτερα σημεία του βόρειου τοίχου, τοιχοποιία από την αρχική φάση της ίδρυσής του (πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης, οδοντωτή ταινία)⁷ (εικ. 1-3). Στην αυλή, στους τοίχους του καθολικού και στην υπόγεια αποθήκη της μονής σώζονται γλυπτά μέλη που καλύπτουν ένα ευρύ χρονικό φάσμα (από την παλαιοχριστιανική έως την ύστερη βυζαντινή περίοδο), τα οποία αποτελούν το αντικείμενο αυτής της εργασίας.

Η ίδρυση της μονής στα πρωτοβυζαντινά χρόνια έχει συνδυαστεί με την ύπαρξη θαυματουργών εικόνων της Θεοτόκου σε αυτήν και με χαράγματα και σημειώματα που φέρουν χρονολογίες. Το προσωνύμιο «Ξενιά» εμφανίζεται σε επίσημα εκκλησιαστικά κείμενα από τον 16ο αιώνα και εξής. Σύμφωνα με την παράδοση, η εικόνα της Παναγίας μεταφέρθηκε στη μονή από ένα άλλο βυζαντινό μοναστήρι που βρισκόταν στο μυχό του Παγασητικού κόλπου (στη νότια ακτή του Πτελεού), στη θέση όπου σήμερα βρίσκεται το χωριό Αχίλλειο⁸. Το μοναστήρι αυτό καταστράφηκε μετά από επιδρομή πειρατών και οι μοναχοί μετέφεραν την εικόνα σε άλλο μοναστήρι που ίδρυσαν βορειότερα, στη θέση «Κουκλιάς» ή «Βατά». Όταν και αυτό το μοναστήρι καταστράφηκε, επίσης από πειρατές, η εικόνα, που για πολλούς σύμφωνα με την παράδοση είναι έργο του ευαγγελιστή Λουκά⁹ μεταφέρθηκε στην Άνω Μονή Ξενιάς, η οποία μέχρι τότε ήταν αφιερωμένη στη Θεοτόκο Κισσιώτισσα¹⁰ και εόρταζε τον Δεκαπενταύγουστο. Δύο εκδοχές, μάλιστα, υπάρχουν για το προσωνύμιο «Ξενιά»: η μια υποστηρίζει αυτό της ξενικής προέλευσης υπό την έννοια ότι η εικόνα ήρθε από μια

⁶ Βλ. Γιαννόπουλος 1892, 1896, 1922 και 1934.

⁷ Μαμαλούκος 2005, σελ.198-199.

⁸ Για την αρχική μονή Ξενιάς «*παρά τὸ Πτελεόν*», βλ. στο: Γιαννόπουλος 1922, σελ. 29-30, όπου και σκαρίφημα των ερειπίων, σελ. 30-31.

⁹ Περισσότερα σχετικά με τις εικόνες που αποδίδονται στο χρωστήρα του ευαγγελιστή Λουκά, βλ. Bacci 2000, σελ. 79-90.

¹⁰ Γιαννόπουλος 1922, σελ. 30.

άλλη, «ξένη» μονή και, συνεπώς, το όνομα «Ξενιά» πήρε τόσο η ίδια η εικόνα όσο και το μοναστήρι στο οποίο αυτή φυλασσόταν. Η δεύτερη υποστηρίζει ότι το όνομα δόθηκε ετυμολογικά, δηλαδή η Παναγία που δέχεται φιλόστοργα στους κόλπους της κάθε ξένο, κάθε πιστό. Όποια εκδοχή και αν ευσταθεί από τις δύο, γεγονός είναι ότι το όνομα «Ξενιά» επισκίασε το παλαιότερο όνομα (Κισσιώτισσα) από τον 17ο αιώνα¹¹.

Στα παρακάτω θα γίνει εξέταση όλων των συμπερασμάτων της έρευνας των μέχρι σήμερα μελετητών με σκοπό να αποσαφηνιστεί η ιστορία της μονής της Άνω Παναγίας Ξενιάς προκειμένου, κατόπιν, να διερευνηθεί κατά πόσον τα υπό μελέτη γλυπτά μπορούν να ενταχθούν σε φάσεις ανοικοδόμησης ή ανακαίνισης της μονής και αν αυτά κατασκευάστηκαν αποκλειστικά για τη μονή ή αν αποτέλεσαν συλήματα (*spolia*) που χρησιμοποιήθηκαν σε κάποια από τις αρχιτεκτονικές φάσεις της μονής.

Η μονή της Άνω Παναγίας Ξενιάς βρίσκεται στην τοποθεσία Βήσσης του όρους Όθρυς, στην επαρχία Αλμυρού, ανάμεσα στα χωριά Κοκκωτοί και Βρύναινα (χάρτης 2). Ορισμένοι από τους μελετητές, στηριζόμενοι κυρίως στην παράδοση, πιθανολογούν ότι η ίδρυση του μοναστηριού έγινε κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, γύρω στον 5ο αιώνα, καθώς υπάρχουν γλυπτά¹² που τοποθετούνται στην παλαιοχριστιανική περίοδο¹³. Κάποιοι άλλοι πιστεύουν ότι η μονή ιδρύθηκε κατά τον 7ο αιώνα, στηριζόμενοι σε σημείωμα που άφησε ανώνυμος μοναχός που ζούσε στο μοναστήρι κατά το 1856¹⁴, και στο οποίο μνημονεύεται ότι η μονή κτίστηκε το 637¹⁵. Σύμφωνα με τον Γιαννόπουλο, πάνω από τη βόρεια θύρα του καθολικού υπήρχε χαραγμένη με

¹¹ Γιαννόπουλος 1934, σελ. 65. Σμπυράκη-Καλαντζή 1993, σελ. 177-186.

¹² Την εποχή που ο Γιαννόπουλος επισκέφθηκε τη μονή, είδε χαρακτηριστικά τα εξής (1922, σελ. 36): «ἔξωθεν δὲ ... ἐριμμένους σπονδύλους κιώνων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ... κιονόκρανον δὲ τι ἐριμμένον ἐν τινὶ δωματίῳ καὶ αἱ παραστάδες τῆς θύρας τοῦ ναοῦ μετὰ τοῦ ἐγκαρσίου λίθου, φέροντας γλυπτά κοσμήματα . Ἴσως τὸ κιονόκρανον εἶναι θεοδοσιακόν. Τεμάχια πλακῶν ἐντοιχισμένα ἐν τῇ μεσημβρινῇ πλευρᾷ· καὶ θωράκια τινὰ μετὰ κοσμηματικῶν συμπλεγμάτων βυζαντιακῶν καὶ παραστάσεως τοῦ διπλοῦ σταυροῦ μετ' ἀγκυροειδοῦς βάσεως [...]».

¹³ Συγκεκριμένα, οι Παπαθανασίου 1997, σελ. 153-193 και Κοντονάτσιος 2012, σελ. 91-116.

¹⁴ Το σημείωμα αυτό βρήκε επικολλημένο στην εσωτερική πλευρά ενός παλαιτύπου του μοναστηριού ο μοναχός Χαρίτων στις 3 Ιουνίου 1896, το αποκόλλησε και το έστειλε στον Γιαννόπουλο, οποίος το δημοσίευσε και το παρέδωσε στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, στο σημερινό αρχείο του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου. Γιαννόπουλος 1892, σελ. 690-692. Κοντονάτσιος 2012, σελ. 91.

¹⁵ Γιαννόπουλος 1892, σελ. 653. Μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι ο ίδιος μοναχός βρήκε αφιερωματικό σημείωμα σε βιβλίο της μονής ότι το συγκεκριμένο βιβλίο ανήκε στη μονή Κισσιώτισσας, δώρο μοναχού ονόματι Ραφαήλ. Ωστόσο, δεν αναφέρει χρονολογία έκδοσης, αν επρόκειτο για παλαιτύπο, ή άλλα χρονολογικά στοιχεία.

αραβικά ψηφία η χρονολογία 647¹⁶, γεγονός που επιβεβαιώνει και ένα έγγραφο του 1835, το οποίο βρίσκεται στο φάκελο Φ-626 με τίτλο «Μοναστηριακά» των Γ.Α.Κ., σύμφωνα με το οποίο πρόκριτοι και δημογέροντες της περιοχής Αλμυρού προσεπικυρώνουν το «ἀρχαῖον» της μονής¹⁷. Η επιγραφή-χάραγμα δεν σώζεται πλέον αλλά υπήρχε τουλάχιστον ως το 1910, όταν ο Ευστάθιος Καλτσέτας δημοσίευσε σχετικό άρθρο στην εφημερίδα *Πρωΐα* της 8ης Ιουνίου 1910¹⁸. Ο Κοντονάτσιος, εξετάζοντας τη διαφορά των δέκα ετών μεταξύ του χαράγματος στο βόρειο τοίχο του καθολικού και της χρονολογίας που αναφερόταν στο σημείωμα του ανωνύμου μοναχού, την αποδίδει σε λάθος ανάγνωση μιας αρχαιότερης πηγής και, βασιζόμενος σε ερμηνείες άλλων μελετητών, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το έτος 647 είναι πιθανόν το έτος ανεύρεσης της θαυματουργής εικόνας της Παναγίας Κισσιώτισσας, με αφορμή την οποία ιδρύθηκε ένας πρωτοβυζαντινός ναΐσκος πάνω σε ειδωλολατρικό ναό στο σημείο όπου σήμερα βρίσκεται η μονή της Άνω Παναγίας Ξενιάς¹⁹.

Η ανεύρεση μιας εικόνας δεν συνδέεται απαραίτητα με την ίδρυση μιας μονής και αυτό που μας βάζει σε σκέψεις είναι το γεγονός ότι ο χαρακτήρας της επιγραφής πάνω από τη βόρεια θύρα του καθολικού χρησιμοποίησε αραβικά ψηφία για να δηλώσει την αρχαιότητα της μονής. Είναι γνωστό ότι από τον 2ο μεταχριστιανικό αιώνα το μόνο αριθμητικό σύστημα που χρησιμοποιείται καθ' όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας είναι το αλφαβητικό²⁰. Συνεπώς, ο χαρακτήρας της χρονολογίας δήλωσε το συγκεκριμένο έτος με τη γραφή που εκείνος γνώριζε, σε εποχή σίγουρα μετά τον 16ο αιώνα²¹ και για λόγους που εκείνος είχε για να δηλωθεί η αρχαιότητα του μοναστηριού. Τεκμήριο για την ίδρυση της μονής στον 7ο αιώνα θα αποτελούσε ασφαλώς η χάραξη

¹⁶ Γιαννόπουλος 1892, σελ. 655: «ἔξωθεν δὲ καὶ ἄνω τῆς βορείου θύρας τῆς μονῆς δι' ἀκίδος σεσημείωται δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν τὸ ἔτος τῆς ἰδρύσεως τῆς μονῆς ... Ἀνάγομεν δὲ τὴν ἰδρυσιν τῆς Μονῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἢ ἑνδεκάτου αἰῶνος μ.Χ. Θεωροῦμεν λοιπὸν ὡς ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ι' μέχρι τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐκτεινομένην».

¹⁷ <http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/resource.html?tab=tab02&id=13357>

¹⁸ Κοντονάτσιος 2012, σελ. 98-99, όπου δημοσιεύεται και απόσπασμα από το άρθρο.

¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 91-103.

²⁰ Πίκουλας 2006, σελ. 159-160, όπου και περισσότερες πληροφορίες για το αλφαβητικό σύστημα αρίθμησης.

²¹ Η χρήση των αραβικών ψηφίων, πριν από τον 16^ο αιώνα, στην ηπειρωτική Ελλάδα δεν μαρτυρείται. Η παλαιότερη γνωστή χρονολογία με τη χρήση αραβικών στοιχείων είναι αυτή σε ανώφλι του ναού των Εισοδίων της Θεοτόκου στο Παγονέρι Δράμας, του 1534. Βλ. Μουτσόπουλος 1977, πίν. 51, εκ. 120.

μιας ημερομηνίας κατά το αλφαβητικό σύστημα και εφόσον αυτή είχε ως φορέα της ένα κατά χώραν μέλος της τοιχοποιίας της αρχικής φάσης του καθολικού.

Ο ανώνυμος μοναχός, από την άλλη, που έγραψε το σημείωμα του 1856, χρησιμοποίησε το αλφαβητικό σύστημα για να κάνει υπολογισμούς και να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η μονή ήταν 1219 ετών, την στιγμή που αυτός έγραφε (1856), ενώ, πρόκριτοι και δημογέροντες έσπευσαν να προσεπικυρώσουν επίσημα την παλαιότητα της μονής κατοχυρώνοντας την ημερομηνία 647²². Γιατί; Η μόνη απάντηση που μπορούμε να δώσουμε είναι διότι κατά πάσαν πιθανότητα ήταν απόλυτη ανάγκη να γίνουν κάποιες εργασίες ανακατασκευής ή επισκευής στο καθολικό της μονής, οι οποίες έμελλε να αλλοιώσουν την αρχιτεκτονική του μορφή και να επικαλύψουν ή και να καταστρέψουν στοιχεία από το αρχιτεκτονικό του παρελθόν. Υποθέτουμε ότι κατά το 1835 ή λίγο μετά το έτος αυτό, έγιναν κάποιες εργασίες ανακαίνισης του καθολικού. Ο ίδιος λόγος πιθανόν οδήγησε τον μοναχό να κάνει αναλυτικούς υπολογισμούς και να τους καταγράψει σχετικά με το πόσων ετών ήταν η μονή την στιγμή που εκείνος έγραφε το 1856. Με αφορμή την επιδιόρθωση τυχόν ζημιών που προκλήθηκαν ενδεχομένως στο καθολικό από την επανάσταση στα μέρη της Όρθρου²³ και βάσει της επιθυμίας του να διασωθεί το «*ἀρχαῖον*» παρελθόν της μονής, ο μοναχός έσπευσε να καταγράψει τους υπολογισμούς του. Είναι, επίσης, πολύ πιθανόν τόσο ο χαρακτήρας της επιγραφής στο βόρειο τοίχο, όσο και ο μοναχός που υπολόγισε την ηλικία της μονής, να έχουν στηριχθεί είτε στην ανάγνωση μιας αρχαίας πηγής είτε να έχουν απλά στηριχθεί στην προφορική παράδοση η οποία, όπως είναι εύλογο, μεταλλάχθηκε ή και παραποιήθηκε στο πέρασμα των χρόνων. Έχοντας, υπόψη μας ότι αντικείμενα όπως βιβλία, εικόνες, ακόμη και αρχιτεκτονικά μέλη, είναι δυνατόν να έχουν μεταφερθεί από αλλού ή να έχουν τύχει εκ νέου κατεργασίας και ελλείπει άλλων αδιάσειστων τεκμηρίων, δεν μπορούμε, εν τέλει, να τεκμηριώσουμε την ίδρυση της Άνω Μονής Ξενιάς στα έτη 637 ή 647.

Πότε τελικά ιδρύθηκε η μονή; «*Άδηλον*» θα απαντήσουμε βάσει των διαθέσιμων πηγών. Ωστόσο, το αρχιτεκτονικό παρελθόν και τα ορατά σημάδια του ακόμη και σήμερα στο καθολικό πιθανόν μας δίνουν μια αντικειμενική και τεκμηριωμένη απάντηση. Ο Γιαννόπουλος ανάγει την ίδρυση της μονής μετά τις αρχές του 10ου αιώνα και με ρητορικό επιχείρημα ισχυρίζεται ότι το μοναστήρι αυτό δεν μπορεί να

²² Κοντονάτσιος 2012, σελ. 91-103.

²³ Γιαννόπουλος 1892, σελ. 657.

είναι παλαιότερο της μονής Δαφνίου²⁴. Ο Σταύρος Μαμαλούκος, έχοντας εξετάσει και δημοσιεύσει την αρχιτεκτονική της μονής, την τοποθέτησε, βάσει των στοιχείων της αρχικής τοιχοποιίας που σώζεται στο βόρειο τείχος του καθολικού (εικ. 3), στον 11ο ή το 12ο αιώνα. Συγκεκριμένα, αποκατέστησε το βυζαντινό καθολικό ως ένα ναό μεγάλων διαστάσεων (11,20 × 12,80 μ.) στον τύπο του σύνθετου σταυροειδούς εγγεγραμμένου τετρακίονιου χωρίς νάρθηκα. Ο Μαμαλούκος υπέθεσε ότι στις πλάγιες όψεις του υπήρχαν, σε αντιστοιχία με το βόρειο και το νότιο σκέλος του σταυρού, προέχοντα δομικά τόξα. Η τοιχοποιία του ήταν επιμελημένη, με λαξευτούς παρόλιθους και τούβλα κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, με πλίνθινα κοσμήματα, ενώ οδοντωτή ταινία διέτρεχε την όψη σε ύψος 2 μ. περίπου από το έδαφος²⁵.

Από την εξέταση των γλυπτών μελών που αποτελούν το αντικείμενο αυτής της εργασίας ένα ελάχιστο ποσοστό (4/43) αντιπροσωπεύει την παλαιοχριστιανική περίοδο, έντονη είναι η αντιπροσώπευση της μέσης βυζαντινής περιόδου (35/43) με τα γλυπτά που χρονολογούνται στον 10ο-11ο αιώνα να υπερισχύουν (25/35), ενώ, επίσης μικρή είναι και η αντιπροσώπευση της ύστερης βυζαντινής περιόδου (3/43). Βάσει των στοιχείων αυτών, τα οποία τεκμηριώνονται μέσω συγκρίσεως με γλυπτά μέλη από άλλα μνημεία του ελλαδικού και όχι μόνο χώρου στα επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας, δεν θα ήταν αβάσιμο να υποστηρίξουμε ότι η ίδρυση της Άνω Μονής της Παναγίας Ξενιάς μπορεί να τοποθετηθεί στις αρχές του 11ου αιώνα.

Καθώς η ιστορία μιας μονής, ενός μνημείου δεν σταματά στη χρονολόγηση της ίδρυσής της, ενδιαφέρον είναι να γίνει μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας, των πηγών, των καταλοίπων που φέρουν στοιχεία για το μοναστήρι και μετά από την ίδρυσή του, έχοντας ξανά το ίδιο στόχο, δηλαδή να ανιχνευτούν παράλληλα και στοιχεία για τις αρχιτεκτονικές του φάσεις στο πέρασμα των χρόνων. Δυστυχώς οι πηγές είναι ελάχιστες μέχρι τις αρχές του 18ου αιώνα, ενώ ορισμένα υλικά κατάλοιπα όπως τα μέλη των γλυπτών που εξετάζονται, επιγραφές στις οποίες θα γίνει εκτενής αναφορά παρακάτω, και κειμήλια της μονής μας δίνουν τη δυνατότητα να φωτίσουμε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους.

Ο Παπαθανασίου, σε εκτενές άρθρο του²⁶ επιχείρησε να ταυτίσει τη μονή της Άνω Παναγίας Ξενιάς με αυτή του «κυρού Ιλαρίωνος» που μνημονεύεται κατά την

²⁴ Στο ίδιο, σελ. 655.

²⁵ Μαμαλούκος 2005, σελ. 198-199.

²⁶ Παπαθανασίου 1997, σελ. 153-228.

περίοδο της Φραγκοκρατίας, στηριζόμενος σε έγγραφα που χρονολογούνται στο διάστημα 1246-1276 και έχουν δημοσιευτεί από τους F. Miklosich και J. Muller στον 4ο τόμο των *Acta et diplomata Graeca medii aevi*, που περιλαμβάνει τα έγγραφα της μονής Μακρινιτίσσης. Εξετάζοντας κανείς πολύ προσεκτικά τα έγγραφα αυτά βρίσκει ενδιαφέροντα στοιχεία για την εκκλησιαστική ιστορία της περιοχής της Μαγνησίας και την τοπογραφία της, αλλά τίποτε απολύτως που να συνδέει τη μονή, την ιστορία της οποίας εξετάζουμε, με τη μονή του «κυρού Ιλαρίωνος», την οποία ούτως ή άλλως ο Γιαννόπουλος τοποθετεί σε άλλη περιοχή του Αλμυρού²⁷ ή με την οικογένεια των τοπαρχών Μαλιασηνών, τους γνωστούς κτήτορες της μονής της Οξείας Επισκέψεως στη Μακρινίτσα²⁸. Ακόμη και το έγγραφο που ο Παπαθανασίου θεωρεί ως στοιχείο που διέφυγε της προσοχής του Γιαννόπουλου, το υπόμνημα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αρσενίου Αυτωρειανού (του Οκτωβρίου 1256)²⁹, βάσει του οποίου η Άνω Μονή Ξενιάς υποτίθεται ότι ταυτίζεται με αυτήν της «Πανάγνου Θεοτόκου», απλά μας πληροφορεί ότι η μονή της «Πανάγνου Θεοτόκου» λεγόταν του «κυρού Ιλαρίωνος» και βρισκόταν στην διοικητική περιφέρεια της επισκοπής Βελεστίνου· ωστόσο, δεν είναι απαραίτητο να ταυτίζεται με τη μονή της Άνω Παναγίας Ξενιάς. Άλλωστε η Παναγία Ξενιά, την εποχή που συντάχθηκε το υπόμνημα το πιθανότερο είναι να ήταν γνωστή ως Παναγία Κισσιώτισσα³⁰, ενώ στα όρια της επισκοπής Βελεστίνου, και ειδικότερα στην περιοχή του Αλμυρού, είναι ενδεχόμενο να υπήρχαν και άλλες μονές αφιερωμένες στην Παναγία. Τα λιγοστά σε αναλογία γλυπτά μέλη της Άνω Μονής Ξενιάς που ανήκουν στο 13ο αιώνα υποδηλώνουν απλά έργα που αφορούν λειτουργικές κατασκευές και ταφές πιθανόν ηγουμένων ή διακεκριμένων μοναχών, οι οποίοι θάφτηκαν εντός της μονής, σε αρκυσόλια που πιθανότατα ήταν ανοιγμένα στο πάχος των τοίχων του ίδιου του καθολικού ή κάποιου παρεκκλησίου του, και για τους οποίους φιλοτεχνήθηκαν οι πλάκες των ψευδοσαρκοφάγων — αν υποθέσουμε ότι αυτές δεν μεταφέρθηκαν από αλλού (αρ. 39-42).

Το 1541, μετά από καταστροφή και ερείπωση, η μονή ανοικοδομήθηκε και πάλι και το καθολικό πήρε τη σημερινή του μορφή³¹. Ο Γιαννόπουλος αναφέρει

²⁷ Ο Γιαννόπουλος υποστήριξε ότι η μονή του «κυρού Ιλαρίωνος» βρισκόταν στη θέση «Τεκεμπός του Κεφαλίου», στην αριστερή όχθη του Χολορρέματος. Γιαννόπουλος 1924, σελ. 210-240. Κοντονάτσιος 2006, σελ. 444.

²⁸ Περισσότερα για τους Μαλιασηνούς, βλ. Παπαθανασίου 1989, σελ. 17-66.

²⁹ Miklosich, Muller 1871, σελ. 353-357.

³⁰ Γιαννόπουλος 1892, σελ. 653-654.

³¹ Μαμαλούκος 2005, σελ. 198-199.

χαρακτηριστικά: «... ἔμεινεν ἐν ἐρειπίοις μέχρις οὗ τῷ 1541... ἔκεχαραγμένη ἐπὶ ὀγκολίθου παρὰ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ ἢ χρονολογία αὕτη»³². Το 1522 η μονὴ Βατοπεδίου δώρισε στη μονὴ τῆς Ἄνω Παναγίας Ξενιάς αργυρὴ θήκη ὅπου φυλάσσονταν δύο τεμάχια τῆς Τιμίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου. Ἡ θήκη αὐτή, ἡ ὁποία σήμερα φυλάσσεται στη μονὴ τῆς Κάτω Παναγίας Ξενιάς, φέρει τὴ χρονολογία «αφκβ' (1522) στην ἐξῆς εγχάρακτη αφιερωματικὴ ἐπιγραφή: «Ἡ ἐν Ἄθω ἱερὰ βασιλικὴ πατριαρχικὴ μονὴ Βατοπεδίου τῇ ἐν Ὀθρυῖ ἱερᾷ βασιλικῇ πατριαρχικῇ μονῇ Ξενιάς φυλακτήριον ἔσαει τιμίαν ζώνην τῆς Θεοτόκου παρατίθεται, α.φ.κ.β'», που μας παραδίδει, για πρώτη φορά, τὴν προσωνομία τῆς μονῆς ὡς «μονὴ τῆς Παναγίας Ξενιάς»³³. Υπάρχει ἡ δημῶδης παράδοση ὅτι ἡ δωρεὰ ἐγίνετο ὡς εὐχαριστήριον στη μονὴ Ξενιάς για τὴ βοήθεια που παρείχε σε λάδι πρὸς τὴ μονὴ Βατοπεδίου³⁴, ἐνῶ ὁ Κοντονάσιος ἐχει συνδέσει αὐτὴ τὴ δωρεὰ με τὴ σχέση τῆς μονῆς Βατοπεδίου με τὸ μοναστήρι τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ στὸν Ἀλμυρό, οἱ μοναχοὶ τοῦ ὁποίου κατέφυγαν στὸ μοναστήρι τῆς Ἄνω Παναγίας Ξενιάς κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Καταλανῶν στὸν Ἀλμυρό³⁵. Ἀν συνδέσουμε τὸ γεγονός τῆς δωρεᾶς λειψάνου στη μονὴ με αὐτὸ τῆς ἀνακαινίσεως, ἴσως μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς οἱ ἐργασίες ἀνακαινίσεως ἀρχίσαν τὸ 1522 καὶ περατώθηκαν τὸ 1541 ἢ καὶ λίγο ἀργότερα, ὁπότε ἀρχίζει καὶ ἡ τοιχογράφηση τοῦ νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ που χρονολογεῖται στὸ β' μισό τοῦ 16ου αἰῶνα³⁶. Ἀπὸ διαδοχικὲς φάσεις ἀνοικοδομήσεως ἢ ἀνακαινίσεως τοῦ καθολικοῦ μέσα στὸ 16ο αἰῶνα πιθανόν νὰ προέρχονται τρεῖς ἐπιγραφές που φυλάσσονται στην ὑπόγεια ἀποθήκη τῆς μονῆς, ἀνάμεσα στα ὑπὸ μελέτη γλυπτά, καὶ δὲν ἔχουν περιληφθεῖ στὸν κατάλογο, δεδομένου ὅτι πρόκειται για μεταβυζαντινὰ κατάλοιπα. Ὡστόσο, ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ, διότι φωτίζουν τὸ ἱστορικὸ παρελθόν τῆς μονῆς. Ἡ μία εἶναι εγχάρακτη (αρ. I) καὶ ἀναφέρει τὸ ἔτος 1564 με ἀραβικὰ ψηφία (εἰκ. 47). Ἡ δευτέρη (αρ. II) εἶναι ἀνάγλυφη καὶ μνημονεύει τὸ ἔτος «ζρε'», που ἀντιστοιχεῖ στὸ ἔτος 7105 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, δηλαδὴ 1596-1597 (εἰκ. 46). Σε πώρινο, ἐπίσης, τμῆμα (αρ. III) διακρίνονται γράμματα εγχάρακτης ἐπιγραφῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι ορατὰ τὰ ΓΠ ἢ ΠΛ (ἢ Γ;) (εἰκ. 45). Θα μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὰ γράμματα αὐτὰ ἀνήκαν σε ὄνομα δωρητῆ ἢ ἀκόμη

³² Γιαννόπουλος 1922, σελ. 35.

³³ Κοντονάσιος 2006, σελ. 445. Παπαθανασίου 1997, σελ. 160, σημ. 7.

³⁴ Για τὴν παράδοση αὐτὴ με πληροφόρησε ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς Ἄνω Παναγίας Ξενιάς, Νεκτάριος Ὑφαντίδης, σε προφορικὴ μᾶς συζήτηση.

³⁵ Κοντονάσιος 2006, σελ. 445.

³⁶ Βελέτζας 2002, σελ. 10.

να κάνουμε την τολμηρή υπόθεση ότι ανήκαν σε κείμενο με τη χρονολογία αποπεράτωσης των φάσεων της ανακατασκευής της μονής ([ἐ]γ[ένετο ή] π[εράτωσης]).

Αρ. Ι. Εγχάρακτη επιγραφή με τη χρονολογία 1564 (εικ. 47)

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς

Φορέας: μάρμαρο (πιθανόν τμήμα πεσσίσκου με δύο ανάγλυφα βεργία)

Διαστάσεις: 32,5 × 16 × 8 εκ., βεργίο πλάτους 2 εκ., ταινία πλάτους 6,5 εκ.

Κείμενο: πλγ 1564

Αρ. ΙΙ. Ανάγλυφη επιγραφή (εικ. 46)

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς

Φορέας: πωρόλιθος (κυμάτιο σε συνεχή επιφάνεια)

Διαστάσεις: 18 × 14,5 × 8 εκ.

Κείμενο: ,ζρε' [---]

Αρ. ΙΙΙ. Εγχάρακτη επιγραφή (εικ. 45)

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς

Φορέας: πωρόλιθος

Διαστάσεις: 18 × 15,5 × 9,5 εκ.

Κείμενο: [...]γπ (ή πλ)

Γεγονός είναι ότι για την ιστορική ταυτότητα της μονής της Άνω Παναγίας Ξενιάς σημαντικό στοιχείο αποτελούν οι τοιχογραφίες του καθολικού που έγιναν σε δύο φάσεις: αυτές στον κυρίως ναό βάσει επιγραφής χρονολογούνται το 1663 και φιλοτεχνήθηκαν από τον ζωγράφο Ιωάννη, έργα του οποίου είναι οι τοιχογραφίες της μονής Ρεντίνας Αγράφων³⁷, και στα τέλη του 16ου οι τοιχογραφίες του νάρθηκα, για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω. Στο 17ο αιώνα ίσως ιδρύθηκε ως μετόχι της Άνω Παναγίας Ξενιάς το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου (σημερινή Κάτω Παναγία Ξενιά)³⁸. Από τις αρχές του 18ου αιώνα οι πηγές που κάνουν άμεση αναφορά στην

³⁷ Βελέτζας 2002, σελ. 10. Περισσότερα για το ζωγράφο Ιωάννη, βλ. Χατζηδάκης 1987, σελ. 327-328 και Σδρόλια 2012, σελ. 375-381 και ιδιαίτερα σημ. 72.

³⁸ Γιαννόπουλος 1892, σελ. 655.

μονή της Άνω Ξενιάς και το μετόχι του Αγίου Νικολάου πληθαίνουν και έχουν δημοσιευθεί εκτενώς από τον Γιαννόπουλο³⁹. Πληροφορούν κυρίως για ποινές και μέτρα συμμόρφωσης των μοναχών, αγοραπωλησίες, δωρεές, φόρους, απαλλαγές και καταστροφές που πλήττουν τη μονή, αλλά και την ευρύτερη περιοχή, μέχρι το 1881.

³⁹ Γιαννόπουλος 1892, σελ. 658-689, όπου παρατίθεται αναλυτικό χρονολόγιο με την ιστορία της μονής από το 1663 έως το 1881, καθώς και έγγραφα και ενθυμήσεις.

Κεφάλαιο 2ο : Τα γλυπτά

Στόχος του κεφαλαίου αυτού είναι, αφενός να μελετηθούν τα γλυπτά μέλη που φυλάσσονται στην Άνω Μονή Ξενιάς, να σχολιαστεί η τέχνη τους και να γίνουν υποθέσεις για το συνεργείο ή τα συνεργεία των μαρμαράδων που τα φιλοτέχνησαν. Το γεγονός ότι η μονή ήταν αυτοκρατορική, σύμφωνα με την παράδοση⁴⁰, θα σήμαινε περίτεχνη διακόσμηση και, ίσως, θα είχε δεχτεί προϊόντα ενός συνεργείου που θα είχε εργαστεί σε μεγάλα κέντρα της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

1. Παλαιοχριστιανική περίοδος

1.1. Αρχιτεκτονικά γλυπτά

Κίονες

Στα υπό μελέτη γλυπτά βρίσκεται ένας σφόνδυλος από κορμό αρράβδωτου κίονα με **αρ. 5**, που βρίσκεται στο εσωτερικό του ναού. Το υλικό κατασκευής του είναι λευκορόδινο μάρμαρο. Ίσως αποτελεί τμήμα του αρχικού ΝΔ κίονα που στήριζε, μέσω σφαιρικών τριγώνων και καμαρών και μέσω των άλλων κιώνων, τον αρχικό τρούλο του ναού. Βάσει των χαρακτηριστικών του, χρονολογείται στα ρωμαϊκά ή υστερορωμαϊκά χρόνια και θα μπορούσε να ανήκει στην αρχική φάση ίδρυσης του καθολικού ως υλικό φερμένο και επαναχρησιμοποιημένο (δηλαδή σε β' χρήση).

Κιονόκρανα κιώνων

Το ιωνικό κιονόκρανο με σύμφυτο επίθημα (**αρ. 1**) ανήκει στην κατηγορία των ιωνικών κionoκράνων με εχίνο και προσκεφάλαια σε υποχώρηση και που, σύμφωνα με τη Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, βρίσκονται προς την καμπή της εξέλιξης του ιωνικού κionoκράνου, δεδομένου ότι έχουν αποτραβήξει όλο το ιωνικό μέρος κάτω από το

⁴⁰ Γιαννόπουλος 1892, σελ. 655.

επίθημα, το οποίο αποκτά πλέον κυρίαρχο ρόλο⁴¹. Σώζεται πολύ αποσπασματικά και η πίσω του επιφάνεια είναι εντελώς ακόσμητη. Το επίθημα έχει διπλάσιο περίπου ύψος από το ιωνικό τμήμα, με πλευρές ελαφρώς κοίλες και λοξότμητη ταινία στην άνω απόληξη των τεσσάρων πλευρών. Τα προσκεφάλαια, αλλά και ο κουλοροκωνικός εχίνος, βρίσκονται σε μεγάλη υποχώρηση κάτω από το επίθημα, ενώ όλες οι επιφάνειες του κιονόκρανου είναι προσεκτικά λειασμένες και το μάρμαρο, παρά το μεγάλο ποσοστό της διάβρωσής του, είναι λευκό καλής ποιότητας. Ένα ανάλογο παράδειγμα προέρχεται από το Μουσείο του Αλμυρού (εικ. 11), με τη διαφορά ότι αυτό είναι εντελώς ακόσμητο⁴². Στο κιονόκρανο της Άνω Μονής Ξενιάς οι έλικες πλαισιώνονται από άκανθα και φύλλα υδροχαρούς φυτού (καλάμου). Παρόμοια διακόσμηση απαντούμε σε κιονόκρανο στο Τολό του Ναυπλίου (εικ. 12), που η Βέμη χρονολογεί στην εποχή του Ιουστινιανού⁴³. Η Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, ως προς την τυπολογία, τοποθετεί το κιονόκρανο που φυλάσσεται στο προαύλιο του Μουσείου του Αλμυρού στον 6ο αιώνα, περίοδο στην οποία εντάσσουμε και το υπό μελέτη ιωνικό κιονόκρανο⁴⁴

Το σύνθετο κορινθιακό κιονόκρανο με **αρ. 4** ανήκει στην παραλλαγή του λυρόσχημου, έχει δημοσιευτεί από τη Συμπυράκη-Καλατζή⁴⁵ και αναλυθεί εκτενώς από τη Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη⁴⁶. Ως προς τον τύπο, το κιονόκρανο ανήκει σε παραλλαγή του κορινθιακού κιονοκράνου που αποκαλείται «λυρόσχημο» χάρη σε ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που υπάρχει πάνω από το φύλλωμα γύρω από τον κάλαθο και κάτω από τον άβακα, στην περιοχή όπου οι εξωτερικοί έλικες καμπυλώνονται ή κλίνουν προς τα κάτω και ενώνονται στο κέντρο κάθε όψης δημιουργώντας ένα σχήμα V ή U, ανάλογα με τον τρόπο που ενώνονται οι βλαστοί των ελίκων⁴⁷. Χρονικά αυτή η παραλλαγή τοποθετείται από τα τέλη του 5ου έως τις αρχές του 6ου αιώνα⁴⁸. Πρόκειται, δε, για μια παραλλαγή ιδιαίτερα δημοφιλή στις βυζαντινές επαρχίες, ενώ, στον ελλαδικό χώρο ανάλογα παραδείγματα προέρχονται από τη Θεσσαλονίκη, τους Φιλίππους, τις Φθιώτιδες Θήβες, την Ακρόπολη των Αθηνών, τη βασιλική του

⁴¹ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 270.

⁴² Στο ίδιο, σελ. 274, πίν. 24, εικ. 139, αρ. 60.

⁴³ Vémi 1989, σελ. 112-113, πίν. 26, εικ. 73α-β.

⁴⁴ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 274, πίν. 24, εικ. 139, αρ. 60, η οποία υποστηρίζει, μάλιστα, ότι είναι πιθανόν από μια εποχή και μετά να συνηθιζόταν η χρήση εντελώς ακόσμητων ιωνικών κιονοκράνων σε μνημεία της επαρχίας.

⁴⁵ Συμπυράκη-Καλατζή 1992, σελ. 464-465, πίν. 103α.

⁴⁶ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 480, πίν. 2, εικ. 11-13.

⁴⁷ Στο ίδιο, σελ. 126-127.

⁴⁸ Kautzsch 1936, σελ. 60. Betsch 1977, σελ. 217-218.

Λαυρεωτικού Ολύμπου, τα Καλύβια Κουβαρά, την Κόρινθο, τη Σικυώνα, την Άρτα, τη βασιλική της Νικοπόλεως, τη Κρήτη και αλλού⁴⁹. Ωστόσο, από την περιοχή της Θεσσαλίας προέρχονται ομοειδή παραδείγματα (βασιλική Α των Φθιωτίδων Θηβών, Άγιος Δημήτριος Στομίου) (εικ. 6-7) που μας επιτρέπουν να χρονολογήσουμε το υπό μελέτη κιονόκρανο με ασφάλεια στο διάστημα 510-530, με βάση κωνσταντινουπολίτικα και ελλαδικά παραδείγματα⁵⁰.

Επιθήματα κιονοκράνων

Τα επιθήματα κιονοκράνων χρησιμοποιούνταν για την επίστεψη τόσο των ιωνικών όσο και των κορινθιακών κιονοκράνων. Όσον αφορά τα επιθήματα των ιωνικών κιονοκράνων, η χρήση τους δεν σταματά ακόμη και όταν εμφανίζονται τα ιωνικά κιονόκρανα με συμφυές επίθημα. Τυπολογικά μπορούν να διακριθούν με βάση τη φόρμα τους ή το διάκοσμό τους. Βάσει των κριτηρίων αυτών η Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη διακρίνει τα ελεύθερα επιθήματα στη Θεσσαλία και τη Φθιώτιδα σε : α) επιθήματα με ευθύγραμμες πλευρές και β) σε επιθήματα με πλευρές διαμορφωμένες σε κυμάτια⁵¹.

Στη πρώτη κατηγορία μοιάζει να ανήκει το τμήμα επιθήματος με **αρ. 2**, που σώζεται αποσπασματικά. Παρόμοιο παράδειγμα επιθήματος, το οποίο σώζεται σε πολύ καλύτερη κατάσταση, υπάρχει στο προαύλιο του Αγίου Νικολάου Υπάτης και χρονολογείται στο β' μισό του βου αιώνα⁵². Αν και η αποσπασματική κατάσταση διατηρήσεώς του υπό μελέτη μέλους δεν μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε άποψη σχετικά με την ακριβή του χρονολόγηση, η διακόσμησή του είναι ανάλογη με τμήμα επιθήματος αμφικιονίσκου που βρίσκεται στο προαύλιο του Μουσείου του Αλμυρού (εικ. 13) και σε επίθημα κιονοκράνου στο ναό του Αγίου Νικολάου της Υπάτης και, συνεπώς, μπορούμε να το τοποθετήσουμε στο β' μισό ή στα τέλη του βου αιώνα⁵³. Επίσης, ανάλογη διακόσμηση απαντά σε επίθημα στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο⁵⁴.

⁴⁹ Για περισσότερα, βλ. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 126-128.

⁵⁰ Στο ίδιο, σελ. 128, 133, πίν. 2-5, εικ. 7-30.

⁵¹ Για περισσότερα, βλ. στο ίδιο, σελ. 331-351.

⁵² Στο ίδιο, σελ. 507, αρ. 69, πίν. 30, εικ. 181.

⁵³ Στο ίδιο, σελ. 408-409, 507, πίν. 41, 30, εικ. 180-181, 25.

⁵⁴ Μπούρας 1986-1987, σελ. 48, εικ. 20, αρ. Δ248.

Το σύγχρονο του επιθήματος με το ιωνικό κιονόκρανο (**αρ. 1**), καθώς και το ίδιο υλικό κατασκευασίας, μας οδηγεί στη σκέψη ότι τα δύο μέλη (**αρ. 1** και **2**) προέρχονται από το ίδιο μνημείο και το ίδιο γλυπτικό σύνολο. Παλαιοχριστιανικό είναι και το επίθημα **αρ. 3**, το οποίο έχει χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση ως υδροροή. Είναι κατασκευασμένο από λευκό μάρμαρο και διαθέτει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά ενός επιθήματος που έφερε ανάγλυφο διάκοσμο με φύλλα άκανθας. Παρόμοιο διάκοσμο διασώζει αδιάγνωστο θραύσμα από το Μουσείο του Αλμυρού (εικ. 14)⁵⁵, ενώ ανάλογος ανάγλυφος διάκοσμος με ακανθόφυλλα απαντά στα επιθήματα των ιωνικών κιονοκράνων που προέρχονται από τα υπερώα της βασιλικής Α των Φθιωτίδων Θηβών⁵⁶, του 6ου αιώνα. Το επίθημα αυτό ανήκε, επίσης, για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω στο ίδιο μνημείο με τους **αρ. 1, 2** και **4**.

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι όταν ιδρύθηκε το καθολικό, στις αρχές του 11ου αιώνα⁵⁷, συγκεντρώθηκαν κίονες και κιονόκρανα από γειτονικές περιοχές, όπως η Νέα Αγχίαλος ή η Υπάτη, και χρησιμοποιήθηκαν για τα ελεύθερα στηρίγματα του κυρίως ναού. Ένα ζεύγος κίωνων θα είχε ιωνικά κιονόκρανα με σύμφυτα επιθήματα (**αρ. 1** και **3**), ενώ το άλλο ζεύγος κίωνων θα είχε κορινθιακά λυρόσχημα (από τα οποία σώθηκε το ένα, **αρ. 4**). Ενδεχομένως να χρησιμοποιήθηκαν και επιθήματα σε άλλα σημεία του ναού (**αρ. 2**). Το γεγονός ότι τα σωζόμενα κιονόκρανα (**αρ. 1, 3** και **4**) είναι από μάρμαρο λευκό με γκριζες φλέβες, ίσως προκοννήσιο, σημαίνει ότι τα μέλη ελήφθησαν από σημαίνοντα ερειπωμένα μνημεία, όπως η βασιλική Α των Φθιωτίδων Θηβών, που είχε διάκοσμο εισηγμένο από την Κωνσταντινούπολη⁵⁸.

⁵⁵ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 30, εικ. 178.

⁵⁶ Σωτηρίου 1929, σελ. 65-66, εικ. 67-69.

⁵⁷ Βλ. παρακάτω, στο κεφάλαιο *Επίλογος-συμπεράσματα*.

⁵⁸ Σωτηρίου 1929, σελ. 58-59, 97.

2. Μέση βυζαντινή περίοδος

2.1. Αρχιτεκτονικά γλυπτά

Κιονόκρανα κίωνων

Το κιονόκρανο **αρ. 6** που χρησιμεύει ως ΝΔ στήριγμα στο εσωτερικό του ναού, είναι ένα επιθηματοειδές κιονόκρανο από γρανιτόλιθο. Ο γλύπτης εκμεταλλεύτηκε και τις δύο βαθμίδες για να αναπτύξει τον γλυπτό διάκοσμο. Πράγματι, στα βόρεια και τα ανατολικά σμίλεψε έναν διπλό σταυρό, ο οποίος εκτείνεται ανάμεσα στις δύο βαθμίδες, ενώ, στις άλλες δύο πλευρές στο μέσον της κάθε πλευράς, σκάλισε ανάγλυφα κομβία μεταξύ κιονοκράνου και επιθήματος. Τυπολογικά το κιονόκρανο ανήκει στη γενική κατηγορία των επιθηματοειδών κιονοκράνων, που παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία παραλλαγών. Ο διάκοσμος είναι λιτός, από σταυρούς και κομβία, γεγονός που τα κατατάσσει στην κατηγορία των απλών λεβητοειδών κιονοκράνων που εμφανίζονται στην Κωνσταντινούπολη την εποχή του Ιουστινιανού και είναι ακόσμητα⁵⁹. Ο Dennert χρησιμοποιεί τον όρο «*Nackte Kampferkapitelle*», ο οποίος ισχύει εν μέρει μόνο, αφού το υπό μελέτη κιονόκρανο φέρει έστω αυτόν τον υποτυπώδη διάκοσμο. Τέτοιου τύπου αδροκατεργασμένα κιονόκρανα, απαντούμε σε κιονόκρανο στο πάρκο της πόλης της Σηλυβρίας και σε κιονόκρανο στο Μουσείο της Προύσας (εικ. 16 α, β)⁶⁰. Το υπό μελέτη κιονόκρανο μοιάζει μοναδικό στο είδος του, καθώς είναι μεγάλων διαστάσεων, αλλά ως προς το σχήμα και την κατεργασία παρουσιάζει αναλογίες με τα κιονόκρανα του ναού του Αγίου Ιωάννη του Ελεήμονα στο Λιγουριό της Αργολίδας, τα οποία ο Χαράλαμπος Μπούρας έχει τοποθετήσει στα τέλη του 11ου ή στις αρχές 12ου αιώνα (εικ. 20 α, β)⁶¹. Το κιονόκρανο **αρ. 7** επιστέφει το ΒΔ στήριγμα της οροφής. Πρόκειται για ένα επιθηματοειδές κιονόκρανο με πολύ λιτό διάκοσμο (τέσσερις ισοσκελείς σταυροί ή δύο με τριγωνικές κεραίες στις τέσσερις πλευρές του), ενώ η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο γεγονός ότι ο γλύπτης στις τέσσερις αποτμήσεις που υπάρχουν στις γωνίες του, έχει σκαλίσει ανθέμια με δισκελείς απολήξεις. Τυπολογικά, κυρίως όσον

⁵⁹ Dennert 1997, σελ. 35 κεξ.

⁶⁰ Στο ίδιο, σελ. 186 αρ. 55 και 58, πίν. 11.

⁶¹ Μπούρας 1974, σελ. 17, πίν. 5 α-β.

αφορά στις γωνιακές αποτιμήσεις, παρόμοιο παράδειγμα προέρχεται από κιονόκρανο τέμπλου στο μουσείο της Εφέσου (εικ. 15)⁶².

Τα κιονόκρανα με **αρ. 6** και **7** έχουν σμιλευτεί πάνω στο ίδιο υλικό, το οποίο πιθανόν να είναι φαιός γρανίτης, ή ένα πολύ σκληρό γκρίζο μάρμαρο, που ο γλύπτης φαίνεται ότι κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια να το διαμορφώσει και να αποδώσει τεκτονικά κιονόκρανα με σταυρούς πλαισιωμένους από άνθη (ίσως μάλιστα στα κομβία του κιονόκρανου **αρ. 6** να ήθελε να φιλοτεχνήσει ρόδακες), δημιουργώντας έτσι δύο μέλη μοναδικά στο είδος τους. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται, επίσης, από την προσπάθειά του να δημιουργήσει δύο βαθμίδες στο κιονόκρανο **αρ. 6** για να αποδώσει κιονόκρανο και επίθημα και, κατά συνέπεια, να μιμηθεί παλαιοχριστιανικά πρότυπα.

Επιθήματα αμφικιονίσκων

Στον κατάλογο περιλαμβάνονται δύο τμήματα επιθημάτων αμφικιονίσκων παραθύρων με **αρ. 8** και **9** από τα συνολικά τέσσερα που βρίσκονται σήμερα στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς. Τα άλλα δύο, δεδομένης της πολύ αποσπασματικής κατάστασης διατήρησής τους και του γεγονότος ότι δεν σώζουν διακόσμηση που θα μπορούσε να μας οδηγήσει σε σχολιασμό και ακριβή χρονολόγηση, δεν έχουν συμπεριληφθεί στον κατάλογο, αν και δεν αποκλείεται να αποτελούν μέλη του ίδιου γλυπτικού συνόλου. Τα επιθήματα αμφικιόνων ή αμφικιονίσκων χρησιμοποιούνταν κυρίως σε παράθυρα που είχαν περισσότερους από έναν λοβούς: τα ποδαρικά των τόξων έβαιναν επί αμφικιόνων ή αμφικιονίσκων, δηλαδή των μαρμάρινων στηριγμάτων που αποτελούνταν από δύο ημικίονες συμφυείς στις δύο όψεις μιας κατακόρυφα τοποθετημένης ορθογώνιας πλάκας⁶³.

Τα δύο επιθήματα με **αρ. 8-9** χρονολογούνται το ένα στον 11ο και το άλλο στο 12ο αιώνα και φέρουν διακόσμηση στη μια τους λοξότμητη πλευρά. Αναλυτικότερα, το επίθημα με **αρ. 8** σώζει στη μια του λοξότμητη πλευρά διάκοσμο εντός μεταλλίου (διαμ. 10 εκ.): πρόκειται για ρομβοειδές γεωμετρικό κόσμημα στη μια πλευρά του οποίου υπάρχει σχηματοποιημένο κρινάνθεμο. Το επίθημα, ως προς το διακοσμητικό του θέμα φαίνεται ότι αποτελεί σπάνιο παράδειγμα, αλλά η τεχνική του χαμηλού αναγλύφου και ο τρόπος απόδοσης των γλυφών, καθώς και το σχήμα του ρόμβου, δεν αποκλείει μια χρονολόγηση του μέλους στις αρχές του 11ου αιώνα. Το επίθημα με **αρ.**

⁶² Dennert 1997, πίν. 51, αρ. 286.

⁶³ Πρβλ. Ορλάνδος 1952-1954, σελ. 425-427.

9 φέρει διακόσμηση με συμπλεκόμενους πλοχμούς που καταλήγουν σε ημιανθέμια. Τόσο η επιπεδόγλυφη τεχνική όσο και η επιλογή του διακοσμητικού θέματος βρίσκονται ανάλογά τους ως προς το θεματολόγιο και την τεχνική σε τμήμα επιθήματος αμφικιονίσκου εντοιχισμένο στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Μακρινίτσα, που χρονολογείται μάλλον στο 12ο αιώνα⁶⁴, καθώς και σε επίθημα κιονίσκου παραθύρου στο ναό της Αγίας Τριάδος του Κριεζώτη στην Εύβοια⁶⁵, οπωσδήποτε της ίδιας περιόδου.

Θυρώματα-υπέρθυρα

Σχεδόν ακέραιο σώζεται το υπέρθυρο με **αρ. 10** από λευκό μάρμαρο με φαιές φλέβες, αρκετά διαβρωμένο και επιχρισμένο με χρώμα. Είναι διακοσμημένο σε χαμηλό ανάγλυφο και φέρει γεωμετρικό διάκοσμο που ορίζεται από μια ταινία ωσειδών αστραγάλων. Ορθογώνια παραλληλόγραμμα εγκιβωτίζονται το ένα μέσα στο άλλο ενώ την ταινία των ωσειδών αστραγάλων, στην άνω πλευρά, διαδέχονται ραβδώσεις. Πρόκειται για μέλος που ο διάκοσμός του παραπέμπει σε ρωμαϊκά γλυπτά των αυτοκρατορικών χρόνων, του 1ου μ.Χ. ίσως, αιώνα, με ανάλογα παραδείγματα να έχουν σωθεί σε επαύλεις της Πομπηίας⁶⁶.

Το υπέρθυρο έχει χρησιμοποιηθεί ως υλικό σε β' χρήση, ως υπέρθυρο που πιθανόν να συμπληρωνόταν από άλλο μέλος, έτσι ώστε ο σταυρός να καταλάμβανε το μέσον της διακοσμημένης πλευράς. Η χρονολόγηση του μέλους στον 12ο αιώνα γίνεται, επομένως, βάσει της εξέτασης του ανάγλυφου διακόσμου και κυρίως του φυλλοφόρου σταυρού, αφού παρόμοιο σταυρό, βρίσκουμε σε κιονόκρανο από τα Αλεπόσπιτα της Λαμίας (εικ. 32)⁶⁷, σε θωράκια, επίσης, στη Λαμία⁶⁸ και σε θωράκιο στον Άγιο Νικόλαο στη Γέρμα της Μάνης⁶⁹.

2.2. Γλυπτά λειτουργικών κατασκευών

⁶⁴ Κοντογιαννοπούλου 2002, σελ. 32, 153, πίν. 58, με πρόωμη χρονολόγηση στον 11^ο αιώνα.

⁶⁵ Ορλάνδος 1939-1940, σελ. 14-15, εικ. 10.

⁶⁶ Ευχαριστώ θερμά τον κ. Ι. Λώλο για την βοήθειά του στη χρονολόγηση του μέλους.

⁶⁷ Πάλλης 2015β, σελ. 363-381, εικ. 1.

⁶⁸ Πάλλης 2009, σελ. 1306, εικ. 7.

⁶⁹ Δρανδάκης 2002, σελ. 136, εικ. 217.

Η πλειοψηφία των γλυπτών που έχουν σωθεί στη μονή αποτελείται από αρχιτεκτονικά μέλη λειτουργικών κατασκευών, κυρίως τέμπλων. Πρόκειται για μέλη δύο τουλάχιστον μαρμάρινων τέμπλων, που είτε έφτασαν στη μονή από αλλού είτε χρησιμοποιήθηκαν στην αρχική φάση του καθολικού για το διαχωρισμό του ιερού βήματος από τον κυρίως ναό, ή ακόμη και για μέλη που χρησιμοποιήθηκαν ως υλικό σε β' χρήση σε κάποιες ενδεχόμενες ανακατασκευές του. Αυτό μπορεί να υποστηριχθεί, καθώς ορισμένα από αυτά σήμερα είναι εντοιχισμένα στο καθολικό της μονής, ενώ, άλλα που πιθανόν συνανήκουν με αυτά βρίσκονται στο προαύλιο του καθολικού.

Γλυπτά τέμπλου

Πεσσίσκοι και κιονίσκοι

Τα τμήματα πεσσίσκων με **αρ. 15, 16** και **17**, αν και δεν συγκολλώνται, ανήκουν στο ίδιο γλυπτικό σύνολο. Στην κύρια όψη εντός τετράγωνων πλαισίων εναλλάσσονται οριζόντια κρινάνθεμα και πυροστρόβιλοι, ενώ στο σταθμό του βημοθύρου υπάρχουν συνεχόμενοι οκτάκτινοι ρόδακες. Η χρονολόγησή τους στα τέλη του 10ου ή στις αρχές του 11ου αιώνα γίνεται με βάση τον τρόπο απόδοσης δύο πολύ χαρακτηριστικών μοτίβων, του πυροστρόβιλου, που απαντά ακριβώς ίδιο σε θωράκιο εντοιχισμένο στην Παναγία Γοργοεπήκοο της Αθήνας⁷⁰ καθώς και των κρινανθέμων που αποδίδονται με τον ίδιο τρόπο σε ανάγλυφη πλάκα του Μουσείου της μονής του Οσίου Λουκά (εικ. 31) και σε κιονόκρανο από τον τάφο του οσίου Λουκά μέσα στο καθολικό (εικ. 29)⁷¹. Ιδιαίτερη ομοιότητα, ως προς τον τρόπο της απόδοσης των μοτίβων, την τεχνική του χαμηλού αναγλύφου με τις κοφτές γλυφές που διαγράφουν σαφή περιγράμματα και δημιουργούν φωτοσκιάσεις, διαπιστώνεται με γλυπτά που αποδίδονται στο λεγόμενο «θηβαϊκό εργαστήριο»⁷² αλλά και με τμήμα πεσσίσκου τέμπλου από την Κόρινθο (εικ. 44 α)⁷³, του 10ου αιώνα. Ο πεσσίσκος με συμφυή κιονίσκο (**αρ. 13**) που βρίσκεται στο προαύλιο είναι κατεργασμένος σε λευκό μάρμαρο με φαιοκύανες φλέβες. Το περίεργο με το συγκεκριμένο μέλος είναι ότι φέρει σύμφυτο σταθμό βημοθύρου που θυμίζει αμφικιονίσκο παραθύρου και, ίσως, πρόκειται όντως για αμφικιονίσκο που

⁷⁰ Καλοπίση-Βέρτη, Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου 2010, σελ. 180, εικ. 381.

⁷¹ Οι εικόνες από τα γλυπτά αυτά προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του κ. Ι. Βαραλή.

⁷² Για το λεγόμενο «θηβαϊκό εργαστήριο», βλ. Πάλλης 2015α.

⁷³ Vanderheyde 2008, σελ. 345, 354, εικ. 4.

επαναλαξεύτηκε (όπως το μέλος με **αρ. 27**) και χρησιμοποιήθηκε σε β' χρήση ως πεσσίσκος⁷⁴. Ο τρόπος κατεργασίας και λείανσης των πλευρών του οκτάπλευρου συμφυούς κιονίσκου – αν παρατηρήσουμε από κοντά τον τρόπο κατεργασίας του – είναι εντελώς όμοιος με τους οκτάπλευρους κιονίσκους τέμπλου με **αρ. 14**. Το κυβόσχημο κιονόκρανο του συμφυούς κιονίσκου με **αρ. 13**, όπως και εκείνο του κιονίσκου με **αρ. 12**, σχετίζονται άμεσα με τον τρόπο απόδοσης κυβόσχημων κιονοκράνων στο λεγόμενο «θηβαϊκό εργαστήριο», όπως ενδεικτικά απαντά στον κιονίσκο με συμφυές κιονόκρανο, που σήμερα είναι επαναχρησιμοποιημένος ως βάση της αγίας τράπεζας, στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής στο Βάλτετσι Φθιώτιδας (εικ. 33)⁷⁵. Από το ίδιο υλικό (λευκόφαιο μάρμαρο) και σύγχρονα μεταξύ τους, αλλά και με τα μέλη με **αρ. 13, 14, 15, 16** και **17** είναι ο πεσσίσκος με συμφυή κιονίσκο με **αρ. 11** και ο πεσσίσκος με συμφυή κιονίσκο με **αρ. 12**, που βρίσκονται σήμερα στο εσωτερικό του καθολικού. Στο κυβόσχημο κιονόκρανο του κιονίσκου σώζεται ανάγλυφος διάκοσμος με πυροστρόβιλο εντός κυκλικού μεταλλίου από το οποίο καταλήγουν στις γωνίες του ορθογωνίου διαχώρου αιχμές βελών, που αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία του «θηβαϊκού εργαστηρίου»⁷⁶, γεγονός που χρονολογεί το υπό μελέτη μέλος στις αρχές του 10ου αιώνα. Αξίζει να παρατηρηθεί η προσπάθεια του γλύπτη να αποδώσει ίσως στο κυβόσχημο κιονόκρανο του κιονίσκου με **αρ. 12** τη συντομογραφία της λέξης *δο[ύ]λο[υ]* (;), η οποία θα μπορούσε να έχει τη συνέχειά της σε κάποιο μέλος που σήμερα δεν σώζεται ή λανθάνει.

Κιονόκρανα τέμπλου (ή κιβωρίου)

Τα κιονόκρανα με **αρ. 18, 20, 21** και **22** δεδομένων των μικρών διαστάσεων και της κατασκευής τους προέρχονται κατά πάσαν πιθανότητα από τέμπλα ή κιβώρια. Συγκεκριμένα, το κιονόκρανο με **αρ. 18** είναι φιλοτεχνημένο σε λευκόφαιο μάρμαρο και σώζεται πολύ αποσπασματικά, αφού είναι θραυσμένο σε όλες τις υπόλοιπες πλευρές του, εκτός της πρόσθιας, στην οποία φέρει ανάγλυφο διάκοσμο υδροχαρούς φυτού, τα φύλλα του οποίου ξεκινούν από τον εχίνο και στρέφονται προς τις άνω γωνίες. Πρόκειται για ένα κορινθιάζον κιονόκρανο με διακοσμητικό θέμα τα φύλλα

⁷⁴ Περισσότερα, βλ. παρακάτω, στο κεφάλαιο 3 της παρούσας εργασίας, συγκεκριμένα στην υποενότητα *Ανθέμια*.

⁷⁵ Πάλλης 2015α, ιδιαιτ. σελ. 805, 809, εικ. 2.

⁷⁶ Στο ίδιο, σελ. 805, 809, εικ. 1.

καλάμου, που είναι ιδιαίτερα αγαπητό ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια⁷⁷ και συνεχίζει στα μεσοβυζαντινά με πολλά παραδείγματα, χαρακτηριστικότερο των οποίων το κιονόκρανο με αρ. Δ656 που βρίσκεται σήμερα στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο⁷⁸ και χρονολογείται στο 10ο αιώνα. Το κιονόκρανο τέμπλου με **αρ. 22** είναι ένα τεκτονικό κιονόκρανο που σώζεται σχεδόν ακέραιο και διατηρεί την οπή για την σύνδεσή του με κιονίσκο. Αποτελεί μοναδικό παράδειγμα όσον αφορά στο διακοσμητικό του θέμα, αν και αυτό εκτείνεται μόνο στις τρεις πλευρές του, καθώς η αρχικά μη ορατή του πλευρά είναι αδιακόσμητη. Οι τρεις πλευρές του φέρουν, στις δύο πρόσθιες γωνίες, έξεργα φύλλα άκανθας, ενώ, ανάμεσά τους κισσόφυλλο κρέμεται από τον άβακα από δύο στελέχη σαν εγκόλπιο. Στις γωνίες της πρόσθιας πλευράς δύο αετοί απλώνουν τις φτερούγες τους και από τον τρόπο που αυτές αποδίδονται το γλυπτό χρονολογείται στον 9ο ή στον 10ο αιώνα (εικ. 23 α-β)⁷⁹. Η παρόμοια τεχνική που εφαρμόζεται στα γλυπτά με **αρ. 18** και **22**, καθώς και το όμοιο υλικό στο οποίο έχουν φιλοτεχνηθεί συνηγορούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για γλυπτά από το ίδιο γλυπτικό σύνολο.

Το κιονόκρανο με **αρ. 21** σώζεται αποσπασματικά και είναι αποκεκρουμένο από όλες τις πλευρές του. Πρόκειται για κορινθιακό ή κορινθιάζον κιονόκρανο κιονίσκου τέμπλου με όρθια φύλλα άκανθας, των οποίων οι άκρες ενώνονται συμμετρικά σχηματίζοντας κάτω ομόκεντρους κύκλους ή «οφθαλμούς». Παρόμοιο παράδειγμα συναντούμε σε κιονόκρανο παραθύρου στο βόρειο χορό της βατοπεδινής Σκήτης του Αγίου Δημητρίου⁸⁰, ενώ, εκτός ελλαδικού χώρου, παρόμοιο παράδειγμα βρίσκουμε σε κιονόκρανο στο μουσείο της Περγάμου (εικ. 17)⁸¹.

Στον ίδιο αιώνα, από το ίδιο υλικό (λευκόφαιο μάρμαρο) και πιθανόν από το ίδιο γλυπτικό σύνολο προέρχεται το κιονόκρανο με **αρ. 20** που σώζεται αποσπασματικά. Το άνω ήμισυ του είναι αποκεκρουμένο, ενώ, στην κάτω επιφάνεια υπάρχει οπή για μεταλλικό σύνδεσμο με κιονίσκο. Διακοσμείται με ανθέμιο, του οποίου τα φυλλάκια της βάσης συστρέφονται και σχηματίζουν έξεργους οφθαλμούς. Ο Μπούρας υποστηρίζει ότι το θέμα δεν είναι σπάνιο και απαντά σε πολλές παραλλαγές

⁷⁷ Ανάλογο θέμα κοσμεί επίθημα ιωνικού κιονόκρανου στη βασιλική των Δαφνουσίων και επίθημα, επίσης, ιωνικού κιονόκρανου ή επιθήματος παραστάδας στην ίδια βασιλική. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 15, εικ. 84-85.

⁷⁸ Μπούρας 1985-1986, εικ. 74.

⁷⁹ Πρβλ. Σωτηρίου 1937.

⁸⁰ Παζαράς 2014, σελ. 435, εικ. 60.

⁸¹ Dennert 1997, σελ. 205, πίν. 40, αρ. 221.

κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο⁸². Σε κιονόκρανα τέμπλων παρόμοιο θέμα αποδοσμένο με ανάλογη τεχνική προέρχεται από την Αγία Παρασκευή Πανάκτου⁸³. Τα κιονόκρανα με **αρ. 20** και **21** είναι φιλοτεχνημένα στο ίδιο υλικό και, αν παρατηρήσουμε τον τρόπο που αποδίδονται οι «οφθαλμοί» του ανθεμίου (**αρ. 20**) και οι ομόκεντροι κύκλοι (**αρ. 21**) μπορούμε να τα αποδώσουμε στο ίδιο τέμπλο ή κιβώριο.

Επιστύλια

Τα επιστύλια αποτελούν συστατικά στοιχεία ενός τέμπλου: συνήθως τοποθετούνται σε ύψος 2,20 - 3,50 μ. από το δάπεδο και φέρονται από πεσσίσκους ή κιονίσκους, ανάμεσα στους οποίους βαίνουν, στο κατώτερο τμήμα, θωράκια. Η επιφάνεια των επιστυλίων, η ορατή προς το εκκλησίασμα, ήταν συνήθως διακοσμημένη όπως επίσης και η κάτω τους όψη τις περισσότερες φορές⁸⁴. Τα μέλη με **αρ. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29** και **30** βάσει των διαστάσεων, της κατεργασίας και του διακοσμητικού θέματός τους μπορούν να χαρακτηρισθούν ως τμήματα επιστυλίων τέμπλου, ενώ ορισμένα από αυτά θα μπορούσαν να αποτελούν και κοσμήτες. Στα επόμενα, θα εξετασθούν αρχικά τα μέλη που με βεβαιότητα αποτελούν τμήματα επιστυλίου τέμπλου και κατόπιν εκείνα που θα μπορούσαν να χρησιμεύουν ως κοσμήτες.

Τα δύο τμήματα επιστυλίου τέμπλου με **αρ. 23** και **24** συνανήκουν και, αν συνδυαστούν με τους πεσσίσκους-κιονίσκους με **αρ. 11, 12** και **13** και τα κιονόκρανα κιονίσκων με **αρ. 18** και **22** συναπαρτίζουν ένα σύνολο τέμπλου. Ειδικά τα τμήματα του επιστυλίου, κατεργασμένα σε λευκό μάρμαρο με φαιές φλέβες (πιθανόν προκοννήσιο), αποτελούν εξαιρετικά δείγματα της βυζαντινής γλυπτικής, εφάμιλλα με αυτά που κοσμούν ναούς της Κωνσταντινούπολης, όπως, για παράδειγμα, στη βόρεια εκκλησία της μονής Λιβός (εικ. 26)⁸⁵, που κατά τον André Grabar είναι «αριστουργήματα»⁸⁶.

Το επιστύλιο με **αρ. 30**, που σήμερα βρίσκεται εντοιχισμένο ως ανώφλι της θύρας του νάρθηκα του καθολικού, προέρχεται από το χέρι ενός μάλλον αδέξιου τεχνίτη που προσπαθεί να μιμηθεί το γνωστό μικρασιατικό θέμα των τόξων που στηρίζονται σε δίδυμους ή μονούς κιονίσκους και περικλείουν παραδείσια σύμβολα

⁸² Μπούρας 1985-1986, σελ. 48.

⁸³ Μπούρας, Καλογεροπούλου, Ανδρεάδη 1989, σελ. 289, εικ. 257.

⁸⁴ Buchwald 1995, σελ. 234.

⁸⁵ Macridy & al. 1964, εικ. 15.

⁸⁶ Grabar 1976, αρ. 44, 56, πίν. XX c.

(εξωτικά φυτά και άνθη, αστεροειδή κοσμήματα, ζώα ή πτηνά, ακανθόμορφα ή άλλα ανθέμια)⁸⁷, δημιουργώντας ένα γλυπτό μοναδικό στο είδος του. Οι έξεργοι ρόδακες, οι οποίοι κοσμούν και ορίζουν το κέντρο, τη δεξιά και την αριστερή πλευρά του επιστυλίου, είναι κοινοί τον 11ο αιώνα σε επιστύλια πολλών μνημείων στον ελλαδικό χώρο⁸⁸. Τα μέλη με **αρ. 28** και **29** αποτελούν συνέχεια του επιστυλίου **αρ. 30**, καθώς είναι φιλοτεχνημένα από το ίδιο μάρμαρο και διακοσμούνται από ανθέμια που είναι εντελώς όμοια στο σχήμα και αποδίδονται με όμοια τεχνική. Συνάγεται, επομένως, το συμπέρασμα πως το τμήμα επιστυλίου με **αρ. 30** έφερε ως κεντρικό θέμα το ονομαζόμενο μικρασιατικό, αλλά πλαισιωνόταν από ακανθόμορφα ανθέμια σε σειρά.

Τμήματα επιστυλίου τέμπλου ή κοσμήτες, δεδομένου ότι η διακόσμησή τους περιορίζεται στην στενή τους όψη, ενώ η άνω και κάτω είναι αδροκατεργασμένες, είναι τα μέλη με **αρ. 25, 26** και **27**. Το υλικό κατεργασίας τους είναι το ίδιο λευκό, λεπτόκοκκο μάρμαρο, αλλά διακοσμούνται με διαφορετικές τεχνικές, το χαμηλό ανάγλυφο στο μέλος με **αρ. 25** και την επιπεδόγλυφη τεχνική στα μέλη με **αρ. 26** και **27**. Από τα συγκεκριμένα μέλη, αυτά με **αρ. 26** και **27** συνανήκουν αλλά δεν συγκολλώνται· το μέλος με **αρ. 27** παρέχει σαφείς αποδείξεις ότι είναι αμφικιονίσκος παλαιοχριστιανικών χρόνων⁸⁹, που δέχθηκε εκ νέου κατεργασία και χρησιμοποιήθηκε τον 11ο αιώνα ως κοσμήτης (εικ. 41-42). Αν και από το ίδιο υλικό, τα μέλη δεν πρέπει να αποτελούν τμήματα του ίδιου γλυπτικού συνόλου, αφού τόσο η κατεργασία τους όσο και οι διαφορετικές τεχνικές υποδηλώνουν δύο διαφορετικά γλυπτικά σύνολα. Εφόσον δεχτούμε ότι πρόκειται για τμήματα επιστυλίου τέμπλου τότε προέρχονται από διαφορετικά επιστύλια και άρα τέμπλα της ίδιας εποχής, ενώ αν πρόκειται για κοσμήτες, είναι έργα διαφορετικών μαρμαράδων που απασχολήθηκαν στη διακόσμηση του καθολικού ή χρησιμοποιήθηκαν ως υλικό σε β' χρήση.

⁸⁷ Αναλυτικότερα για το μικρασιατικό θέμα, βλ. Strzygowski 1902, Μπούρα 1980, και παρακάτω, στο κεφάλαιο 3 της παρούσας εργασίας, στην υποενότητα *Τόξα και τοξύλλια*.

⁸⁸ Ενδεικτικά παραδείγματα, βλ. στο υπέρθυρο της βασιλείου πύλης στο καθολικό της μονής Βατοπεδίου στο Άγιον Όρος (Παζαράς 1995, σελ. 20, εικ. 8) και σε επιστύλιο στην Παναγία του Κάστρου στη Ρόδο, όπου ο έξεργος ρόδακας ορίζει το κέντρο του γλυπτού (Κατσιώτη, Παπαβασιλείου 2002, σελ. 132, εικ. 16-17).

⁸⁹ Πρβλ. ανάλογα παλαιοχριστιανικά μέλη, όπως τμήμα αμφικιονίσκου από τη βόρεια βασιλική της διπλής βασιλικής στη Θάσο (Sodini, Kolokotsas 1980, πίν. 53 b), καθώς και δύο τμήματα κιονίσκων από τη βασιλική της Βελίκας στη Λάρισα (εικ. 38, 39 α, που προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του κ. Ι. Βαραλή).

Θωράκια

Τα θωράκια είναι μαρμάρινες, ανάγλυφες πλάκες που συναπαρτίζουν, μαζί με τους πεσίσκους, το φράγμα του πρεσβυτερίου, δηλαδή τοποθετούνται στη σειρά και σχηματίζουν ένα είδος διαχωριστικού ή προστατευτικού κιγκλιδώματος. Στον κατάλογο δημοσιεύονται πέντε τμήματα θωρακίων, από τα οποία τα τμήματα με **αρ. 31** και **32** πιθανόν προέρχονται από το ίδιο γλυπτό και σώζονται πολύ αποσπασματικά, το θωράκιο με **αρ. 33** είναι σχεδόν ακέραιο, ενώ τα θωράκια με **αρ. 34** και **35** είναι ακέραια. Πρόκειται για θωράκια που χρονολογούνται σε διαφορετικές περιόδους βάσει του διακόσμου τους⁹⁰, με δύο από αυτά (**αρ. 34** και **35**) πιθανόν να προέρχονται από το ίδιο σύνολο, δεδομένης της επιλογής του γλύπτη να «αναβιώσει» παλαιοχριστιανικά διακοσμητικά μοτίβα με ευρεία διάδοση⁹¹ και του τρόπου που αποδίδονται τα πλαίσια και οι πεπλατυσμένες κεραίες των ανάγλυφων σταυρών που τα κοσμούν.

Τα τμήματα με **αρ. 31** και **32** είναι πιθανόν να συνανήκουν δεδομένων του ίδιου υλικού κατεργασίας τους και του πάχους τους (5 εκ.), αν και η πολύ αποσπασματική κατάσταση διατήρησής τους δεν μας επιτρέπει να αποσαφηνίσουμε το διακοσμητικό τους θέμα ή να επιχειρήσουμε συγκρίσεις με παρόμοια γλυπτά. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη μας ότι το υλικό κατεργασίας τους είναι το ίδιο λευκόφαιο λεπτόκοκκο μάρμαρο με του θωρακίου με **αρ. 33** και το γεγονός ότι στο μέλος με **αρ. 31** διακρίνουμε φανερά τμήμα συμπλεκόμενων κόμβων από τριμερείς ταινίες, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως τα τμήματα με **αρ. 31** και **32** συνανήκουν με το θωράκιο **αρ. 33** και αποτελούν τμήματα των θραυσμένων πλαισίων του.

Συνεπώς, αν συνδέσουμε υλικό, τρόπους κατεργασίας και τεχνική μπορούμε, με μικρή απόκλιση, να αποκαταστήσουμε δύο τέμπλα. Το ένα, έργο της πρώτης πενηνταετίας του 10ου αιώνα, θα απαρτιζόταν από τα μέλη με **αρ. 11, 12, 13, 18, 22, 23** και **24** και θα επρόκειτο για ένα τέμπλο του οποίου τα μέλη πρέπει να ήρθαν από την Κωνσταντινούπολη, αλλά η συναρμογή τους να έγινε από τεχνίτες που προέρχονταν από την ηπειρωτική Ελλάδα. Το δεύτερο, των αρχών του 11ου αιώνα, απαρτίζεται από

⁹⁰ Περισσότερα για τη χρονολόγηση των υπό μελέτη θωρακίων βάσει του ανάγλυφου διακόσμου τους, βλ. στο κεφάλαιο 3.

⁹¹ Ενδεικτικά αναφέρονται: για το θωράκιο **αρ. 35**, το θωράκιο από τη βασιλική του Αρχιερέως Πέτρου (βασιλική Γ) στη Νέα Αγχίαλο (Λαζαρίδης 1970, πίν. 53 α) και το θωράκιο στο ναό των Ταξιαρχών στον Κουβαρά Αττικής (Ορλάνδος 1923, εικ. 3), ενώ για το θωράκιο με **αρ. 34**, πρβλ. Grabar 1963, πίν. LXIII 5 και Grabar 1976, αρ. 25, πίν. XII c. Βλ. περισσότερα παραδείγματα παρακάτω, στο κεφάλαιο 3.

τα μέλη με **αρ. 15, 16, 17, 20, 21, 28** και **29**. Πρόκειται για ένα τέμπλο στο οποίο ο τεχνίτης είχε ως πρότυπα γλυπτά που κοσμούσαν τη μονή του Οσίου Λουκά ή ναούς της νοτίου Ελλάδος, για παράδειγμα της Κορίνθου ή της Αργολίδας.

Άλλες κατασκευές

Κιονόκρανα από προσκυνητάρι

Τα κιονόκρανα δίδυμων κιονίσκων με **αρ. 36** που σκαλίστηκαν στο ίδιο τμήμα μαρμάρου πιθανόν να προέρχονται από μοναστηριακή τράπεζα, όπως έχει υποστηρίξει η Σμπυράκη-Καλαντζή⁹² ή από προσκυνητάριο. Φιλοτεχνημένα σε λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο, αναβιώνουν με τη διάτρητη τεχνική τους παλαιοχριστιανικά πρότυπα⁹³. Παρόμοια κιονόκρανα δίδυμων κιονίσκων που χρησιμοποιούνται σε προσκυνητάρια συναντούμε στον ελλαδικό χώρο στην Παναγία του Οσίου Λουκά (β' μισό του 10ου αιώνα) και στην Κοίμηση της Καλαμπάκας⁹⁴, καθώς και στο ναό του Αγίου Παντελεήμονα στο Nerezí, που χρονολογείται το 1164⁹⁵. Αν το γλυπτό τοποθετηθεί στο β' μισό του 12ου αιώνα αποτελεί μάρτυρα ενός προσκυνηταρίου που θα κοσμούσε τη δυτική όψη ενός από τους δύο τοίχους ή πεσσούς που χώριζαν αρχικά το ιερό βήμα από τα παραβήματα και θα ήταν ίσως το αφιέρωμα ενός οικονομικά επιφανούς αφιερωτή.

Μοναστηριακή τράπεζα

Σε μοναστηριακή τράπεζα που χρονολογείται στους μεσοβυζαντινούς χρόνους ανήκουν δύο τμήματα (**αρ. 43**) που συνανήκουν. Η κατεργασία του χονδρόκοκκου πορώδους μαρμάρου έχει γίνει με λεπτό υλικό και το σχήμα και η λείανση είναι ανάλογα με αυτά που απαντούν σε μοναστηριακές τράπεζες άλλων μονών στον ελλαδικό χώρο και εκτός αυτού κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο⁹⁶. Συγκεκριμένα, τα δύο τμήματα προέρχονται από τη μαρμάρινη πλάκα που κάλυπτε τα κατά κανόνα κτιστά τραπέζια των μοναστηριακών τραπεζών. Οι πλάκες αυτές (πάχους 0,07μ-0,10μ) έφεραν εξέχον χείλος

⁹² Σμπυράκη-Καλατζή 1992, σελ. 467.

⁹³ Στο ίδιο.

⁹⁴ Μπούρα 1980, εικ. 177-178.

⁹⁵ Sinkević 2000, σελ. 146, εικ. XLIX.

⁹⁶ Ορλάνδος 1958, σελ. 43-60.

(πλάτους 0,12μ-0,16 μ.)⁹⁷. Τα θραύσματα αυτά του τραπεζιού υποδηλώνουν, στην περίπτωση που δεν αποτελούν φερτό υλικό, την ύπαρξη κτιρίου τράπεζας όπου θα γινόταν η εστίαση των μοναχών. Τα κτίρια αυτά βρίσκονταν συνήθως αντίκρου της εισόδου του καθολικού, για να διευκολύνεται η μετάβαση των μοναχών σ' αυτά αμέσως μετά το πέρας της θείας λειτουργίας. Ωστόσο, η θέση τους στην αρχιτεκτονική μιας μονής ποίκιλλε ανάλογα με τη διαθεσιμότητα χώρου, όπως ποίκιλλε και η διαρρύθμιση των λειτουργικών κατασκευών (τραπέζια, καθίσματα, άμβωνας κ.άλ.) εντός των μοναστηριακών τραπεζών ανάλογα με τις διαστάσεις τους⁹⁸.

Σαρκοφάγοι

Στον κατάλογο δημοσιεύονται τρεις πλάκες ψευδοσαρκοφάγων με **αρ. 39, 40, 41 α-β** και **42**, από τις οποίες μόνο μια διατηρείται ακέραιη (**αρ. 42**), μια σώζεται αποσπασματικά και αποτελείται από δύο συγκολλώμενα τμήματα (**αρ. 41 α-β**), ενώ δύο τμήματα (**αρ. 39** και **40**) ανήκουν στην ίδια πλάκα, αλλά δεν συγκολλώνται. Η πλάκα με **αρ. 42**, δεδομένης της πολύ καλής κατάστασης διατήρησής της, μας επιτρέπει, βάσει των διαστάσεων και του τύπου της, να την κατατάξουμε στην ομάδα των ψευδοσαρκοφάγων⁹⁹, και να υποθέσουμε ότι και οι άλλες τρεις ανήκουν στον ίδιο τύπο. Το γεγονός ότι και στις τρεις πλάκες έχει χρησιμοποιηθεί το ίδιο υλικό (φαιό μάρμαρο με λευκές φλέβες) και η τεχνική που χρησιμοποιείται στην απόδοση κυρίως των δίδυμων κίωνων και των βλαστών (στις πλάκες με **αρ. 39, 40, 41 α-β**) μας επιτρέπει να πιθανολογήσουμε ότι η φιλοτέχνησή τους έγινε από το ίδιο συνεργείο, αλλά όχι από τον ίδιο γλύπτη (αφού η διακόσμηση της πλάκας με **αρ. 42** είναι πιο αδέξια, σαν να προέρχεται από το χέρι μαθητευόμενου, εν αντιθέσει με τον διάκοσμο των πλακών με **αρ. 39, 40** και **41 α-β**. Όσον αφορά, τέλος, στα διακοσμητικά θέματα που επιλέγονται είναι κοινά και παραλλαγές εκείνων που απαντούν σε σαρκοφάγους και πλάκες ψευδοσαρκοφάγων σε άλλα μνημεία του 12ου αιώνα¹⁰⁰.

⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 53.

⁹⁸ Βλ. σχετικά στο ίδιο, σελ. 45-55.

⁹⁹ Οι ψευδοσαρκοφάγοι είναι ουσιαστικά κτιστές λάρνακες που διαμορφώνονται μέσα σε αρκοσόλια, που ανοίγονται στο πάχος των τοίχων των εκκλησιών. Την πρόσοψη των αρκοσολίων φράζει μια μαρμάρινη πλάκα, όπως αυτές που μελετούνται στην εργασία αυτή. Το μήκος των πλακών αυτών κυμαίνεται από 1,30 - 2,38 μ., το ύψος τους από 0,45 - 1,05 μ. και το πάχος τους από 0,03 - 0,15 μ. Χαρακτηριστικό τους είναι ότι κατά κανόνα το μήκος είναι μεγάλο, ενώ το ύψος μικρό, γεγονός που διαφοροποιεί τις πλάκες αυτές από τα θωράκια. Περισσότερα για την τυπολογία σαρκοφάγων και ψευδοσαρκοφάγων, βλ. Παζαράς 1988, σελ. 58-88.

¹⁰⁰ Βλ. σχετικά παρακάτω.

3. Υστεροβυζαντινή περίοδος

Την ύστερη βυζαντινή περίοδο αντιπροσωπεύουν στον κατάλογο πώρινα μέλη, κατά κύριο λόγο από διακοσμητικές κατασκευές: πρόκειται ενδεχομένως για πυλώνα, αφού τα μέλη με **αρ. 19, 37** και **39**, συνδέονται μεταξύ τους βάσει υλικού και τεχνικής.

Βάσεις κιονίσκων

Η βάση κιονίσκου με **αρ. 37** είναι από πωρόλιθο, όπως και τα δυο κιονόκρανα (ή βάσεις) διπλών κιονίσκων που έχουν σκαλιστεί στο ίδιο κομμάτι λίθου με **αρ. 39**. Η πίσω τους πλευρά είναι επίπεδη, επειδή προφανώς δεν θα ήταν ορατή, ενώ στις άλλες τρεις πλευρές η βάση **αρ. 37** διαθέτει τα χαρακτηριστικά των ιωνικών ή κορινθιακών κιώνων, δηλαδή, δύο τροχίλους και ανάμεσά τους σκοτία, ενώ τα κιονόκρανα ή οι βάσεις με **αρ. 39** περιλαμβάνουν ένα βολβώδες τμήμα και δύο διέδρες επιφάνειες πάνω και κάτω που μάλλον αντιστοιχούν σε εχίνο και άβακα ή σε τροχίλους (σπείρες). Τα μέλη αυτά, το ένα κλασικιστικό και το άλλο μάλλον χονδροειδώς αποδοσμένο, κατά πάσαν πιθανότητα προέρχονται από πυλώνα, δεδομένων των πολύ μικρών διαστάσεών τους και ότι η πίσω τους πλευρά είναι αδιακόσμητη. Πυλώνες σε εισόδους ναών απατούν σε μνημεία του Δεσποτάτου της Ηπείρου κατά τον 13ο αιώνα, όπως για παράδειγμα στις πλάγιες εισόδους του κυρίως ναού και στις τρεις θύρες του νάρθηκα στην Παντάνασσα Φιλιππιάδας, στη φάση του ύστερου 13ου αιώνα¹⁰¹.

Κιονόκρανο τέμπλου ή κιβωρίου

Της ίδιας περιόδου μοιάζει να είναι και το καλαθόσχημο ή κανιστροειδές κιονόκρανο με **αρ. 19**, επειδή έχει φιλοτεχνηθεί επίσης σε πωρόλιθο και, αν και σώζεται αποσπασματικά, ως προς τη διακόσμηση, μιμείται παλαιότερα πρότυπα¹⁰². Ως προς τον τύπο το κιονόκρανο βρίσκεται παράλληλα σε κιονόκρανο του Αρχαιολογικού Μουσείου της Manisa¹⁰³ (εικ. 18), ενώ το «πλεκτό» θέμα, που το κοσμεί μάλλον αδέξια, φαίνεται να είναι ιδιαίτερα αγαπητό στην περιοχή, αφού το συναντούμε και σε δύο ανάγλυφες

¹⁰¹ Βοκοτόπουλος 2007, σελ. 53-54, εικ. 3 και 54, όπου ο καθηγητής υποστηρίζει ότι οι πυλώνες αυτοί, που μάλιστα είναι από μάρμαρο, αντιγράφουν ιταλικά πρότυπα.

¹⁰² Ανάλογο τόσο ως προς τον τύπο αλλά και τη διακόσμηση απαντούμε στο ανακτορικό μαρτύριο που χτίστηκε στο Zvart'nots στην Αρμενία λίγο πριν από το 652. Βλ. πρόχ. Krautheimer 2006, σελ. 395, εικ. 287.

¹⁰³ Mercangoez 2008, σελ. 102, εικ. 27.

πλάκες στην Επισκοπή Άνω Βόλου (εικ. 19)¹⁰⁴. Το κιονόκρανο λόγω των διαστάσεων του θα μπορούσε να επέστεφε λεπτοκάλαμο κίονα προστώου ή πυλώνα. Είναι γνωστό ότι από τον 12ο αιώνα και εξής προστώα μπορούσαν να προστίθενται έξω από τις κύριες εισόδους ναών, όπως στην Καπνικαρέα των Αθηνών¹⁰⁵ και το καθολικό της μονής Αρείας κοντά στο Ναύπλιο¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Η φωτογραφία προέρχεται από το προσωπικό αρχείο του κ. Ι. Βαραλή.

¹⁰⁵ Gkiolos 2006-2007, σελ. 25, εικ. 2.

¹⁰⁶ Χώρας 1975, σελ. 77-78, πίν. 3-4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο : Ο διάκοσμος

Σχετικά με τον ανάγλυφο διάκοσμο των υπό μελέτη γλυπτών υπερισχύουν τα ανθέμια, οι σταυροί, τα τόξα, η άκανθα, οι ρόδακες και έπονται τα αστεροειδή κοσμήματα, οι πλοχμοί και τα γεωμετρικά σχέδια, ενώ δεν λείπει και η απεικόνιση ζώων. Η μελέτη του ανάγλυφου διακόσμου μπορεί να φανερώσει την τέχνη του μαρμαρά, να προσφέρει ενδείξεις για το εργαστήριο που τα φιλοτέχνησε και να συμβάλει στη χρονική τοποθέτηση των γλυπτών. Γενικότερα, η μελέτη των γλυπτών θα μπορούσε να φωτίσει όχι μόνο τις τάσεις της εποχής, αλλά και τα καλλιτεχνικά πρότυπα από τα οποία αντλήθηκαν τα διακοσμητικά θέματα, τους συμβολισμούς τους αλλά και, κάποιες φορές, να αποκαλύψει τις επιθυμίες του αφιερωτή-χορηγού τους.

Στόχος του κεφαλαίου αυτού είναι να ταξινομηθούν τα γλυπτά του καταλόγου σύμφωνα με το διακοσμητικό τους θέμα, να αντληθούν πληροφορίες για το εργαστήριο ή τα εργαστήρια που δούλεψαν για τη φιλοτέχνησή τους, και να τεκμηριωθεί η χρονική τους τοποθέτηση τους, βάσει της συγκρίσεώς τους με άλλα χρονολογημένα γλυπτά.

1. Απεικονίσεις ζώων

1.1. Ο αετός

Ο αετός αποτελεί ένα πολυσήμαντο σύμβολο στη μακραίωνη εικονογραφική παράδοσή του. Στους αρχαίους χρόνους και ιδιαίτερα στην ελληνιστική περίοδο, ο αετός ήταν σύμβολο της βασιλικής εξουσίας, ένα σύμβολο που οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν αργότερα ως συνώνυμο της δύναμης, της νίκης, καθώς και της αποθέωσης μετά θάνατον¹⁰⁷. Τους ίδιους συμβολισμούς φαίνεται να εμπεριέχει και κατά τη βυζαντινή περίοδο, αρχικά ως μονοκέφαλος και αργότερα ως δικέφαλος, ενώ, όταν ο μονοκέφαλος αετός παριστάνεται στις σαρκοφάγους, υποδηλώνει τη βασιλική καταγωγή του νεκρού. Επίσης, ως σύμβολο της αιώνιας νεότητας και της ακλόνητης

¹⁰⁷ Σπυριδάκης 1972-1973, σελ. 164. Toynbee 1973, σελ. 242. Παζαράς 1988, σελ. 98-99.

πίστης στο Χριστό, απαντά σε πολλές κοπτικές επιτύμβιες πλάκες από τον 6ο έως τον 8ο αιώνα¹⁰⁸.

Στις δύο γωνίες της πρόσθιας πλευράς του κιονοκράνου τέμπλου με **αρ. 22**, μονοκέφαλοι αετοί απλώνουν τις φτερούγες τους εκατέρωθεν κισσόφυλλων που κρέμονται από τον άβακα. Ο συνδυασμός αετού και κισσόφυλλου (ο κισσός είναι αιθαλές φυτό) παραπέμπει στην αιωνιότητα και, ίσως, στην ακλόνητη πίστη στο Χριστό. Παρόμοια απόδοση αετού με απλωμένες τις φτερούγες συναντούμε σε δύο επιστύλια που προέρχονται από την Ακρόπολη των Αθηνών και φυλάσσονται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο¹⁰⁹. Επίσης, άλλο τμήμα επιστυλίου τέμπλου του ίδιου Μουσείου κοσμεύεται με αετό που παριστάνεται μετωπικός με το κεφάλι στραμμένο αριστερά και ανοιχτές φτερούγες (εικ. 20)¹¹⁰. Η έντονη σχηματοποίηση και το απλό, στερεό σχέδιο με τις παράλληλες γραμμές με τις οποίες αποδίδονται οι φτερούγες του αετού τόσο στο τμήμα επιστυλίου του Βυζαντινού Μουσείου όσο και στο υπό μελέτη γλυπτό, αποτελούν στοιχεία που χαρακτηρίζουν την απόδοση ζώων από τον 10ο αιώνα¹¹¹ και, κατά συνέπεια, μας οδηγούν να τοποθετήσουμε το μέλος χρονικά σ' αυτήν την περίοδο.

2. Φυτικός διάκοσμος

2.1. Ανθέμια

Τα ανθέμια αποτελούν το κατεξοχήν διακοσμητικό θέμα των επιστυλίων στα υπό μελέτη γλυπτά (**αρ. 23, 24, 25, 26, 27, 28 και 29**) και ενός κιονοκράνου πιθανόν από κιβώριο (**αρ. 20**). Όσον αφορά στα επιστύλια τέμπλου, τα ανθέμια ανήκουν στον τύπο του όρθιου ανοιχτού ανθεμίου που απαντά στον διάκοσμο της μονής Λιβός στην Κωνσταντινούπολη¹¹² με κάποιες διαφοροποιήσεις στις λεπτομέρειες, που σαφώς οφείλονται στο ταλέντο και την παιδεία του γλύπτη και το πρότυπο σχέδιο που χρησιμοποίησε. Αν πάρουμε ως παράδειγμα τα μέλη με **αρ. 23 και 24** θα διαπιστώσουμε ότι ο καλλιτέχνης είναι άμεσα επηρεασμένος από τα γλυπτά που

¹⁰⁸ Παζαράς 1988, σελ. 98-99.

¹⁰⁹ Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, σελ. 466-467.

¹¹⁰ Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 93, αρ. 129.

¹¹¹ Στο ίδιο, σελ. 93.

¹¹² Makridy et al. 1964, σελ. 304-309, εικ. 9-46.

κοσμούν τη βόρεια εκκλησία της μονής Λιβός, στα οποία απαντά εναλλαγή σταυρών και όρθιων ανθεμίων σε κοσμήτη αλλά και τμήμα επιστυλίου που βρίσκεται εντοιχισμένο στο νότιο εξωτερικό παρεκκλήσιο (εικ. 23-24)¹¹³. Ο καλλιτέχνης των συνανηκόντων μελών (**αρ. 23-24**) που φυλάσσονται στο προαύλιο της μονής της Άνω Παναγίας Ξενιάς, επιλέγει την εναλλαγή σταυρών και ανθεμίων, εναλλάξ όρθιων και ανοιχτών. Τόσο η απόδοση των σταυρών όσο και των ανθεμίων, όρθιων και ανοιχτών, που όμοιά τους απαντούν σε άλλα γλυπτά μέλη της μονής Λιβός¹¹⁴, δείχνουν μια άμεση σχέση προτύπου και αντιγράφου, αλλά και του εργαστηρίου που φιλοτέχνησε τα μέλη αυτά της Άνω μονής Ξενιάς με την Κωνσταντινούπολη.

Ανοικτό ανθέμιο ανάλογο με αυτό του κιονοκράνου με **αρ. 20**, βλέπουμε σε κιονόκρανο τέμπλου από την εκκλησία της Κάτω πόλης του Αμορίου, του τέλους του 9ου ή των αρχών του 10ου αιώνα¹¹⁵, αλλά οι γλυφές που δηλώνουν τα περιγράμματα των φυλλαρίων είναι πιο κοφτά και βαθιά. Περισσότερες ομοιότητες παρουσιάζει με επίκρανο παραθύρου που φυλάσσεται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο και χρονολογείται στον 11ο ίσως αιώνα¹¹⁶.

Ορθά ανθέμια, εναλλάξ προς τα πάνω και προς τα κάτω, μέσα σε καρδιάσχημα διάχωρα που σχηματίζονται από τεθλασμένη ταινία που δηλώνει βλαστό, κοσμούν τα τμήματα επιστυλίου τέμπλου ή κοσμήτη με **αρ. 26** και **27**. Είναι αποδοσμένα σε επιπεδόγλυφη τεχνική, η οποία στη νότια Ελλάδα απαντά στο ναό της Παναγίας στη Σκριπού του Ορχομενού, του 873-874¹¹⁷, και μετά στο καθολικό της μονής του Οσίου Λουκά, στην αρχή του 11ου αιώνα¹¹⁸. Το βάθος μεταξύ των έξεργων κοσμημάτων γεμιζόταν συνήθως με έγχρωμη κηρομαστίχη¹¹⁹. αν υπήρχε κηρομαστίχη στα υπό μελέτη μέλη δεν μπορούμε να γνωρίζουμε, διότι δεν έχει σωθεί κανένα ίχνος. Ανάλογο επιπεδόγλυφο διάκοσμο με τα μέλη της Άνω Μονής Ξενιάς διαπιστώνουμε σε εντοιχισμένο γείσο στο ναό του Αγίου Νικολάου Καστανέας¹²⁰ και σε εντοιχισμένο

¹¹³ Macridy & al. 1964, εικ. 15, 39.

¹¹⁴ Στο ίδιο, εικ. 14, 35.

¹¹⁵ Ivison 2008, σελ. 510, εικ. 17.

¹¹⁶ Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 177, αρ. 244, με χρονολόγηση στον 12ο αιώνα.

¹¹⁷ Grabar 1963, σελ. 90-95, πίν. XXXIX-XLII.

¹¹⁸ Krautheimer 2006, σελ. 477, εικ. 344. Μπούρας 2015, σελ. 70, εικ. 62, 65, 68.

¹¹⁹ Πρβλ. και Μουτσόπουλος 1992, σελ. 343, 360, εικ. 322-325, για το επιστύλιο του τέμπλου του ναού των Αγίων Αναργύρων στην Καστοριά.

¹²⁰ Δρανδάκης 1975-1976, σελ. 18, πίν. Α'.

κοσμήτη στο ναό της Αγίας Τριάδας κοντά στο χωριό Λαγκάδα¹²¹ της Μάνης, που αποδίδονται στον «μαρμαρά» Νικήτα, ο οποίος έδρασε εκεί κατά τον 11ο αιώνα. Τα συγκεκριμένα γλυπτά της Μάνης θα μπορούσαν κάλλιστα να είχαν αποτελέσει πρότυπο για τον γλύπτη που εργάστηκε για το επιστύλιο ή τον κοσμήτη της Άνω Μονής Ξενιάς. Σε επιπεδόγλυφο αποδίδεται και ο ανάλογος ελικωτός φυλλοφόρος βλαστός γείσου που φυλάσσεται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, του 11ου αιώνα¹²².

Ανοιχτά ανθέμια, που θυμίζουν τα λεγόμενα «σασσανιδικά», όπως αυτά που κοσμούν τον πεσσίσκο με συμφυή κιονίσκο με **αρ. 13**, διαπιστώνουμε σε θωράκιο που βρίσκεται σήμερα εντοιχισμένο στο ναό του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στο Άργος, που έχει χρονολογηθεί στη β' πενηνταετία του 11ου αιώνα¹²³ (εικ. 38 α-β).

Το όρθιο ακανθόμορφο ανθέμιο που κοσμεί τα τμήματα επιστυλίων με **αρ. 28, 29 και 30** συμβολίζει, σύμφωνα με τον Δρανδάκη¹²⁴, τον αμαρτωλό άνθρωπο και ως διακοσμητικό μοτίβο απαντά ήδη από τον όψιμο 5ο αιώνα¹²⁵. Το ακανθόμορφο ανθέμιο πιθανώς εμπνέεται από παλαιοχριστιανικά πρότυπα, όπως αυτά που σώζουν επιθήματα ιωνικών κιονοκράνων της λεγόμενης βασιλικής της «Ιωλκού» στα Παλιά του Βόλου (εικ. 40)¹²⁶. Ως διακοσμητικό μοτίβο φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα αγαπητό και ευρέως διαδεδομένο, αφού υπάρχει πλήθος ανάλογων παραδειγμάτων. Συγκεκριμένα, το βρίσκουμε σε κιονόκρανο της μονής του Οσίου Λουκά¹²⁷, σε τμήμα κοσμήτη στο κελί του Ραβδούχου στο Άγιον Όρος¹²⁸, καθώς και σε τμήμα επιστυλίου τέμπλου στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, που έχει τοποθετηθεί στον 11ο-12ο αιώνα¹²⁹. Πιο στυλιζαρισμένο, σε μεταγενέστερη περίοδο, το συναντούμε σε ψευδοσαρκοφάγο στο καθολικό της μονής της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Χορτιάτη, του 14ου αιώνα¹³⁰.

¹²¹ Στο ίδιο, σελ. 18, πίν. Β'.

¹²² Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 146, αρ. 199.

¹²³ Βαραλής, Τσεκές 2008, σελ. 365-366, 373, εικ. 5.

¹²⁴ Δρανδάκης 2002, σελ. 335, σχμ. 58.

¹²⁵ Σε κιονόκρανο του προχωρημένου 5ου αιώνα, σύμφωνα με τον Μπούρα (1985-1986, σελ. 7-8, εικ. 7), το μοτίβο διακοσμεί το επίθημα ιωνικού κιονόκρανου που βρίσκεται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Στο ίδιο μουσείο υπάρχει επιστύλιο του 5ου αιώνα με συνεχόμενα ακανθόμορφα επτάφυλλα ανθέμια (Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 43, αρ. 35) που, βέβαια, αποδίδονται πιο σχηματοποιημένα.

¹²⁶ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 537, εικ. 20.

¹²⁷ Μπούρα 1980, πίν. 95 β.

¹²⁸ Παζαράς 2014, σελ. 377, εικ. 14.

¹²⁹ Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 149, εικ. 203.

¹³⁰ Παζαράς 1988, πίν. 26 β.

2.2. Βλαστοί με ανθέμια και ημιανθέμια

Οι βλαστοί από τους οποίους εκφύονται ανθέμια ή ημιανθέμια αποτελούν το ανάγλυφο διακοσμητικό θέμα των γλυπτών με **αρ. 9, 26 και 27**. Πρόκειται για θέμα, το οποίο, ιδιαίτερα στη χρήση του ως πλαίσιο, ανήκει στους πιο συνηθισμένους τύπους διακόσμησης των βυζαντινών χειρογράφων¹³¹, ελεφαντοστών, καθώς και ανάγλυφων θωρακίων, πλαισίων θυρών, πεσσίσκων και κοσμητών, όσον αφορά στη μαρμαρική. Απαντά επίσης σε πολλές παραλλαγές σε βυζαντινές τοιχογραφίες και ψηφιδωτά, ενώ τα ημίφυλλα που φύονται από βλαστό αποτελούν στοιχείο της βυζαντινής, αλλά και της ισλαμικής, διακόσμησης¹³². Συγκεκριμένα, στην ακέραη λοξότμητη πλευρά του επιθήματος αμφικιονίσκου με **αρ. 9**, συμπλεκόμενοι βλαστοί απολήγουν σε δίφυλλα ημιανθέμια. Παρόμοια διακόσμηση βρίσκουμε σε ανάγλυφη πλάκα στην Κοίμηση της Θεοτόκου στη Μακρινίτσα¹³³, ενώ ίδιο διάκοσμο φέρουν επιθήματα αμφικιονίσκων στην Κοίμηση της Μακρινίτσας και στην Επισκοπή του Άνω Βόλου¹³⁴, του τέλους του 12ου αιώνα.

Στα τμήματα επιστυλίου τέμπλου **αρ. 26-27** ο ελικωτός βλαστός σχηματίζει μια τεθλασμένη γραμμή που συμπληρώνεται με δύο μικρά ημικύκλια σε κάθε ανοικτή γωνία διαμορφώνοντας τα καρδιόσχημα διάχωρα όπου εγγράφονται επτάφυλλα ανθέμια που θα μπορούσαν να ερμηνευτούν και ως φύλλα αμπέλου. Παρόμοια διακοσμητικά θέματα βρίσκουμε σε τμήμα εντοιχισμένου γείσου στο ναό του Αγίου Νικολάου Καστανέας στη Μάνη¹³⁵. Τεθλασμένη γραμμή ως διαχωριστικό των θεμάτων σε κοσμήτες απαντά ήδη στον άνω κοσμήτη της αφίδας της βόρειας εκκλησίας της μονής Λιβός, του 907¹³⁶, αλλά εκεί οι γραμμές είναι τρισιχιδείς και εντελώς ευθείες και γεωμετρικές, χωρίς σταγόνες να προβάλλουν ή φύλλα να εκφύονται από αυτές. Επτάφυλλα ανθέμια στρογγυλά, και όχι τριγωνικά όπως εδώ, με τονισμένο το κεντρικό νεύρο, περικλείονται σε ελικωτούς βλαστούς που σχηματίζουν κυκλικά διάχωρα στον κοσμήτη του τρούλου της μονής Δαφνίου, του τέλους του 11ου αιώνα¹³⁷.

¹³¹ Frantz 1934, σελ. 60, πίν. XIII 4.

¹³² Καμπούρη-Βαμβούκου 1987, σελ. 369-375.

¹³³ Κοντογιαννοπούλου 2000, σελ. 147, πίν. 52.

¹³⁴ Βαραλής 2016, σελ. 167-168, εικ. 145-146.

¹³⁵ Δρανδάκης 1975-1976, σελ. 18, πίν. 12.

¹³⁶ Macridy & al. 1964, εικ. 21 και 11, 12, 14.

¹³⁷ Millet 1899, σελ. 65, εικ. 35.

2.3. Άνθη-φύλλα

Τα άνθη και τα φύλλα, συνήθως αειθαλών φυτών, αποτελούν αγαπητό θέμα διακόσμησης των αρχιτεκτονικών γλυπτών. Σύμβολα του Παραδείσου, της αναγέννησης της φύσης και της αιωνιότητας, απαντούν σε διάφορα μοτίβα και παραλλαγές, όπως διαπιστώνεται και στα υπό μελέτη γλυπτά.

Στο ιωνικό κιονόκρανο με σύμφυτο επίθημα **αρ. 1**, ο άβακας κοσμείται από ιωνικές έλικες που πλαισιώνονται από άκανθα αλλά και από φύλλα υδρόβιων φυτών (φύλλα καλάμου). Το υδροχαρές ή υδρόβιο φυτό είναι ένα αειθαλές φυτό που περικλείει πολλούς συμβολισμούς. Υδροχαρές ή υδρόβιο φυτό (κάλαμος) κοσμεί και το κιονόκρανο τέμπλου με **αρ. 18**, με τα δύο φύλλα του να ξεκινούν από τη βάση που αντιστοιχεί στον εχίνο, και να στρέφονται προς τις άνω γωνίες. Παρόμοιο διάκοσμο συναντούμε σε επίθημα ιωνικού κιονόκρανου στη βασιλική των Δαφνουσίων (εικ. 21), καθώς και σε επίθημα ιωνικού κιονοκράνου ή επικράνου παραστάδας στη ίδια βασιλική¹³⁸.

Στο κιονόκρανο με **αρ. 7** υπάρχουν αποτμήσεις στις τέσσερις γωνίες του, έτσι ώστε να δημιουργείται σε κάθε όψη ένα ορθογώνιο. Πάνω στις αποτμήσεις αυτές είναι σκαλισμένα άνθη με δισκελείς απολήξεις. Το άνθος θυμίζει τουλίπα ή δικέλλι και είναι πολύ σπάνιο: αναλογίες μπορούν να διαπιστωθούν με άθινο μοτίβο στην επίστεψη του επιστυλίου του τέμπλου των παραβημάτων του ναού του Ταξιάρχη στον Έξαρχο Φθιώτιδας, το οποίο θεωρείται έργο των παλαιολόγειων χρόνων¹³⁹, αλλά κατά πάσαν πιθανότητα είναι σύγχρονο με το επιστύλιο, που μπορεί να χρονολογηθεί στο β' μισό, και μάλιστα προς τα τέλη, του 12ου αιώνα¹⁴⁰.

Οι δύο πλάγιες πλευρές του κιονοκράνου τέμπλου με **αρ. 22**, κοσμούνται με ημιανθέμια, καθώς και με κισσόφυλλο που κρέμεται από δύο μίσχους. Το συγκεκριμένο ημιανθέμιο, θυμίζει έργα της ύστερης αρχαιότητας με τα μακρόστενα φύλλα και την

¹³⁸ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 15, εικ. 84-85.

¹³⁹ Ορλάνδος 1929.

¹⁴⁰ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2006, σελ. 125-127, 130-134, εικ. 2-3. Βαραλής 2016, σελ. 165-166. Τόσο η Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη όσο και ο Βαραλής θεωρούν ότι η επίστεψη χρονολογείται στα τέλη του 13ου ή στις αρχές του 14ου αιώνα, αλλά νομίζω ότι χρειάζεται επανεξέταση της χρονολόγησης αυτής, δεδομένου ότι τα κιονόκρανα της Άνω Μονής Ξενιάς δεν μπορεί να ανήκουν σε μια τόσο ύστερη περίοδο.

έξεργη νεύρωση στο κέντρο των φύλλων¹⁴¹, αλλά βρίσκεται πιο κοντά σε κιονόκρανα με ανάγλυφα πτηνά από την Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία¹⁴². Το κισσόφυλλο αποτελεί φύλλο αειθαλούς φυτού με όλους τους συμβολισμούς που αυτό εμπεριέχει. Απαντά πολύ συχνά σε σαρκοφάγους όπως σε ψευδοσαρκοφάγο στη μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο¹⁴³, στην πλευρά της ψευδοσαρκοφάγου με **αρ. 42**, όπου βρίσκεται ένθεν και ένθεν της βάσης του φυλλοφόρου σταυρού, καθώς και στην συναρμοσμένη σαρκοφάγο της Άννας Μαλιασηνής, στο ναό της Επισκοπής του Άνω Βόλου¹⁴⁴. Κισσόφυλλα υπάρχουν και στο θωράκιο **αρ. 35** στο κάτω μέρος του μεταλλίου ως απόληξη του σχηματοποιημένου ελικοειδούς βλαστού που φύεται από αυτό¹⁴⁵.

Σε τμήματα πεσσίσκων τέμπλου **αρ. 15, 16** και **17**, εντός τετράγωνων πλαισίων στην άνω ζώνη της πρόσθιας όψης, βρίσκουμε να εναλλάσσονται οριζόντια κρινάνθεμα και πυροστρόβιλοι. Παρόμοια κρινάνθεμα αποδοσμένα βλέπουμε σε ανάγλυφη πλάκα από το Μουσείο του Οσίου Λουκά και στα κιονόκρανα της ανατολικής πλευράς του τάφου του οσίου στο βορειοανατολικό παρεκκλήσιο του καθολικού (εικ. 29)¹⁴⁶. Τα κρινάνθεμα στα οποία απολήγουν οι γωνίες του ρόμβου στο επιστύλιο με **αρ. 24** θυμίζουν πολύ αυτά που γεμίζουν τα τριγωνικά διάχωρα θωρακίου του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου¹⁴⁷. Επιπλέον, ο τρόπος απόδοσής τους (χαμηλό ανάγλυφο με έντονες γλυφές που δημιουργούν φωτοσκιάσεις) θυμίζει τον τρόπο απόδοσης γλυπτού διακόσμου του λεγόμενου «θηβαϊκού εργαστηρίου»¹⁴⁸.

Τέλος, στο επιστύλιο με **αρ. 30**, που βρίσκεται εντοιχισμένο στο ανώφλι της δυτικής εισόδου του καθολικού, σχηματοποιημένα μπουμπούκια και όρθια στελέχη που καταλήγουν σε μπουμπούκια με δύο σέπαλα και αστεροειδή κοσμήματα εναλλάσσονται κάτω από θλαστά και ημικυκλικά τοξύλλια σε σειρά. Το μπουμπούκι συμβολίζει τη γέννηση ενός άνθους και πιθανόν την Ανάσταση. Ο διάκοσμος του επιστυλίου είναι πολύ άκομπος και αποτελεί αδέξια απομίμηση του λεγόμενου μικρασιατικού

¹⁴¹ Dennert 1997, σελ. 205 αρ. 220, πίν. 40.

¹⁴² Στο ίδιο, σελ. 215 αρ. 311, σελ. 216 αρ. 319 και 321, πίν. 55, 57.

¹⁴³ Παζαράς 1988, πίν. 59 α-β.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, πίν. 30 β.

¹⁴⁵ Για ανάλογα παραδείγματα, βλ. στην υποενότητα *Σταυροί* αυτού του κεφαλαίου.

¹⁴⁶ Οι εικόνες των γλυπτών με τα παρόμοια διακοσμητικά θέματα προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του κ. Ι. Βαραλή.

¹⁴⁷ Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 115, αρ. 155.

¹⁴⁸ Πάλλης 2015, σελ. 803-810.

θέματος¹⁴⁹, των συνεχόμενων τόξων που στηρίζονται σε μονούς ή δίδυμους κιονίσκους που φέρουν τόξα, κάτω από τα οποία περικλείονται διάφορα μοτίβα, όπως συμβαίνει για παράδειγμα σε επιστύλιο τέμπλου από την Αγία Παρασκευή Χαλκίδας¹⁵⁰ και στο επιστύλιο του τέμπλου το καθολικό της μονής Βατοπεδίου¹⁵¹.

2.4. Άκανθα

Η άκανθα, θέμα κατεξοχήν παλαιοχριστιανικό¹⁵², αποτελεί το κύριο διακοσμητικό θέμα των γλυπτών με **αρ. 1, 3, 4, 21** και **36**, ενώ σε ορισμένα (**αρ. 21** και **36**) αποτελεί δείγμα αναβίωσης.

Μια παραλλαγή του κορινθιακού κιονοκράνου αποτελεί το «λυρόσχημο» με **αρ. 4**, που σώζει το μεγαλύτερο μέρος της άνω ζώνης. Το «λυρόσχημο» μοτίβο προκύπτει ως αιχμηρή προεξοχή του πυρήνα και συμπληρώνεται με φυτικό κόσμημα που διαφέρει σε κάθε όψη. Τα γωνιαία φύλλα είναι πεντάλοβα και οι έλικες απολήγουν σε κυκλικά άγκιστρα. Ο άβακας είναι διταινωτός, με την κάτω ταινία να είναι τριγωνικής διατομής και την άνω επίπεδη και κοσμημένη με σχηματοποιημένα φύλλα, διατεταγμένα λοξά. Ανάλογα παραδείγματα από τις περιοχές της παλαιοχριστιανικής Θεσσαλίας έχουν εντοπιστεί στο αίθριο της βασιλικής Α στις Φθιώτιδες Θήβες¹⁵³ (εικ. 6), στη μονή Αγίου Δημητρίου στο Στόμιο¹⁵⁴ (εικ. 7), στον Άγιο Νικόλαο Υπάτης¹⁵⁵ (εικ. 8) και στην πόλη της Λάρισας¹⁵⁶ (εικ. 9-10).

Στο ιωνικό κιονόκρανο με σύμφυτο επίθημα με **αρ. 1** το επίθημα κοσμεύεται με πεντάλοβα ακανθόφυλλα και φύλλα υδρόβιων φυτών. Παρόμοια ακανθόφυλλα ανάλογα αποδοσμένα βρίσκουμε στο παλαιοχριστιανικό επίθημα σε β' χρήση ως υδρορροή με **αρ. 3**, σε τμήμα μέλους του Μουσείου Αλμυρού¹⁵⁷ (εικ. 14) και σε

¹⁴⁹ Περισσότερα για το μικρασιατικό θέμα αναλύονται στην υποενοότητα *Τόξα-τοξόγλια* αυτού του κεφαλαίου.

¹⁵⁰ Μπούρας 1973-1974.

¹⁵¹ Παζαράς 2014, σελ. 58, εικ. 5.

¹⁵² Σωτηρίου 1924, σελ. 1-26.

¹⁵³ Στο ίδιο, σελ. 128, πίν. 5, εικ. 26-30.

¹⁵⁴ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 128, πίν. 2, εικ. 7-13.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 128, πίν. 3, εικ. 14-19.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σελ. 128, πίν. 4, εικ. 20-25.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, πίν. 30, εικ. 178.

επιθήματα των υπερών της βασιλικής Α των Φθιωτίδων Θηβών (Νέας Αγχιάλου), της πρώτης πενηνταετίας του βου αιώνα¹⁵⁸.

Στον πεσσίσκο διπλού κιονίσκου με **αρ. 36**, που φέρει κορινθιακά κιονόκρανα, τέσσερα φύλλα πριονωτής άκανθας τοποθετούνται σε κάθε γωνία του καλάθου των μικρών κionoκράνων. Πριονωτή άκανθα απαντά σε κιονίσκους προσκυνηταρίων στην Παναγία του Οσίου Λουκά και στην Κοίμηση της Καλαμπάκας¹⁵⁹. Στο θραύσμα κionoκράνου κιονίσκου τέμπλου με **αρ. 21** ο διάκοσμος αποτελείται από όρθια φύλλα άκανθας, οι άκρες των οποίων ενώνονται συμμετρικά σχηματίζοντας ομόκεντρους κύκλους. Παρόμοιο διάκοσμο απαντούμε στην εξωτερική όψη κιονόκρανου δίλοβου παραθύρου στο βόρειο χορό της βατοπεδινής σκήτης του Αγίου Δημητρίου¹⁶⁰.

3. Γεωμετρικός διάκοσμος

3.1. Κύκλοι, δίσκοι, σηρικοί τροχοί

Τα δισκάρια και τα μετάλλια που φέρουν ή όχι επιγραφές και μονογράμματα είναι παραπληρωματικά κοσμήματα. Συμπληρώνουν τον γλυπτό διάκοσμο και, πολλές φορές, γίνονται τα κυκλικά πλαίσια στα οποία περιέχονται συντομογραφίες¹⁶¹.

Δισκάρια έξεργα ως κομβία βρίσκουμε στα γλυπτά με **αρ. 6** και **33**, δισκάρια εν είδει μεταλλίων που περικλείουν γράμματα επιγραφών στην πλάκα ψευδοσαρκοφάγου με **αρ. 39**, ανάμεσα στις οριζόντιες κεραίες του πατριαρχικού σταυρού που περικλείουν τα μονογράμματα *Ι(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς Νικᾶ* και στην πλάκα σαρκοφάγου με **αρ. 42**, που περικλείουν τα μονογράμματα *Ι(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς*, ενώ τέλος μετάλλια που περικλείουν παραπληρωματικά κοσμήματα στο θωράκιο με **αρ. 34**, στα τριγωνικά διάχωρα στις γωνίες, και στην πλευρά σαρκοφάγου με **αρ. 42** ένθεν και ένθεν του τόξου του κιβωρίου και περιέχουν εξάφυλλους ρόδακες. Σε καμία από τις παραπάνω περιπτώσεις, όμως, τα δισκάρια δεν αποδίδονται με τον ίδιο τρόπο: στο κιονόκρανο **αρ. 6** τα κομβία είναι έξεργα στο κέντρο κάθε όψης και εκτείνονται και στις δύο βαθμίδες του

¹⁵⁸ Σωτηρίου 1929, σελ. 65-66, εικ. 67-69.

¹⁵⁹ Μπούρα 1980, εικ. 177-178.

¹⁶⁰ Παζαράς 2014, σελ. 435, εικ. 60.

¹⁶¹ Παζαράς 1988, σελ. 10.

κιονοκράνου· στην πλάκα ψευδοσαρκοφάγου **αρ. 39** τα δισκάρια είναι αποδοσμένα σε επιτεδόγλυφο, όπως σε ανάγλυφη πλάκα του μουσείου της Κορίνθου, του 12ου αιώνα¹⁶². Παρόμοια μετάλλια με τα μονογράμματα *Ι(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς* απαντούν στην πλάγια όψη συναρμοσμένης σαρκοφάγου στο καθολικό της μονής Βλαχερνών στο ομώνυμο χωριό της Άρτας, των μέσων του 13ου αιώνα¹⁶³, ενώ μέταλλιο με εξάφυλλο ρόδακα όμοιο με αυτούς της ψευδοσαρκοφάγου **αρ. 42** απαντά στην ψευδοσαρκοφάγο των κτητόρων της μονής Βατοπεδίου, του 11ου αιώνα¹⁶⁴.

3.2. Αστεροειδή κοσμήματα

Σε όλη τη βυζαντινή περίοδο τα αστεροειδή κοσμήματα αποτελούν δημοφιλή παραπληρωματικά κοσμήματα και ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια θεωρούνται παραδείσια σύμβολα¹⁶⁵. Στα τμήματα πεσσίσκων τέμπλου με **αρ. 15, 16** και **17** το αστεροειδές θέμα παίρνει τη μορφή οκτάκτινων ροδάκων, αποδοσμένων με την τεχνική της πρισματικής (κοίλης) γλυφής, όπως αυτοί που έχουν σκαλιστεί σε ανάγλυφη πλάκα στο Μουσείο του Άργους (αρ. ευρ. Κ182) και σε αδημοσίευτο θωράκιο από τον ναό των Ταξιαρχών στο Μπάρδι της Αργολίδας. Επίσης, αστεροειδή κοσμήματα που αποδίδονται με τον ίδιο σχεδόν τρόπο βρίσκουμε και σε τμήμα πεσσίσκου τέμπλου από την Κόρινθο¹⁶⁶, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι τόσο τα πρότυπα ή και οι καλλιτέχνες των συγκεκριμένων πεσσίσκων είχαν έλθει από τη νότια Ελλάδα.

3.3. Αστράγαλοι

Οι αστράγαλοι είναι θέμα που προέρχεται από την παρακαταθήκη της αρχαίας ελληνικής τέχνης. Η σειρά αστραγάλων που υπάρχει στο επιστύλιο τέμπλου με **αρ. 30** σχηματίζεται από την εναλλαγή ενός επιμήκους οριζοντίου στελέχους με δύο εκατέρωθεν μικρότερα κάθετα στοιχεία. Πρόκειται για κόσμημα που χρησιμοποιείται ευρέως στη γλυπτική του 11ου και 12ου αιώνα και συνεχίζει και στην παλαιολόγια

¹⁶² Vanderheyde 2000, σελ. 395, εικ. 5, με τη διαφορά ότι εκεί υπάρχουν μόνο δύο δισκάρια εκατέρωθεν των οριζοντίων κεραιών του σταυρού και περικλείουν τα μονογράμματα *IC XC*.

¹⁶³ Παζαράς 1988, πίν. 38 β.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, πίν. 15 α.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σελ. 108.

¹⁶⁶ Vanderheyde 2008, σελ. 354, εικ. 4.

περίοδο¹⁶⁷. Παρόμοια σειρά αστραγάλων απαντά σε προσκυνητάρι και θραύσμα από προσκυνητάρι στην Παναγία του Οσίου Λουκά¹⁶⁸, καθώς και σε ψευδοσαρκοφάγο στο ναό των Αγίων Αποστόλων Σολάκη στην αρχαία Αγορά της Αθήνας, που έχει τοποθετηθεί στο γ' τέταρτο του 12ου αιώνα¹⁶⁹.

3.4. Κόμβοι - πλέγματα

Ως διακοσμητικό θέμα οι κόμβοι-άμματα εμφανίζονται σε κιονίσκους αρχικά στην Αίγυπτο και χρησιμοποιούνται ευρύτατα σε κοσμήματα της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής διατηρώντας τον χαρακτήρα αποτροπαϊκού συμβόλου. Η χρήση τους συνεχίζεται στα παλαιοχριστιανικά χρόνια σε ελεφαντοστά και έργα μικροτεχνίας¹⁷⁰. Στο τμήμα πλάκας ψευδοσαρκοφάγου με **αρ. 39** υπάρχει στο μέσον φυλλοφόρος σταυρός εντός τόξου (κιβωρίου), που φέρεται από δίδυμους κιονίσκους οι οποίοι δένονται-συσφίγγονται στο μέσον του ύψους τους με το ηράκλειο άμμα ή κόμβο¹⁷¹. Το ηράκλειο άμμα θεματολογικά αποτελεί χαρακτηριστικό μοτίβο της γλυπτικής του 12ου και 13ου αιώνα¹⁷². Χαρακτηριστικά το βλέπουμε να συσφίγγει δίδυμους κιονίσκους που φυλάσσονται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (εικ. 22 α-β)¹⁷³.

3.5. Πλοχμοειδή κοσμήματα

Ο πλοχμός είναι αρχαιότατο κόσμημα που απαντά σε πολλές παραλλαγές σε ψηφιδωτά δάπεδα της Ύστερης Αρχαιότητας¹⁷⁴ και χρησιμοποιείται ευρέως στη γλυπτική της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου σε θυρώματα, θωράκια και επιστύλια¹⁷⁵. Στην πιο συνήθη μορφή τους πλοχμοειδή κοσμήματα σχηματίζονται από τριμερείς ταινίες που αποτελούν ιδανικά θέματα για τον μαρμαρά, ώστε να δημιουργεί γεωμετρικά πλαίσια που περιβάλλουν κεντρικά θέματα.

¹⁶⁷ Παζαράς 1988, σελ. 109.

¹⁶⁸ Μπούρα 1980, πίν. 174, 176.

¹⁶⁹ Παζαράς 1988, πίν. 49 α-β.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σελ. 181.

¹⁷¹ Αναλυτική περιγραφή της σημασίας του ηράκλειου άμματος δίνει η Μπούρα 1980, σελ. 108.

¹⁷² Μπούρα 1973, σελ. 139-147.

¹⁷³ Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 162, αρ. 221.

¹⁷⁴ Βλ. Ασημακοπούλου-Ατζακά 1987, σελ. 62-63, πίν. 9.

¹⁷⁵ Παζαράς 1988, σελ. 111.

Στην Άνω Μονή Ξενιάς πλοχοί με την κυριολεκτική σημασία της λέξης¹⁷⁶ δεν υπάρχουν. Υπάρχουν όμως τριμερείς ταινίες που συμπλέκονται και δημιουργούν πλαίσια που συμπλέκονται μεταξύ τους ανακομβούμενα. Στο θωράκιο με **αρ. 33** στο κέντρο ένας εξάφυλλος ρόδακας περικλείεται σε μέταλλιο που σχηματίζεται από τριμερείς ταινίες. Ανάλογα θωράκια, σύμφωνα με τη Συμπυράκη-Καλαντζή¹⁷⁷, απαντούν στο Μουσείο Σμύρνης¹⁷⁸ και στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης¹⁷⁹, αλλά και στο Άγιον Όρος¹⁸⁰, που ανήκει και αυτό κατά κύριο λόγο στη σφαίρα επιρροής της πρωτεύουσας.

3.6. Πυροστρόβιλοι και ρόδακες

Οι πυροστρόβιλοι συμβολίζουν ενδεχομένως την ατέρμονη κίνηση του σύμπαντος (άπειρον) και εμφανίζονται σε γλυπτά συνδυασμένοι με ρόμβους ήδη από τον 9ο αιώνα¹⁸¹. Στο κιονόκρανο του κιονίσκου τέμπλου με **αρ. 11** πυροστρόβιλος εγγράφεται σε κύκλο που στο κάτω μέρος του υπάρχουν δύο βέλη, ενώ στο τμήμα πεσσίσκου τέμπλου με **αρ. 15** εγγράφεται, επίσης, σε κύκλο που με τη σειρά του περικλείεται σε τετράγωνο. Τέλος, στο υπέρθυρο σε β' χρήση (**αρ. 10**) ο πυροστρόβιλος έχει φιλοτεχνηθεί αυτόνομος, προφανώς δεδομένων των μικρών διαστάσεων της μακριάς πλευράς του μέλους, και έχει αποδοθεί κάπως πιο άτεχνα σε σχέση με τα προηγούμενα γλυπτά. Οι αιχμές των βελών στο κάτω μέρος του διαχώρου του κιονοκράνου **αρ. 11** συνδέουν άμεσα το γλυπτό με το λεγόμενο «θηβαϊκό εργαστήριο»¹⁸², ενώ ο τρόπος απόδοσης του πυροστρόβιλου στον πεσσίσκο **αρ. 15**, τόσο στο συνδυασμό του με αστεροειδή κοσμήματα¹⁸³ όσο κυρίως ως προς την τεχνική, το συνδέουν με τμήμα πεσσίσκου τέμπλου από την Κόρινθο¹⁸⁴. Τα παραπάνω συνηγορούν και επιβεβαιώνουν τις επιρροές του καλλιτέχνη των υπό μελέτη γλυπτών από εργαστήρια της νότιας Ελλάδας ή και τη μεταφορά των συγκεκριμένων μελών από τη νότια Ελλάδα στη μονή της Άνω Παναγίας Ξενιάς.

¹⁷⁶ Καλοπίση-Βέρτη, Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου 2010, σελ. 172.

¹⁷⁷ Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, σελ. 469-470.

¹⁷⁸ Grabar 1976, σελ. 46 αρ. 25, πίν. XII c, του 10ου αιώνα.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σελ. 46-47 αρ. 26, πίν. XII d, του 11ου αιώνα.

¹⁸⁰ Παζαράς 2014, σελ. 193, εικ. 17, 19.

¹⁸¹ Παζαράς 1988, σελ. 107.

¹⁸² Πάλλης 2015α, σελ. 803-810 και ιδιαίτερα σελ. 809, εικ. 2.

¹⁸³ Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 119, αρ. 158.

¹⁸⁴ Vanderheyde 2000, σελ. 354, εικ. 4.

Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια οι ρόδακες υποδήλωναν τα άστρα του ουρανού, όπως στα ψηφιδωτά του μαυσωλείου της Galla Placidia στη Ραβέννα¹⁸⁵, ενώ με το πέρασμα των χρόνων έγιναν από τα πιο συνήθη διακοσμητικά θέματα κατά τη βυζαντινή περίοδο¹⁸⁶ και θεωρήθηκαν σύμβολα του ουρανού και του παραδείσου¹⁸⁷. Ρόδακες σε διάφορες παραλλαγές, αλλά κατά κύριο λόγο εξάφυλλοι ή εξάκτινοι που, σύμφωνα με τη Μπούρα¹⁸⁸, αποτελούν σύμβολα του Παραδείσου, διαπιστώνουμε στα γλυπτά με **αρ. 15, 16, 17, 24, 30, 33, 34** και **42**. Σχηματοποιημένους ρόδακες, όπως αυτοί που έχουν σκαλιστεί στα τμήματα πεσσίσκων τέμπλου με **αρ. 21, 22** και **23**, βρίσκουμε στον εσωτερικό διάκοσμο των επιθημάτων του τρίλοβου παραθύρου του ιερού βήματος στο ναό της Παναγίας του Οσίου Λουκά¹⁸⁹. Έξεργους ρόδακες, όπως αυτοί που βρίσκουμε στο τμήμα επιστυλίου με **αρ. 30**, συναντούμε σε τμήμα επιστυλίου τέμπλου που φυλάσσεται στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, του 10ου – 11ου αιώνα, σε τμήμα επιστυλίου από τη συλλογή γλυπτών της τράπεζας του Οσίου Λουκά, του τέλους του 11ου ή των αρχών του 12ου αιώνα, καθώς και σε τμήμα υπερθύρου από την ίδια συλλογή¹⁹⁰, όπου μάλιστα συνδυάζονται με ακανθωτό ανθέμιο παρόμοιο με αυτό του υπό μελέτη γλυπτού (**αρ. 30**).

4. Αρχιτεκτονικός διάκοσμος

Τόξα και τοξύλλια

Τα τόξα, μικρά ή μεγάλα, και μάλιστα όσα στηρίζονται σε μονούς ή διπλούς κιονίσκους που συσφίγγονται με κόμπους, θεωρούνται μικρασιατικό διακοσμητικό θέμα¹⁹¹. Στα υπό μελέτη γλυπτά τοξύλλια απαντούν στο επιστύλιο με **αρ. 30**, στο θωράκιο με **αρ. 35** και, με τη μορφή των κιβωρίων, στις πλάκες ψευδοσαρκοφάγων με **αρ. 39, 40** και **42**. Ως διακοσμητικό θέμα, το τόξο συμβολίζει την είσοδο σε ιερό μέρος ή στον Παράδεισο

¹⁸⁵ Βλ. πρόχ. Lowden 1997, σελ. 111, εικ. 63.

¹⁸⁶ Χαρακτηριστικά ρόδακες κοσμούν το σταυροθόλιο της κρύπτης στη μονή του Οσίου Λουκά. Βλ. Χατζηδάκη 1996, σελ. 83, εικ. 84.

¹⁸⁷ Παζαράς 1988, σελ. 179.

¹⁸⁸ Μπούρα 1980, σελ. 64.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, πίν. 130-131.

¹⁹⁰ Μανωλέσσου 2000, σελ. 331, 337, εικ. 6 β, 14.

¹⁹¹ Βλ. Strzygowski 1902.

και για τον λόγο αυτό αποτελεί αγαπητό διακοσμητικό θέμα σε επιστύλια, θωράκια και σαρκοφάγους¹⁹². Ο Buchwald υποστηρίζει ότι αν το συγκεκριμένο διακοσμητικό θέμα επιλέγονταν για να συμβολίσει ένα αρχιτεκτόνημα, τότε το πιθανότερο είναι τα τόξα και τα τοξύλλια να συμβολίζουν τις δώδεκα πύλες της Ουράνιας Ιερουσαλήμ, όπως αυτές περιγράφονται στην *Αποκάλυψη* (κα' 12), και να παραπέμπουν στην ημέρα της Τελικής Κρίσεως. Για το λόγο αυτό, ίσως, τα τόξα ή τοξύλλια συχνά περικλείουν, ως παραπληρωματικά μοτίβα, εξωτικά άνθη, αστεροειδή κοσμήματα, λημνίσκους ή ζώα, ενώ, ειδικά στον ελλαδικό χώρο, ανθέμια ή φύλλα άκανθας. Το θέμα εμφανίζεται τον 9ο αιώνα, η χρήση του κορυφώνεται κατά τον 11ο και το 12ο αιώνα και αρχίζει να φθίνει κατά τον 13ο αιώνα¹⁹³.

Τα τόξα στηριζόμενα σε κιονίσκους είναι ένα από τα πιο αγαπητά θέματα σε σαρκοφάγους, όπως επιβεβαιώνεται και από τα γλυπτά με **αρ. 39, 40** και **42**, αλλά και σε επιστύλια, όπως αυτό με **αρ. 30**. Είναι άλλοτε ανεξάρτητα (**αρ. 39, 40, 42**) και άλλοτε τοποθετημένα σε σειρά (**αρ. 30**). Διαμορφώνονται είτε από απλή (**αρ. 39, 40, 42**) είτε από τριμερή ταινία (**αρ. 30**) και οι κιονίσκοι που τα φέρουν είναι μονοί (**αρ. 30** και **42**) ή δίδυμοι/διπλοί (**αρ. 39** και **40**). Σε ορισμένα παραδείγματα¹⁹⁴, οι δίδυμοι κιονίσκοι ενώνονται με κόμβους-άμματα, όπως συμβαίνει στην πλάκα **αρ. 39**. Στην Κωνσταντινούπολη ήδη από τον 6ο αιώνα υπάρχουν παραδείγματα σαρκοφάγων που κοσμούνται με κionoστοιχίες, όπως λόγω χάρη το θραύσμα σαρκοφάγου στη μονή της Χώρας¹⁹⁵. Ως προς τη διαμόρφωση και απόδοση των τόξων των κιβωρίων των πλακών ψευδοσαρκοφάγων **αρ. 39, 40** και **42** ομοιότητες διαπιστώνονται με ψευδοσαρκοφάγο που φυλάσσεται στη Ροτόντα¹⁹⁶, με ψευδοσαρκοφάγο της κρύπτης του ναού του Αγίου Δημητρίου¹⁹⁷, με την σαρκοφάγο του Νείλου Μαλιασηνού στον Άγιο Νικόλαο Πορταριάς¹⁹⁸ και εκείνη της Άννας Μαλιασηνής στην Επισκοπή Άνω Βόλου¹⁹⁹. Όσον

¹⁹² Παζαράς 1988, σελ. 112-114.

¹⁹³ Buchwald 1995, σελ. 237-241.

¹⁹⁴ Χαρακτηριστικά παραδείγματα δίδυμων κιονίσκων που συνδέονται με κόμβους-άμματα απαντούν στη κύρια όψη ψευδοσαρκοφάγου που βρίσκεται εντοιχισμένη στο Μητροπολιτικό ναό της Άρτας (12^{ος} αιώνας), στη κύρια όψη μονόλιθης σαρκοφάγου που βρίσκεται στην αυλή του Βουλευτικού στο Ναύπλιο (12^{ος} αιώνας) και πλάκα της σαρκοφάγου της Άννας Μαλιασηνής που βρίσκεται στην Επισκοπή Άνω Βόλου (μετά το 1276). Βλ. Παζαράς 1988, πίν. 36 β, 53 α-β, και 35 α, αντιστοίχως.

¹⁹⁵ Παζαράς 1988, σελ. 112-113.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, πίν. 22 α.

¹⁹⁷ Στο ίδιο, πίν. 33 α.

¹⁹⁸ Στο ίδιο, πίν. 30 α.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, πίν. 32 α-β.

αφορά στο επιστύλιο με **αρ. 30**, αυτό αποτελεί μοναδικό παράδειγμα, ενώ, όμοια των διακοσμητικών που βρίσκονται κάτω από τα τοξύλλια μπορούμε να δούμε σε τμήμα επιστυλίου στο καθολικό της μονής Βατοπεδίου²⁰⁰, σε τεμάχιο επιστυλίου τέμπλου στο παρεκκλήσιο της Αγίας Ζώνης²⁰¹ και στο επιστύλιο τέμπλου της Αγίας Παρασκευής Χαλκίδος²⁰².

5. Σταυροί

Ο σταυρός, σύμβολο του θανάτου του Χριστού για τη σωτηρία των ανθρώπων, αλλά και της Ανάστασης μετά την εις Άδου Κάθοδο, αποτελεί το κύριο διακοσμητικό θέμα των γλυπτών που προορίζονται για τα αρχιτεκτονικά μέλη των ναών²⁰³. Ως σύμβολο με πολλαπλούς και πολυσήμαντους συμβολισμούς (θάνατος, ανάσταση, αναγέννηση, σωτηρία, λύτρωση, συγχώρεση, προσευχή, μετάνοια κ.ά.) αποτελεί το κατεξοχήν σύμβολο ενός ναού, μετατρέπεται σε αρχιτεκτονικό σχέδιο (σταυροειδής ναός), κοσμηί ιερά σκεύη και άμφια και χρησιμοποιείται στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική και τέχνη σε πολλές παραλλαγές, που καθεμιά έχει το δικό της συμβολισμό. Η μελέτη, συνεπώς, του κοσμήματος του σταυρού στα αρχιτεκτονικά γλυπτά οφείλει να εξετάζεται σε συνδυασμό με τις χρήσεις των γλυπτών, προκειμένου να γίνουν καλύτερα αντιληπτές οι προθέσεις του μαρμαρά και οι προσλαμβάνουσες των πιστών.

Στα υπό μελέτη γλυπτά υπάρχει ποικιλία τύπων σταυρού (ισοσκελείς, πατριαρχικοί, φυλλοφόροι) σε επιστύλια, θωράκια, σαρκοφάγους, κιονόκρανα και πεσσίσκους, κιονίσκους και επιθήματα. Στο κιονόκρανο με **αρ. 6** του νοτιοδυτικού στηρίγματος της στέγης υπάρχουν στη βόρεια και ανατολική πλευρά του γλυπτού από ένας σταυρός τύπου Μάλτας, δηλώνοντας τη πρόθεση του γλύπτη να κοσμηθούν με σταυρό και οι δύο βαθμίδες, στην κατώτερη μάλιστα από τις οποίες ο σταυρός προβάλλεται σε κομβίο, πιθανόν για να ταιριάζει στιλιστικά με τα ανάγλυφα κομβία που υπάρχουν στο μέσον των άλλων πλευρών μεταξύ κιονοκράνου και επιθήματος. Επίσης, στο κιονόκρανο **αρ. 7** του βορειοδυτικού στηρίγματος της στέγης υπάρχουν, στις τέσσερις πλευρές, ένας ισοσκελής σταυρός ή και δύο σταυροί με τριγωνικά άκρα

²⁰⁰ Παζαράς 2014, σελ. 58, εικ. 5.

²⁰¹ Στο ίδιο, σελ. 197, εικ. 36.

²⁰² Ξυγγόπουλος 1928, σελ. 73-74.

²⁰³ Παζαράς 1988, σελ. 114 κεξ.

κεραιών. Ιδιαίτερο στοιχείο του κιονοκράνου αποτελεί το γεγονός ότι ο γλύπτης έχει δημιουργήσει αποτμήσεις στις τέσσερις γωνίες του γλυπτού, ώστε να δημιουργείται σε κάθε όψη ένα ορθογώνιο που διακοσμεί με άνθη, σαν ο γλύπτης να θέλει να αποδώσει μια απομίμηση τεκτονικού κιονοκράνου²⁰⁴ με σταυρούς που πλαισιώνονται από άνθη. Οι σταυροί τύπου Μάλτας είναι αγαπητό διακοσμητικό θέμα σε κιονόκρανα με πολλά παραδείγματα από τον ελλαδικό και όχι μόνο χώρο²⁰⁵, ενώ ο τρόπος απόδοσης των σταυρών και στα δύο παραπάνω μέλη με **αρ. 6** και **7** υποδεικνύουν το χέρι του ίδιου καλλιτέχνη.

Ένας λατινικός σταυρός από τον οποίο σήμερα σώζεται αποσπασματικά η κάτω κεραία και τμήμα της αριστερής κοσμούσε το παλαιοχριστιανικό επίθημα με **αρ. 2**. Ο λατινικός σταυρός αποτελεί σύνηθες θέμα των επιθημάτων ιωνικών ή κορινθιακών κιονοκράνων και αμφικιόνων ή αμφικιονίσκων. Ανάλογη διακόσμηση διαπιστώνουμε σε τμήμα επιθήματος αμφικιονίσκου που σήμερα φυλάσσεται στο προαύλιο του Μουσείου του Αλμυρού (εικ. 13)²⁰⁶, ενώ παρόμοια απόδοση λατινικού σταυρού απαντά σε επίθημα κιονοκράνου στο ναό του Αγίου Νικολάου στην Υπάτη και χρονολογείται στο β' μισό του 6ου αιώνα²⁰⁷.

Στη μακρά πλευρά του πιθανώς ρωμαϊκού υπερθύρου σε β' χρήση με **αρ. 10** έχει σκαλιστεί φυλλοφόρος σταυρός, η κάθετη κεραία του οποίου διχάζεται σε δύο εκατέρωθεν κλώνους που αποβαίνουν ελικοτοί βλαστοί. Ο σταυρός θυμίζει αρκετά εκείνους σε κιονόκρανο από τα Αλεπόσπιτα της Λαμίας (εικ. 32)²⁰⁸ και σε θωράκιο από τον Άγιο Νικόλαο στη Γέρμα της Μάνης²⁰⁹, ενώ τα αντίνωτα S που σχηματίζουν οι

²⁰⁴ Άλλωστε, σύμφωνα με τον ορισμό του Kautzsch, «... η μετάβαση από την κυκλική διατομή του κίονα στην τετράπλευρη ή τετράγωνη του άβακα (και συνεπώς του υπερκείμενου ποδαρικού τόξου ή της δοκού) πραγματοποιείται στο ίδιο το σώμα του κιονοκράνου», στον όρο τεκτονικό μπορούν να συμπεριληφθούν και άλλες φόρμες. Βλ. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 305-329.

²⁰⁵ Χαρακτηριστικά παραδείγματα κιονοκράνων της μέσης βυζαντινής περιόδου που κοσμούνται με σταυρούς τύπου Μάλτας βρίσκουμε σε κιονόκρανο που βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης (Dennert 1997, σελ. 186 αρ. 59, πίν. 11) και σε συμφυές κιονόκρανο σε κιονίσκο που βρίσκεται επαναχρησιμοποιημένος ως βάση αγίας τράπεζας στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής στο Βάλτετσι Φθιώτιδας (Πάλλης 2015α, σελ. 809, εικ. 2).

²⁰⁶ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 408-409, πίν. 41, εικ. 254.

²⁰⁷ Στο ίδιο, σελ. 507, πίν. 30, εικ. 180-181.

²⁰⁸ Πάλλης 2015β, σελ. 363-381, και ιδιαίτερα εικ. 1.

²⁰⁹ Δρανδάκης 2002, σελ. 136, εικ. 217.

ελικωτοί βλαστοί αποδίδονται όμοια με αντίστοιχα στα Αλεπόσπιτα της Λαμίας²¹⁰ και σε θωράκια στην ίδια τη Λαμία²¹¹.

Δύο όμοιους λατινικούς σταυρούς απαντούμε στα τμήματα επιστύλιου με **αρ. 23** και **24**, που συνανήκουν. Στο κέντρο της άνω πλευράς του τμήματος **αρ. 23** υπάρχει λατινικός σταυρός του οποίου η βάση διχαλώνεται και από εκεί εκφύονται εκατέρωθεν σειρά ανθεμίων, εναλλάξ, ορθά και ανοικτά· πρόκειται ουσιαστικά για ένα φυλλοφόρο σταυρό. Στην κάτω πλευρά του το κεντρικό θέμα αποτελεί σταυρός με στρογγυλεμένες τις απολήξεις κεραιών εντός ορθογώνιου πλαισίου. Στην κάτω πλευρά του τμήματος με **αρ. 24** εντός ορθογώνιου διαχώρου έχει σκαλιστεί λατινικός σταυρός. Μπορούμε, επομένως, να υποθέσουμε ότι, ενώ την άνω πλευρά κοσμούσαν όμοιοι φυλλοφόροι σταυροί, στην κάτω πλευρά ο γλύπτης επέλεξε να τοποθετήσει εντός τετράγωνων διαχώρων διαφορετικούς τύπους σταυρού. Όμοιους φυλλοφόρους σταυρούς βρίσκουμε σε τμήμα κοσμήτη της βόρειας εκκλησίας της μονής Λιβός (εικ. 26), σταυρό με αποστρογγυλεμένες απολήξεις κεραιών, όπως αυτόν στο **αρ. 23**, συναντούμε επίσης σε κοσμήτη εντοιχισμένο στη νοτιοδυτική γωνία του νάρθηκα της βόρειας εκκλησίας της μονής Λιβός²¹², γεγονός που τεκμηριώνει την άμεση σχέση του καλλιτέχνη μαρμαρά ή του εργαστηρίου με την Κωνσταντινούπολη. Γενικότερα, οι λατινικοί σταυροί από τις αρχές του 10ου αιώνα εμφανίζονται σε χειρόγραφα και σε έργα μικροτεχνίας, αλλά και σε θωράκια και επιστύλια ναών της μέσης βυζαντινής περιόδου²¹³.

Τρεις ελληνικούς ισοσκελείς σταυρούς συναντούμε στο θωράκιο με **αρ. 34** από τους οποίους ο κεντρικός βρίσκεται μέσα σε ρομβοειδές πλαίσιο που ορίζεται από τριπλή ταινία, ενώ οι άλλοι δύο, ένθεν και ένθεν, περικλείονται σε ορθογώνια πλαίσια και η κάθετη κεραία τους βαίνει πάνω σε σφαίρα. Η διακόσμηση του θωρακίου μιμείται παλαιοχριστιανικά πρότυπα και το θέμα του ρόμβου εγγεγραμμένου εντός ορθογώνιου πλαισίου αποδίδεται στον κύκλο της τέχνης της Κωνσταντινούπολης²¹⁴. Ο σταυρός στο κέντρο του θωρακίου έχει το ίδιο σχήμα και ανάλογη απόδοση με τους σταυρούς που υπάρχουν στα θωράκια των κλιμάκων του άμβωνα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη

²¹⁰ Πάλλης 2015β, σελ. 363-381, εικ. 1.

²¹¹ Πάλλης 2009, σελ. 1306, εικ. 7.

²¹² Macridy & al. 1964, εικ. 15-16.

²¹³ Παζαράς 1988, σελ. 116-117.

²¹⁴ Βλ. Pallas 1950.

Καλαμπάκα (εικ. 39)²¹⁵, καθώς και στα θωράκια του λεγόμενου ναού του Αγίου Αχιλλείου στη Λάρισα, που έχουν χρονολογηθεί στον 9ο αιώνα²¹⁶.

Στο θωράκιο με **αρ. 35** έχουν σκαλιστεί σταυροί με πεπλατυσμένα άκρα κεραιών κάτω από τόξα, ενώ μεταξύ τους έχει τοποθετηθεί μετάλλιο με χριστόγραμμα. Από το κάτω μέρος του μεταλλίου εκφύονται σχηματοποιημένοι ελικωτοί βλαστοί που απολήγουν εκατέρωθεν σε κισσόφυλλα στο κάτω μέρος των σταυρών²¹⁷. Πρόκειται για μια αδέξια προσπάθεια του γλύπτη που εμπνέεται από παλαιοχριστιανικά πρότυπα. Θωράκια της Ύστερης Αρχαιότητας με το θέμα αυτό σώζονται σε πολλές περιοχές, όπως το θωράκιο αρ. 2906 του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κωνσταντινούπολης²¹⁸, θωράκιο από τον Άγιο Μάρκο της Βενετίας²¹⁹, που κατά πάσαν πιθανότητα προέρχεται επίσης από την Κωνσταντινούπολη, και θωράκιο από τη βασιλική του Αρχιερέως Πέτρου της Νέας Αγχιάλου²²⁰, του 6ου αιώνα, ενώ ανάλογο θέμα υπάρχει και στο κάλυμμα της σαρκοφάγου του αγίου Barbatianus στο Εθνικό Μουσείο της Ραβέννας²²¹, της εποχής γύρω στο 440. Ωστόσο, όπως έχει παρατηρήσει και η Σκλάβου-Μαυρειδής σε ειδική μελέτη, κατά τον 11ο αιώνα παρατηρείται στη γλυπτική μια επιστροφή σε παλαιότερα πρότυπα, ειδικότερα όσον αφορά στο θέμα των ρόμβων και στο θέμα του χρίσματος εντός μεταλλίου²²²: χρίσμα σε μετάλλιο από το οποίο εκφύονται βλαστοί με κισσόφυλλα που απολήγουν σε εκατέρωθεν σταυρούς απαντά στον Όσιο Λουκά, την Αγία Σοφία Κιέβου και στον Άγιο Μάρκο της Βενετίας, ενώ με όμοιο θέμα διακοσμούνται και οι σαρκοφάγοι των αναστημένων δικαίων στην παράσταση της Εισ Άδου Καθόδου στους μεγάλους ψηφιδωτούς διακόσμους του Οσίου Λουκά, της Νέας Μονής Χίου και του Δαφνιού²²³ (εικ. 43).

Σταυρό τύπου Αναστάσεως ή Πατριαρχικό απαντούμε στο τμήμα πλευράς ψευδοσαρκοφάγου με **αρ. 39** και στη σχεδόν ακέραια πλευρά σαρκοφάγου με **αρ. 42**, και μάλιστα στον τύπο του φυλλοφόρου. Οι σταυροί τύπου Αναστάσεως ή

²¹⁵ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 539, πίν. VIII, εικ. 24.

²¹⁶ Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2009, σελ. 460-461, εικ. 12.

²¹⁷ Περισσότερα για θωράκια με χρίσμα σε μετάλλιο, κισσόφυλλα και λατινικούς σταυρούς, βλ. Olivieri Farioli 1969, σελ. 72-75, αρ. 135-142, εικ. 128-134.

²¹⁸ Sheppard 1969, εικ. 8.

²¹⁹ Laurent 1899, εικ. 18.

²²⁰ Λαζαρίδης 1970, σελ. 37-49, πίν. 53 α.

²²¹ Deichmann 1969, εικ. 160. Kollwitz, Herdejürgen 1979, σελ. 63-64 και 125-126 αρ. B10, πίν. 48, 2.

²²² Σκλάβου-Μαυροειδή 1992.

²²³ Στο ίδιο, σελ. 544-546, πίν. 304 β και 305-306. Grabar 1976, πίν. XXI b, XLVI b, LVIII a, LIX b.

Πατριαρχικοί έχουν δύο οριζόντιες κεραίες, εμφανίζονται στις αρχές του 9ου αιώνα και συμβολίζουν το θρίαμβο του Χριστού επί του θανάτου· πρόκειται για τον ίδιο τύπο σταυρού που ο Χριστός εικονίζεται να κρατά σε πολλές παραστάσεις της εις Άδου Καθόδου²²⁴. Η πιο συχνή μορφή του, κυρίως σε σαρκοφάγους όπως αυτές που μελετούνται, είναι αυτή του φυλλοφόρου σταυρού που συνδυάζει τα νοήματα της νίκης κατά του θανάτου και του Παραδείσου, συμβολίζει τη ζωή και τη σωτηρία και αντιπροσωπεύει το Δέντρο της Ζωής ως Δέντρο της Γνώσης του κήπου της Εδέμ. Αυτό το δέντρο ήταν η αιτία για την πώση του ανθρώπου αλλά και συνάμα για την αιώνια ζωή που χαρίστηκε στον άνθρωπο μέσω του δέντρου-σταυρού που στήθηκε στο μέσο της Νέας Εδέμ, της Ιερουσαλήμ²²⁵. Φυλλοφόροι σταυροί απεικονίζονται, εκτός από σαρκοφάγους, σε ορειχάλκινες θύρες, σταυροθήκες, νομίσματα, σφραγίδες και έργα ζωγραφικής²²⁶. Η αντωπή διάταξη των βλαστών, των φύλλων και των δέντρων που φύονται από τη ρίζα του σταυρού ή που απλά τον πλαισιώνουν απαντά σε μεγάλη ποικιλία²²⁷.

Συγκεκριμένα, στο τμήμα πλευράς ψευδοσαρκοφάγου **αρ. 39** κάτω από τόξο κιβωρίου που στηρίζεται σε δίδυμους κιονίσκους υπάρχει φυλλοφόρος πατριαρχικός σταυρός από τη βάση του οποίου ξεκινούσαν αρχικά αντωποί ελικοειδείς βλαστοί. Ο σταυρός έχει αποστρογγυλεμένες τις απολήξεις των κεραίων του και στην κάθε άκρη υπάρχει οπή. Σταυρούς με αποστρογγυλεμένα άκρα τονισμένα με σχέδια και εγχάρακτα Χ στο κέντρο, στη διασταύρωση των κεραίων, απαντούν συχνά κατά τον 12ο αιώνα²²⁸. Παρόμοιους σταυρούς βρίσκουμε στη ψευδοσαρκοφάγο από τους Αγίους Αποστόλους Σολάκη στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας, που έχει χρονολογηθεί στο γ' τέταρτο του 12ου αιώνα (εικ. 37)²²⁹, σε δύο τμήματα ψευδοσαρκοφάγων από την Κόρινθο, του 11ου-12ου αιώνα²³⁰, σε τέμπλο που βρέθηκε στην Κάτω Πόλη της Μονεμβασίας²³¹, σε πεσσίσκο της μονής Αρείας στο Ναύπλιο²³², καθώς και σε σταυρό που βρίσκεται στην κύρια όψη κιονοκράνου από το Κλωνί Σπερχιάδας και σε αρχιτεκτονικό μέλος από τους

²²⁴ Παζαράς 1988, σελ. 114-115.

²²⁵ Δαμασκηνού, *Έκδοσις ακριβής*, στ. 1132.

²²⁶ Παζαράς 1988, σελ. 118-119.

²²⁷ Στο ίδιο, σελ. 119.

²²⁸ Πάλλης 2015β, σελ. 365-366.

²²⁹ Παζαράς 1988, σελ. 46-47, αρ. 60, πίν. 49.

²³⁰ Στο ίδιο, σελ. 55-56, αρ. 89-90, πίν. 66 β-γ.

²³¹ Ετζεογλου 2008, σελ. 94, εικ. 2, 6-7.

²³² Χώρας 1995, πίν. 12 γ.

Μεξιάτες Φθιώτιδας²³³. Σταυρούς με σταγονόσχημα μαργαριτάρια στη διασταύρωση των κεραιών του σταυρού συναντούμε σε πλάκα ψευδοσαρκοφάγου από τη μονή Αγίων Πάντων ή Ομολογητών της Αθήνας, του 11ου αιώνα²³⁴, και σε ψευδοσαρκοφάγο στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, της ίδιας εποχής²³⁵.

Σε σχεδόν ακέραιη πλευρά ψευδοσαρκοφάγου με **αρ. 42** έχουμε μια πιο άκομμη και άτεγνη προσπάθεια του γλύπτη να αποδώσει το ίδιο σχεδόν θέμα με αυτό της ψευδοσαρκοφάγου **αρ. 39**. Εντός κιβωρίου που φέρεται από διπλούς κιονίσκους έχει τοποθετηθεί φυλλοφόρος πατριαρχικός σταυρός με αποστρογγυλεμένες τις απολήξεις των κεραιών του χωρίς εγχάρακτα Χ στις διασταυρώσεις των κεραιών ούτε ανάγλυφα μαργαριτάρια, παρά μόνο ανάμεσα στις δύο οριζόντιες διπλές κεραιές του σταυρού τα αρχικά γράμματα *Ι(ησοῦ)C Χ(ριστό)C*. Από τη βάση του σταυρού φύονται κισσόφυλλα και ελικοειδείς βλαστοί. Παρόμοια παραδείγματα φυλλοφόρου σταυρού, με ορισμένες διαφορές ως προς το σχήμα της απόληξης των κεραιών, απαντούν στην κύρια όψη κιονοκράνου από τα Αλεπόσπιτα Λαμίας (εικ. 32)²³⁶, σε θωράκιο του Αγίου Νικολάου στη Γέρμα της Μάνης²³⁷, σε θωράκιο της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Ανδρέα της Επιδαύρου Λιμηράς²³⁸, ενώ τα αντίωτα S των ελικωτών βλαστών είναι κοινά σε θωράκια στη Λαμία, τα οποία ο Πάλλης χρονολογεί στο 12ο αιώνα²³⁹. Κισσόφυλλα που εκφύονται από τη βάση δέντρου ή σταυρού απαντούμε σε πλάκα ψευδοσαρκοφάγου του Αρχαιολογικού Μουσείου της Ρόδου, του 11ου αιώνα²⁴⁰.

Σε τμήματα πλευράς σαρκοφάγου που συνανήκουν και συγκολλώνται με **αρ. 41 α-β** φυλλοφόροι βλαστοί εκπηγάζουν από τη βάση σταυρού, αγνώστου είδους αλλά ίσως επίσης Πατριαρχικό, που περικλείεται μέσα σε κιβώριο που φέρεται από δίδυμους κιονίσκους. Παρόμοιο θέμα βρίσκουμε σε ψευδοσαρκοφάγο στα Τούρκικα Λουτρά στη Βέροια, του 12ου αιώνα²⁴¹ και στη συναρμοσμένη σαρκοφάγο του Νείλου Μαλιασηνού στο ναό του Αγίου Αθανασίου στη Μακρινίτσα, του 13ου αιώνα²⁴².

²³³ Πάλλης 2014, εικ. 5, 7.

²³⁴ Παζαράς 1988, πίν. 48.

²³⁵ Στο ίδιο, πίν. 51.

²³⁶ Πάλλης 2015α, εικ. 1.

²³⁷ Δρανδάκης 2002, σελ. 136, εικ. 217.

²³⁸ Δρανδάκης, Καλοπίση, Παναγιωτίδη 1983, σελ. 213-214, πίν. 170 α.

²³⁹ Πάλλης 2009, σελ. 1306, εικ. 7.

²⁴⁰ Παζαράς 1988, πίν. 56 α.

²⁴¹ Στο ίδιο, πίν. 8 α-β.

²⁴² Στο ίδιο, πίν. 35 γ.

Κεφάλαιο 4ο : Επίλογος- συμπεράσματα

Όταν φτάνει κανείς στον επίλογο μιας εργασίας το πρώτο που αναρωτιέται είναι αν, τελικά, κατάφερε να επιτευχθούν οι στόχοι που είχε θέσει στο προοίμιο, αν έχει απαντήσει σε όλα του τα ερωτήματα, αν είναι ικανοποιημένος από τα πορίσματα της έρευνάς του. Στο τελευταίο, μάλιστα, θεωρώ ότι κανείς δεν μπορεί να απαντήσει καταφατικά, αφού γνωρίζει ότι στο μέλλον νέα στοιχεία ίσως έρθουν στο φως, στοιχεία που θα επιβεβαιώσουν ή θα ανατρέψουν τα δικά του συμπεράσματα και τότε ο ίδιος θα πρέπει να έχει το θάρρος να συνταχθεί με την αντικειμενική αλήθεια, ακόμη και αν αυτό σημαίνει την εξολοκλήρου αναθεώρηση των πορισμάτων του.

Πρώτιστος στόχος αυτής της εργασίας ήταν να ταξινομηθούν τα γλυπτά, που σήμερα φυλάσσονται στην Άνω Μονή Ξενιάς ή αποτελούν μέλη ενσωματωμένα στην αρχιτεκτονική του καθολικού της, να μελετηθούν ως προ το θεματολόγιο και την τεχνική εκτέλεση και να χρονολογηθούν. Το δεύτερο ήταν σχετικά εύκολο αφού, βάζοντας ένα χρονικό όριο από την παλαιοχριστιανική ως την ύστερη βυζαντινή περίοδο, εξαιρέθηκαν εκείνα που ανήκουν στη μεταβυζαντινή περίοδο. Εξαιρέθηκαν επίσης του καταλόγου και της μελέτης και μέλη που η πολύ αποσπασματική κατάσταση διατήρησής τους ή η έλλειψη διακόσμου τους δεν μπορούσε να οδηγήσει σε ασφαλή χρονολόγηση. Η χρονολόγηση του υλικού και δεδομένου ότι κάποια από αυτά έχουν δημοσιευθεί, έπρεπε να γίνει με πολλή προσοχή, με σύγκρισή του με γλυπτά μέλη από μνημεία εντός και εκτός του ελλαδικού χώρου, βάσει του τύπου και του ανάγλυφου διακόσμου τους. Αυτό αποτέλεσε και το δυσκολότερο, αλλά και το πιο χρονοβόρο κομμάτι της μελέτης, αφού έπρεπε να αναζητηθεί και να μελετηθεί πληθώρα βιβλιογραφίας προκειμένου να επιλεγεί αυτή που θα τεκμηριώνει τα συμπεράσματα σε αυτό το τμήμα της εργασίας. Επιπλέον, οι διάφορες αναβιώσεις τύπων και διακοσμητικών μοτίβων, καθώς και το γεγονός ότι η διακόσμηση αποτελεί ένα στοιχείο που πάνω σε ένα πρότυπο ο εκάστοτε γλύπτης μπορεί να πειραματιστεί, προσθέτοντας ή μεταλλάσσοντας στοιχεία, με αποτέλεσμα να δημιουργεί μοναδικά στο είδος τους έργα, δυσχεραίνει πολύ το έργο του μελετητή που προσπαθεί να συσχετίσει γλυπτά μέλη βασιζόμενος ακόμη και στην παραμικρή λεπτομέρεια. Ωστόσο, τα υπό μελέτη γλυπτά μπήκαν τελικά σε έναν κατάλογο και χρονολογήθηκαν, έστω και κατά προσέγγιση.

Το επόμενο ζητούμενο της εργασίας ήταν να ανασυσταθούν, εφόσον αυτό ήταν εφικτό, γλυπτικά σύνολα, τα οποία θα φώτιζαν την αρχιτεκτονική ιστορία της μονής και θα έδιναν, ίσως, κάποια στοιχεία για τα εργαστήρια μαρμαράδων που εργάστηκαν για τα σωζόμενα γλυπτά και τις επιρροές τους. Αυτό το στάδιο προϋποθέτει να γνωρίζει κανείς πολύ καλά το υλικό που μελετά, να έχει αναγνωρίσει το υλικό κατασκευής του, να έχει παρατηρήσει πολύ προσεκτικά κάθε λεπτομέρεια απόδοσης των διακοσμητικών μοτίβων, κάθε στοιχείο του ύφους του διακόσμου που θα μπορούσε να ταιριάζει απόλυτα ή να αποκλίνει εντελώς από ένα άλλο που έχει χρονολογηθεί στην ίδια περίοδο. Το γεγονός ότι τα υπό μελέτη μέλη φυλάσσονται στην υπόγεια αποθήκη και την αυλή της μονής και έπρεπε να πλυθούν, να μετρηθούν και να φωτογραφηθούν, βοήθησε πολύ σε αυτό το στάδιο. Τα γλυπτά μέλη πέρασαν αρκετές φορές από τα χέρια μου και, όταν ήμουν αρκετά σίγουρη ότι γνώριζα κάθε πτυχή τους, άρχισα να λαμβάνω απαντήσεις στα ερωτήματα που είχα θέσει.

Στο καθολικό της Άνω Παναγίας Ξενιάς σήμερα φυλάσσεται ένα τέμπλο που είχε συναρμοστεί από γλυπτά μέλη²⁴³ που η ανώτερη ποιότητα του υλικού κατασκευής τους και η άψογη εκτέλεση του διακόσμου μαρτυρούν επιρροές από σημαντικά μνημεία της εποχής· πιθανόν πρόκειται για έργα συνεργείου που είχε εργαστεί σε μεγάλα κέντρα της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας ή άλλα μεγάλα κέντρα της. Τα μέλη του τέμπλου αυτού ήρθαν στη μονή είτε από την ίδια την Κωνσταντινούπολη είτε από κάποιο άλλο εγκαταλειμμένο μνημείο της περιοχής²⁴⁴ και συναρμόστηκαν, με πεσσίσκους που φέρουν όλα τα χαρακτηριστικά του λεγόμενου «θηβαϊκού εργαστηρίου», πιθανόν από τεχνίτες που ήρθαν από τη νότια Ελλάδα.

Ένα δεύτερο τέμπλο²⁴⁵ μαρτυρά επιρροές από μνημεία της νότιας Ελλάδας, από το καθολικό του Οσίου Λουκά ή άλλους ναούς της Πελοποννήσου. Από αυτό το τέμπλο προς το παρόν δεν έχει βρεθεί επιστύλιο.

Ένα από τα μεγαλύτερα ερωτηματικά αυτής της εργασίας ήταν ασφαλώς το πώς και εάν τα γλυπτά μέλη συνδέονταν με τις αρχιτεκτονικές φάσεις του καθολικού της μονής. Η μονή φαίνεται να ιδρύθηκε κατά την α' πενηταετία του 11ου αιώνα, όπως

²⁴³ Πρόκειται για τα μέλη με **αρ. 11, 12, 13, 18, 22, 23** και **24**, η πραγμάτευση των οποίων έγινε στο 2^ο κεφάλαιο αυτής της εργασίας.

²⁴⁴ Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε από τα ερείπια παλαιότερων μονών, όπως αυτή στο Αχιλλείο ή τη θέση «Βατά», ακολουθώντας τον ίδιο δρόμο με αυτόν της εικόνας της Βρεφοκρατούσας Παναγίας. Βλ. Γιαννόπουλος 1892, 653-654.

²⁴⁵ Αποτελούνταν, μεταξύ άλλων που έχουν σήμερα χαθεί ή λανθάνουν, από τα μέλη με **αρ. 15, 16, 17, 20, 21, 28** και **29**.

υποδεικνύουν τα γλυπτά μέλη του δεύτερου τέμπλου, που δεν υστερούσε σε τίποτε από άλλα μνημεία του νοτιοελλαδικού χώρου. Ανάλογος προς τον γλυπτό διάκοσμο θα πρέπει να ήταν και ο αρχιτεκτονικός τύπος του καθολικού, επηρεασμένος και μιμούμενος τις τάσεις της εποχής του. Ο Μαμαλούκος, στην αποκατάσταση που επιχειρεί, τον περιγράφει ως ναό μεγάλων διαστάσεων (περ. 11,20 × 12,80 μ.), στον τύπο του σύνθετου σταυροειδούς εγγεγραμμένου χωρίς νάρθηκα²⁴⁶.

«Εννεάτρουλη» και «περικαλλεστάτη» αναφέρει ο Γιαννόπουλος τη μονή, σύμφωνα με την παράδοση²⁴⁷. Σ' αυτήν την περικαλλέστατη μονή σίγουρα θα μπορούσε να είχαν γίνει προσθήκες λειτουργικών κατασκευών που εξυπηρετούσαν τις λειτουργικές ανάγκες του ναού, αλλά και την επιθυμία κάποιων αφιερωτών μετά τον 11ο αιώνα. Αυτό μαρτυρούν τα τμήματα πλακών ψευδοσαρκοφάγων που υπάρχουν ανάμεσα στα υπό μελέτη γλυπτά (αρ. 39, 40, 41 α-β, 42), το κιονόκρανο δίδυμων κιονίσκων από προσκυνητάρι (αρ. 36) και τα πάρινα μέλη (αρ. 19, 37, 39) που πιθανόν ανήκαν σε προστώο ή και πυλώνα, που θα μπορούσαν να ανήκουν σε μία ή περισσότερες οικοδομικές φάσεις, μάλλον κατά τον 12ο και τον 13ο αιώνα.

Η επόμενη αρχιτεκτονική φάση της μονής είναι αυτή του 1541, κατά την οποία το καθολικό έλαβε τη σημερινή αρχιτεκτονική του μορφή, αυτή της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με ευρύ νάρθηκα και εξωνάρθηκα με τη μορφή της ανοιχτής στοάς²⁴⁸, σύμφωνα με τις προτιμήσεις της εποχής²⁴⁹. Σ' αυτή τη φάση θεωρώ πως ενσωματώθηκε στο ανώφλι της θύρας του νάρθηκα το επιστύλιο με αρ. 30, που αποτελεί φερτό υλικό από αλλού σε δεύτερη χρήση. Στο επιστύλιο αυτό, ο τεχνίτης στην προσπάθειά του να αποδώσει ένα διακοσμητικό θέμα που δεν γνώριζε καλά, το λεγόμενο «μικρασιατικό», φιλοτέχνησε ένα σπάνιο γλυπτό μέλος που μοιάζει να μην έχει καμία συνάφεια ούτε αναλογίες με κάποιο άλλο, αν δεν μας απατά το μέχρι σήμερα δημοσιευμένο υλικό. Αυτό, ωστόσο, μας οδηγεί στη σκέψη ότι ο τεχνίτης δεν είχε δει το θέμα αλλά του υποδείχτηκε από τον παραγγελιοδότη-αφιερωτή.

Κατά την άποψή μου, σε όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα, αρκετά από τα γλυπτά της πρώτης φάσης μεταποιήθηκαν και άλλαξε η λειτουργική τους χρήση. Συγκεκριμένα, θεωρώ ότι το τμήμα πεσσίσκου που επαναχρησιμοποιήθηκε για να

²⁴⁶ Μαμαλούκος 2005, σελ. 199.

²⁴⁷ Γιαννόπουλος 1892, σελ. 655.

²⁴⁸ Μαμαλούκος 2005, σελ. 198-199.

²⁴⁹ Μπούρας 1979, σελ. 159-168.

χαράξει πάνω του κάποιος την χρονολογία 1564 και τα αρχικά ΠΛΓ (επιγραφή αρ. I), δεδομένης της πολύ καλής ποιότητας του λευκόφαιου μαρμάρου, αποτελεί μέλος σε β' χρήση και είναι πολύ πιθανόν προέρχεται από πεσσίσκο τέμπλου της αρχικής φάσης του καθολικού. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για τα πόρινα μέλη πάνω στα οποία, επίσης, σώζονται επιγραφικά στοιχεία για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω.

Η παρουσία γλυπτών μελών που χρονολογούνται στην παλαιοχριστιανική περίοδο (**αρ. 1-4**), ακόμη και στους ρωμαϊκούς χρόνους (**αρ. 5** και **10**) μαρτυρούν ότι σε κάποια από τις φάσεις ανακαίνισης χρησιμοποιήθηκε φερτό υλικό από αλλού. Η παρουσία της ρωμαϊκής πλάκας που έτυχε εκ νέου κατεργασίας κατά τον 12ο αιώνα και χρησιμοποιήθηκε σε δεύτερη χρήση ως υπέρθυρο συνηγορεί υπέρ αυτού και μας κάνει να θέλουμε να αναζητήσουμε στη γύρω περιοχή μνημεία από τα οποία πιθανόν να προήλθαν τα μέλη αυτά. Ο Γιαννόπουλος στη μελέτη του για την Άνω Μονή Ξενιάς²⁵⁰ κάνει λόγο για τα κατάλοιπα μιας άγνωστης ελληνικής πόλης που βρισκόταν ανατολικά της μονής και σε απόσταση μισής ώρας από αυτή, μιας πόλης την οποία ο Stählin είχε ταυτίσει με το Φθιωτικό Δίον ή τον Φθιωτικό Ορχομενό, πόλεις που είχε ιδρύσει ο Κάσσανδρος μετά το 217 π.Χ. Δεν θα ήταν καθόλου παράξενο τα ρωμαϊκά αυτά μέλη να προέρχονται από αυτήν την πόλη, ενώ τα παλαιοχριστιανικά μέλη από μνημεία που βρίσκονταν ακόμη και λίγο μακρύτερα, όπως λόγου χάρι οι Φθιώτιδες Θήβες. Εφόσον στη μονή έφτασαν πρώτες ύλες (μάρμαρο) ή έτοιμα μέλη (επιστύλια, θωράκια, πλάκες ψευδοσαρκοφάγων), γιατί να μην μπορούσαν να φτάσουν και κιονόκρανα και επιθήματα, όπως αυτά που βρίσκονται ανάμεσα στα υπό μελέτη γλυπτά; Εξάλλου το να χρησιμοποιούνται ήδη υπάρχοντα μέλη σε μια φάση ανοικοδομήσεως ή ανακαίνισης ενός κτιρίου δεν θα πρέπει να μας παραξενεύει, αφού αποτελεί τον λιγότερο δαπανηρό και χρονοβόρο τρόπο.

Η συλλογή των γλυπτών της Άνω Παναγίας Ξενιάς επιβεβαιώνει το γεγονός ότι, όταν απουσιάζουν οι γραπτές πηγές και τα ανασκαφικά στοιχεία, είναι πολύ δύσκολο να καθοριστεί η ακριβής χρονική περίοδος ίδρυσης ενός κτιρίου, εξετάζοντας μόνο τον γλυπτό διάκοσμο ή μόνο την αρχιτεκτονική του. Τεκμηριώνει, επίσης, ότι η Θεσσαλία, δεδομένης της γεωγραφικής της θέσης, ήταν περιοχή πολυσυλλεκτική. Αυτό σημαίνει ότι αποτελούσε κομβικό σημείο-πέρασμα από Βορρά προς Νότο και το αντίθετο και, όντας προσεγγίσιμη δια θαλάσσης, με σημαντικά εμπορικά λιμάνια όπως αυτό των δύο Αλμυρών (*χάρτης I*), ήταν πολύ εύκολο να δεχτεί προϊόντα, ανθρώπους και ιδέες,

²⁵⁰ Γιαννόπουλος 1896, σελ. 653-724.

δηλαδή επιδράσεις από τον νοτιότερο ελλαδικό χώρο, αλλά και από την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη. Ας μην ξεχνούμε ότι ήδη από τις αρχές του 12ο αιώνα στην περιοχή του Αλμυρού και ειδικά στο λιμάνι του ήταν εγκατεστημένοι Εβραίοι έμποροι, καθώς και Βενετοί, Πισάτες και Γενουάτες, οι οποίοι μάλιστα είχαν ιδρύσει ναούς, τον Άγιο Γεώργιο, τον Άγιο Μάρκο και τον Άγιο Ιάκωβο²⁵¹. Θα μπορούσαν ορισμένα ή και όλα τα πώρινα μέλη που φυλάσσονται στην Άνω Μονή Ξενιάς να προέρχονται από τους ναούς αυτούς ή από άλλα κτίρια των Ιταλών εμπόρων, μετά την οριστική τους εγκατάλειψη και ερείπωση.

Κλείνοντας, θα ήθελα να τονίσω ότι η μελέτη ενός υλικού που δεν βρίσκεται κατά χώραν είναι πολύ δύσκολη και ο κίνδυνος της παρερμηνείας ή της απόδοσης μελών σε ένα και μόνο μνημείο, με το οποίο πιθανώς δεν έχουν σχέση ελλοχεύει συνεχώς. Η μονή της Άνω Παναγίας Ξενιάς βρίσκεται σε περιοχή με έντονο βυζαντινό παρελθόν, κοντά σε ακτινοβολούντα κέντρα όπως οι Δύο Αλμυροί, οι Φθιώτιδες Θήβες, η Δημητριάδα και ο Πτελεός, στα οποία υπήρχαν σίγουρα σημαντικά κτίρια με γλυπτό διάκοσμο, ανάλογο με αυτόν των υπό μελέτη γλυπτών. Ενδιαφέρον, συνεπώς, θα ήταν να ερευνηθεί αν στην ευρύτερη περιοχή της μονής υπάρχουν κατάλοιπα τέτοιων μνημείων, έτσι ώστε να στηριχθεί μια υπόθεση εργασίας που θα στηρίζεται στο ερώτημα: ήταν η μονή της Κισσιώτισσας ή της Άνω Παναγίας Ξενιάς το μοναδικό «*περικαλλέστατον*» κτίσμα στη περιοχή των Δύο Αλμυρών;

²⁵¹ Σμπυράκη-Καλαντζή 1993, σελ. 182-183. Σαββίδης 1993, *ιδιαιτ.* σελ. 207-209.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΗΣ ΑΝΩ ΜΟΝΗΣ ΞΕΝΙΑΣ

Αρ. 1. Ιωνικό κιονόκρανο με σύμφυτο επίθημα

Διαστάσεις: άνω επιφάνεια επιθήματος: 74 × 45εκ., κάτω επιφάνεια κιονόκρανου: 33,5 × 27 εκ., βάθυνση πόλου: 5 × 5 εκ., βάθος: 2 εκ.

Είδος λίθου: λευκό μάρμαρο με κυανόφαια νερά (πιθανόν προκοινήσιο).

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Σώζεται αποσπασματικά, καθώς η πίσω πλευρά του είναι αποκεκρουμένη. Η περιοχή που αντιστοιχεί στον εχίνο κοσμεύεται από φυτικό κόσμημα από άνθος (;) ανάμεσα σε κάλυκες ή ακανθόφυλλα ανάμεσα σε διαγώνια τοποθετημένο βλαστό. Οι έλικες είναι σχηματοποιημένοι. Στα προσκεφάλαια υπάρχουν αντωπά φύλλα και καρποί (ρόδια;).

Χρονολόγηση: 6^{ος} αι.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 465-466.

Αρ. 2. Τμήμα επιθήματος κιονοκράνου

Διαστάσεις: άνω επιφάνεια: 37 × 10 εκ., άβακας πλάτους 6 εκ., λοξότμητη επιφάνεια: 9 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Το επίθημα έχει στην άνω επιφάνειά του ίχνη κατεργασίας με χοντρό βελόνι, ενώ στη λοξότμητη επιφάνειά του φέρει κατεργασία με ψιλό βελόνι. Στο κέντρο σώζεται αποσπασματικά το κάτω σκέλος και τμήμα του αριστερού οριζοντίου σκέλους ενός λατινικού σταυρού που κοσμούσε το κέντρο της μιας όψης του επιθήματος.

Χρονολόγηση: 6^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 465-466.

Αρ. 3. Επίθημα κιονοκράνου (ανακατεργασμένο)

Διαστάσεις: βάση: 30 × 22,5 εκ., ύψος: 29 εκ.

Είδος λίθου: λευκό μάρμαρο με κυανόφαια νερά (ίσως προκοννήσιο).

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Το επίθημα φέρει ανάγλυφο διάκοσμο με φύλλα άκανθας. Σήμερα σώζεται αποκεκρουμένο κατά τη μια πλευρά του και ανακατεργασμένο στην άλλη ως απόληξη υδρορροής.

Χρονολόγηση: 6ος αι. (η β' χρήση του μέλους ως υδρορροής δεν μπορεί να τοποθετηθεί χρονικά)

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 4. Σύνθετο κορινθιακό κιονόκρανο

Διαστάσεις: σῶζ. διάμετρος κάτω επιφάνειας: 48 εκ., άβακας: 61 × 60 εκ., ύψος: 30,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό μάρμαρο με κυανόφαια νερά (πιθανόν προκοννήσιο).

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Σῶζει το μεγαλύτερο μέρος της άνω ζώνης. Ο άβακας είναι διμερής, κάτω υπάρχει δίεδρη επιφάνεια και στην άνω λοξά φυλλάρια σε σειρά εκατέρωθεν κεντρικού έντονα έξεργου κοσμήματος. Στο κέντρο της κάθε όψης λυρόσχημο διάχωρο που προκύπτει ως αιχμηρή προεξοχή του πυρήνα και κοσμεύεται με κάθετα θέματα (εννεάφυλλο ανθέμιο και άνθος από το μίσχο του οποίου εκφύονται αντωπά φυλλάρια). Τα μεγάλα γωνιαία φύλλα της άκανθας είναι πεντάλοβα. Στις γωνίες οι σχηματοποιημένοι έλικες απολήγουν σε άγκιστρα. Κάτω από τις γωνίες του άβακα σχηματίζεται μικρό τρίλοβο φύλλο.

Χρονολόγηση: 510-530 μ.Χ.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 464-465, πίν. 103α. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, 480, πίν. 2, εικ. 11-13.

Αρ. 5. Κορμός κίονα ή σφόνδυλος (:) ή βάθρο (:)

Διαστάσεις:

Είδος λίθου: λευκορόδινο μάρμαρο.

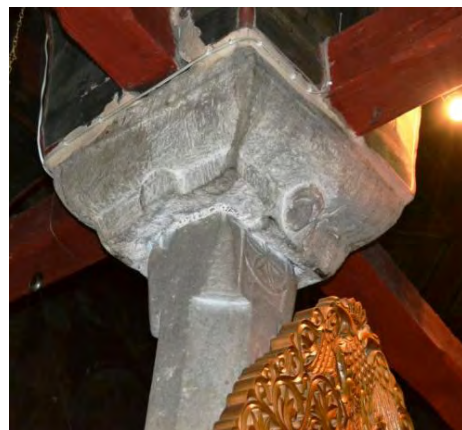
Τεχνική: η εξωτερική πλευρά του είναι λειασμένη με λεπτό εργαλείο.

Φυλάσσεται: στο εσωτερικό του ναού (σήμερα χρησιμοποιείται ως βάση/βάθρο του πεσσίσκου με συμφυή κιονίσκο **αρ. 11**, που χρησιμεύει ως νοτιοδυτικό στήριγμα του αρχικού τρούλου του ναού).

Πρόκειται για in situ τμήμα αρράβδωτου κίονα, πιθανότατα από τους αρχικούς κίονες του καθολικού, που σήμερα χρησιμεύει ως στήριγμα ή βάθρο.

Χρονολόγηση: ρωμαϊκών ή υστερορωμαϊκών χρόνων.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 6. Κιονόκρανο

Διαστάσεις: ύψος κιονοκράνου: 23 εκ.

Είδος λίθου: φαιός γρανίτης.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στο εσωτερικό του ναού (επιστέφει το νοτιοδυτικό στήριγμα της στέγης του ναού).

Το κιονόκρανο διαιρείται καθ' ύψος σε δύο τμήματα: το κατώτερο επέχει θέση κιονοκράνου και το ανώτερο, το οποίο είναι πιο έντονα λοξότμητο, θέση επιθήματος. Η κάτω επιφάνεια φαίνεται να έχει ορθογώνια βύθυνση, μέσα στην οποία σφηνώνεται το κιονόκρανο του κιονίσκου **αρ. 12**, που σήμερα επέχει θέση του νοτιοδυτικού στηρίγματος του αρχικού τρούλου. Ο άβακας είναι μια απλή ακόσμητη ταινία. Ανάγλυφα κομβία σκαλίζονται στο μέσον κάθε πλευράς πάνω στην γραμμή που διαχωρίζει το κιονόκρανο από το επίθημα. Το κομβίο της βόρειας όψης κοσμεύεται με ανάγλυφο σταυρό τύπου Μάλτας,

του οποίου το άνω σκέλος ενώνεται με άλλον ανάγλυφο σταυρό με τριγωνικά σκέλη που έχει γλυφεί στο μέσον της πλευράς του επιθήματος.

Χρονολόγηση: τέλη 11^{ου} – αρχές 12^{ου} αι.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 466.

Αρ. 7. Κιονόκρανο

Διαστάσεις: σωζ. ύψος 17 εκ.

Είδος λίθου: φαιός γρανίτης.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στο εσωτερικό του ναού (επιστέφει το βορειοδυτικό στήριγμα της στέγης του ναού).

Ο άβακας είναι μια απλή ακόσμητη ταινία. Στις τέσσερις γωνίες του κιονοκράνου υπάρχουν αποτιμήσεις, έτσι ώστε σε κάθε όψη να δημιουργείται ορθογώνιο. Στα ορθογώνια, οι δύο απέναντι πλευρές κοσμούνται με ισοσκελή σταυρό ή δύο κατακορύφως συνεχόμενους σταυρούς τύπου Μάλτας. Στις αποτιμήσεις, σκαλίζονται άνθη με δισκελείς απολήξεις.

Χρονολόγηση: 11^{ος} - 12^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 466.

Αρ. 8. Επίθημα αμφικιονίσκου παραθύρου

Διαστάσεις: κάτω επιφάνεια: 30 × 14 εκ., ύψος: 13 εκ., διάμετρος μεταλλίου: 10 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Το επίθημα κοσμείται στη μια μόνο λοξότμητη πλευρά, η οποία σώζεται αποσπασματικά. Μετάλλιο από δισχιδή ταινία περικλείει ρομβοειδές κόσμημα με καμπύλες πλευρές, που στηρίζεται σε όρθιο στέλεχος.

Η άνω πλευρά είναι ακόσμητη. Ίχνη από κονίαμα σε όλες τις όψεις πιθανώς δηλώνει ότι το μέλος κάποτε χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 467.

Αρ. 9. Επίθημα αμφικιονίσκου παραθύρου

Διαστάσεις: κάτω επιφάνεια: 30 × 22,5εκ., ύψος: 13 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: επιπεδόγλυφο.

Βρίσκεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Η πίσω λοξότμητη πλευρά είναι σήμερα αποκεκρουμένη. Στην σωζόμενη λοξότμητη πλευρά του φέρει συμπλεκόμενους πλοχμούς ή βλαστούς που απολήγουν σε ημιανθέμια.

Χρονολόγηση: 12^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 467-468.

Αρ. 10. Υπέρθυρο

Διαστάσεις: 97 × 55 × 9 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο με φαιές φλέβες, επιχρισμένο με χρώμα.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Πρόκειται για μέλος ρωμαϊκής εποχής, που επαναχρησιμοποιήθηκε ως υπέρθυρο. Διατηρείται σχεδόν ακέραιο, καθώς φαίνεται ξακρισμένο και φθαρμένο στις γωνίες. Στην κύρια όψη φέρει αμιγώς γεωμετρικό διάκοσμο από ορθογώνια παραλληλόγραμμα που εγκιβωτίζονται το ένα μέσα στο άλλο. Τα ομοιόθετα παραλληλόγραμμα ορίζονται από ταινία με αστράγαλο, που σε μία πλευρά αντικαθίσταται από συνεχόμενες ραβδώσεις. Όταν το μέλος χρησιμοποιήθηκε ως ανώφλι θύρας, στο πάχος της μιας μακράς του πλευράς σκαλίστηκε ανάγλυφος διάκοσμος με πυροστρόβιλο και φυλλοφόρο σταυρό, του οποίου η κάθετη κεραία διχάζεται σε ελικοειδείς φυλλοφόρους βλαστούς. Ενδεχομένως το υπέρθυρο αυτό να συμπληρωνόταν με άλλο μέλος ή άλλη πλάκα, καθώς το διάχωρο με το φυλλοφόρο σταυρό ενδεχομένως να καταλάμβανε το μέσον της διακοσμημένης πλευράς.

Χρονολόγηση: 1^{ος} αιώνας μ.Χ. (α' χρήση ως θωράκιο;), 12^{ος} (σε β' χρήση ως υπέρθυρο)

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 11. Πεσσίσκος με συμφυή κιονίσκο τέμπλου

Διαστάσεις: ύψος κίονα: 96,5 εκ., πάχος κίονα: 22 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στο εσωτερικό του ναού (αποτελεί σήμερα το νοτιοδυτικό στήριγμα του αρχικού τρούλου του ναού).

Ο πεσσίσκος φέρει το γνωστό θέμα των ομοιόθετων πλαισίων που έχουν καμπύλες τις στενές πλευρές. Ο κιονίσκος είναι οκτάπλευρος χωρίς βάση. Φέρει συμφυές κυβόσχημο κιονόκρανο. Διάκοσμο φέρουν

μόνο οι δύο συνεχόμενες από τις τέσσερις πλευρές του: η μια φέρει ορθογώνιο διάχωρο που περικλείει πυροστρόβιλο μέσα σε κύκλο, από τον οποίο καταλήγουν στις γωνίες του ορθογώνιου αιχμές βελών, και η άλλη φέρει εξάφυλλο ρόδακα. Οι άλλες δύο πλευρές είναι ακόσμητες.

Χρονολόγηση: αρχές 11^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 470-471.

Αρ. 12. Πεσσίσκος με συμφυή κιονίσκο τέμπλου

Διαστάσεις: πεσσίσκος: 23 × 23,5 εκ., ύψος κίονα: 96,5 εκ. Συμφυές κιονόκρανο: 22 × 25,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στο εσωτερικό του ναού (αποτελεί σήμερα το βορειοδυτικό στήριγμα του αρχικού τρούλου του ναού).

Ο πεσσίσκος φέρει το γνωστό θέμα των ομοιόθετων πλαισίων που έχουν καμπύλες τις πλευρές. Ο κιονίσκος είναι οκτάπλευρος χωρίς ιδιαίτερη βάση. Φέρει συμφυές κυβόσχημο κιονόκρανο με ορθογώνια διάχωρα στη νότια και τη δυτική του πλευρά, εντός των οποίων υπάρχει λυρόσχημο πλαίσιο που περικλείει δυσερμήνευτο γεωμετρικό διάκοσμο (στο κέντρο υπάρχει κύκλος, πάνω και κάτω από τον οποίον διευθετούνται τρίγωνα). Θα ήταν ίσως δυνατόν να αποτελεί επιγραφή ή συντομογραφία επιγραφής (αν στον κύκλο αναγνωρίσουμε το όμικρον, τα επάνω και κάτω τρίγωνα θα μπορούσαν να αντιστοιχούν στο δέλτα και το λάμδα: δ[ύ]λο[υ];).

Χρονολόγηση: τέλη 10^{ου} – αρχές 11^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 13. Πεσσίσκος με συμφυή κιονίσκο τέμπλου

Διαστάσεις: συνολικές διαστ.: 106 × 20 × 15 εκ., πεσσίσκος μόνος του: 77 × 19 × 18 εκ., διάμετρος κιονίσκου: 10 εκ.

Είδος λίθου: λευκό μάρμαρο με κυανόφαιες φλέβες.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο στο κύριο τμήμα, επιπεδόγλυφο στο διάχωρο.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Στην κύρια όψη ο πεσσίσκος κοσμείται με ομοιόθετα πλαίσια, των οποίων οι στενές πλευρές είναι καμπύλες. Στο κέντρο των πλαισίων κατακόρυφο ραβδί καμπύλης τομής. Στο άνω μέρος του πεσσίσκου υπάρχει τετράγωνο διάχωρο που περικλείει ισοσκελή σταυρό με τριγωνικές τις απολήξεις των κεραιών του. Στη συνεχόμενη πλευρά δίπλα στην κύρια, έχει σκαλιστεί κιονίσκος με σχηματοποιημένη βάση και κιονόκρανο, ως σταθμός για το βημόθυρο. Η βάση του κιονίσκου φέρει πτερινιστήρες, ο κορμός αποδίδεται σαν να ήταν ο κιονίσκος οκτάπλευρος (ορατές είναι οι τέσσερις πλευρές του), το κιονόκρανο φέρει έξεργο εχίνο και στις γωνίες τέσσερις αποτμήσεις σε σχήμα φύλλου υδροχαρούς φυτού. Στις πίσω πλευρές σώζει ανάγλυφο διάκοσμο με σταυρό και «σασσανιδικά» ανθήματα.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 470-471.

Αρ. 14. Πέντε τμήματα οκτάπλευρων κιονίσκων τέμπλου

Διαστάσεις: α) $14,4 \times 14,5$ εκ., ύψος: 24 εκ., β) 14×14 εκ., ύψος: 28 εκ., γ) $13,5 \times 13,5$ εκ., ύψος: 31 εκ., δ) $11,5 \times 11,5$ εκ., ύψος: 19,5 εκ., ε) $10,5 \times 10,5$ εκ., ύψος: 13,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό μάρμαρο με φαιές φλέβες.

Τεχνική: οι εξωτερικές πλευρές των κιονίσκων έχουν λειανθεί με λεπτό εργαλείο.

Φυλάσσονται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Σε ένα από τα τμήματα υπάρχει κεντρική βύθιση για την τοποθέτηση του πόλου σύνδεσης μεταξύ σφονδύλων του κιονίσκου ή μεταξύ κιονίσκου και πεσσίσκου. Δεδομένου ότι έχουν κατασκευαστεί από το ίδιο μάρμαρο, όπως και οι πεσσίσκοι με συμφυείς κιονίσκους **αρ. 11** και **12** και ο πεσσίσκος **αρ. 13**, είναι εύλογη η υπόθεση ότι προέρχονται όλοι από το ίδιο τέμπλο.

Χρονολόγηση: 10^{ος} -11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτοι.

Αρ. 15. Τμήμα πεσσίσκου τέμπλου

Διαστάσεις: μέγιστο μήκος: 28 εκ., μέγιστο πλάτος: 20,5 εκ., πάχος: 10,3 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο, πρισματική (κοίλη) γλυφή.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Τμήμα πεσσίσκου τέμπλου με πρόσθετο στήριγμα για το βημόθυρο, γεγονός που υποδεικνύει ότι ο συγκεκριμένος πεσσίσκος ανήκε στο βόρειο σταθμό μιας από τις εισόδους του τέμπλου. Στην κύρια όψη του πεσσίσκου υπάρχει ανάγλυφη διακόσμηση: εντός τετράγωνων πλαισίων διαχώρων εναλλάσσονται όρθια πεντάφυλλα κρινάνθεμα και πυροστρόβιλοι, ενώ στη ζώνη της μπροστινής πλευράς του στηρίγματος του βημοθύρου οκτάκτινοι ρόδακες που περικλείονται σε κάθετα διατεταγμένα διάχωρα. Το μέλος αυτό προέρχεται από το ίδιο σύνολο με τα μέλη **αρ. 16** και **17**.

Χρονολόγηση: 10^{ος} - 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 468.

Αρ. 16. Τμήμα πεσσίσκου τέμπλου

Διαστάσεις: μέγιστο μήκος: 16,5 εκ., μέγιστο πλάτος: 20,5 εκ., πάχος: 10,3 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο, πρισματική (κοίλη) γλυφή.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Τμήμα πεσσίσκου τέμπλου με πρόσθετο σταθμό για το βημόθυρο, γεγονός που υποδεικνύει ότι ο συγκεκριμένος πεσσίσκος ανήκε στο νότιο σταθμό μιας από τις εισόδους του τέμπλου. Η κύρια όψη του

πεσσίσκου φέρει ανάγλυφη διακόσμηση: εντός ορθογώνιων πλαισίων εναλλάσσονται όρθια πεντάφυλλα κρινάνθεμα και πυροστρόβιλοι. Η κύρια όψη του στηρίγματος του βημοθύρου φέρει οκτάκτινους ρόδακες μέσα σε κάθετα διατεταγμένα διάχωρα. Το μέλος αυτό προέρχεται από το ίδιο σύνολο με τα μέλη **αρ. 15** και **17**.

Χρονολόγηση: 10^{ος} -11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 468.

Αρ. 17. Τμήμα πεσσίσκου τέμπλου

Διαστάσεις: μέγιστο μήκος: 16 εκ., μέγιστο πλάτος: 17 εκ., μέγιστο πάχος: 9 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο αρκετά φθαρμένο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο, πρισματική (κοίλη) γλυφή.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Εντός αναγλύφου πλαισίου διάχωρα με διάκοσμο: όρθια πεντάφυλλα ανθέμια εναλλάσσονται με τέσσερα ορθογώνια διάχωρα με οκτάκτινους ρόδακες. Το μέλος αυτό προέρχεται από το ίδιο σύνολο με τα μέλη **αρ. 15** και **16**.

Χρονολόγηση: 10^{ος} -11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 468.

Αρ. 18. Κιονόκρανο τέμπλου ή κιβωρίου

Διαστάσεις: Κάτω επιφάνεια: 14 × 13 εκ., πλευρά: 16,5 × 15 εκ., ύψος: 11 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Στην πρόσθια πλευρά δύο φύλλα υδροχαρούς φυτού (καλαμιάς) ξεκινούν από τη βάση (εχίνο) και στρέφονται προς τις άνω γωνίες. Θραυσμένο σε όλες τις υπόλοιπες πλευρές και στην άνω.

Χρονολόγηση: 10^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 466.

Αρ. 19. Κιονόκρανο από πόρινη κατασκευή

Διαστάσεις: ελλειψοειδής (και όχι κυκλική) κάτω επιφάνεια: 11×12 εκ., συνολικό ύψος: 15 εκ., άβακας: ύψος: 3,5 εκ., κάλαθος: ύψος: 8,5 εκ., εχίνος, ύψος: 2 εκ.

Είδος λίθου: πωρόλιθος.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Πώρινο καλαθόσχημο κιονόκρανο με διάκοσμο που αποδίδει πλεκτό κάνιστρο. Σώζεται αποσπασματικά. Η πίσω επιφάνειά του είναι επίπεδη. Ανήκει μάλλον στην ίδια πόρινη κατασκευή με τα μέλη **αρ. 37** και **38**.

Χρονολόγηση: 13^{ος} αιώνας .

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 465.

Αρ. 20. Κιονόκρανο τέμπλου ή κιβωρίου

Διαστάσεις: συνολικό ύψος: 16 εκ., κάτω επιφάνεια: 16 × 9 εκ., άνω επιφάνεια: σωζ. διαστ. 26 × 10 εκ., διάκοσμος με ανθέμια: ύψος 10 εκ., οκτάπλευρος κιονίσκος: πλευρά 5 εκ., στην κάτω επιφάνεια οπή διαμέτρου 3,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο με ρόδινες φλεβώσεις.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Σώζεται αποσπασματικά. Το άνω ήμισυ είναι αποκεκρουμένο, ενώ στην κάτω επιφάνεια υπάρχει οπή για μεταλλικό σύνδεσμο που θα στερέωνε το κιονόκρανο στον υποκείμενο κιονίσκο. Η πρόσθια επιφάνεια κοσμείται με τρίφυλλο ανθέμιο.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 21. Κιονόκρανο τέμπλου

Διαστάσεις: συν. ύψος: 25 εκ., άνω επιφάνεια: 14 × 14 εκ., κάτω επιφάνεια: 12 × 12,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Κοσμείται με όρθια φύλλα άκανθας, οι άκρες των οποίων ενώνονται συμμετρικά, σχηματίζοντας κάτω ομόκεντρους κύκλους. Αποκεκρουμένο από όλες τις πλευρές.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 22. Κιονόκρανο τέμπλου (;)

Διαστάσεις: άνω επιφάνεια άβακα: 26 × 26 εκ., κάτω επιφάνεια οκτάπλευρου κιονίσκου: 17 × 17 εκ., οπή κάτω επιφάνειας 6,5 × 6,5 εκ. και βάθος 7,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό μάρμαρο, αρκετά διαβρωμένο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Η πίσω πλευρά δεν φέρει διάκοσμο. Ο άβακας είναι ακόσμητη απλή ταινία. Στις γωνίες της πρόσθιας πλευράς αετοί απλώνουν τις φτερούγες τους εκατέρωθεν κισσόφυλλου που κρέμεται από τον άβακα από δύο στελέχη, σαν εγκόλλιο. Στις πίσω γωνίες των πλάγιων πλευρών υπάρχουν ημιανθέμια από τέσσερις γλωσσίδες, που φέρουν ανάγλυφη κεντρική νεύρωση. Ανάμεσα στις φτερούγες των αετών και τα ημιανθέμια υπάρχουν κισσόφυλλα τριγωνικού σχήματος που φύονται από λεπτούς μίσχους. Στο κέντρο της κάτω επιφάνειας υπάρχει οπή για τη στερέωση του κιονοκράνου με τον υποκείμενο κιονίσκο.

Χρονολόγηση: 10^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 466-467, πίν. 103β.

Αρ. 23. Επιστόλιο τέμπλου

Διαστάσεις: άνω πλευρά: πλάτος 26 εκ., κάτω πλευρά: μήκος 119 εκ., ύψος λοξότμητης επιφάνειας: 14 εκ., πάχος: 13,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό μάρμαρο με φαιές φλεβώσεις (ίσως προκοινήσιο).

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Άνω επίπεδη διμερής ταινία. Στο κέντρο της λοξότμητης πλευράς τοποθετείται σταυρός με τριγωνικές απολήξεις κεραιών, από τη βάση του οποίου εκφύεται σχηματοποιημένος βλαστός που ενώνει εκατέρωθεν σειρά ανθεμίων, εναλλάξ όρθιων και ανοικτών. Στη κάτω επιφάνεια, σε αντιστοιχία με τον κεντρικό σταυρό της λοξότμητης πλευράς, ορθογώνιο διάχωρο με σταυρό που έχει αποστρογγυλεμένες τις απολήξεις των κεραιών του και εκατέρωθέν του συμμετρικά διάχωρα με επτάφυλλα ανθέμια τοποθετημένα χιαστί με ανάγλυφο στικτό κύκλο στο κέντρο. Από τη μια και από την άλλη πλευρά των διαχωρών ημι-κατεργασμένα διάχωρα όπου ακουμπούσε η άνω επιφάνεια των κιονοκράνων των κιονίσκων του τέμπλου.

Χρονολόγηση: 10^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 466-468, πίν.103γ.

Αρ. 24. Επιστόλιο τέμπλου

Διαστάσεις: μήκος: 85,5 εκ., κάτω πλευρά: 22 εκ., ύψος λοξότμητης επιφάνειας: 14 εκ., πάχος 13,5 εκ., άνω πλευρά: 29 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο με φαιές φλεβώσεις (ίσως προκονήσιο).

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Άνω επίπεδη διμερής ταινία. Στο κέντρο της λοξότμητης πλευράς τοποθετείται σταυρός με τριγωνικές απολήξεις κεραιών, από τη βάση του οποίου εκφύεται σχηματοποιημένος βλαστός που ενώνει εκατέρωθεν σειρά ανθεμίων, εναλλάξ όρθιων και ανοικτών. Στη κάτω πλευρά, σε αντιστοιχία με τον κεντρικό σταυρό της λοξότμητης πλευράς, ορθογώνιο διάχωρο με σταυρό από τρισχιδείς ταινίες και πεπλατυσμένα τα άκρα των σκελών του. Εκατέρωθεν υπάρχουν ορθογώνια διάχωρα στα οποία θα εγγράφονταν ρόμβοι που περιέκλειαν οκτάφυλλους ρόδακες και στις γωνίες απέληγαν σε κρινάνθεμα ή τρίφυλλα, με το μεσαίο φύλλο να έχει τονισμένη την κεντρική του νεύρωση (σήμερα σώζεται μόνο το δεξί διάχωρο, ενώ από το αριστερό σώζεται μόνο το τρίφυλλο της απόληξης του ρόμβου). Το τμήμα συνανήκει με το επιστύλιο **αρ. 23**.

Χρονολόγηση: 10^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 466-468, πίν. 103γ.

Αρ. 25. Επιστύλιο τέμπλου ή κοσμήτης

Διαστάσεις: 50 × 26 × 10 εκ., ύψος λοξότμητης επιφάνειας: 9,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο, αρκετά φθαρμένο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Η σωζόμενη διακοσμημένη πλευρά του σώζει ανάγλυφα ορθά ή ανοιχτά ανθέμια σε σειρά.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο.

Αρ. 26. Επιστόλιο τέμπλου ή κοσμήτης

Διαστάσεις: 50,5 × 29 × 17 εκ.

Είδος λίθου: Λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο, αρκετά φθαρμένο.

Τεχνική: επιπεδόγλυφη.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Στην κάτω πλευρά δημιουργείται κάποιου είδους «πατούρα», ενώ η άνω πλευρά είναι σήμερα αποκεκρουμένη. Ο διάκοσμος περιλαμβάνει βλαστό σε σχήμα τεθλασμένης γραμμής ανάμεσα στις γωνίες του οποίου διαμορφώνονται εναλλάξ όρθια και ανάποδα καρδιάσχημα διάχωρα που περικλείουν επτάφυλλα ανθέμια. Από τις μασχάλες του βλαστού εκφύονται μπουμπούκια. Το αριστερό άκρο του μέλους δεν διασώζει διάκοσμο και μάλλον ήταν αφημένο άπεργο, γεγονός που σημαίνει ότι θα μπορούσε να ήταν αρχικά τοποθετημένο μέσα στην τοιχοποιία.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 468-469.

Αρ. 27. Επιστόλιο τέμπλου ή κοσμήτης

Διαστάσεις: 62 × 29 × 17,5 εκ. Στην άνω επιφάνεια γόμφος, σωζ. διαστ. 15,5 × 9,5 εκ.

Είδος λίθου: Λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο, αρκετά φθαρμένο.

Τεχνική: επιπεδόγλυφη.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Στην κάτω πλευρά δημιουργείται κάποιου είδους «πατούρα», ενώ η άνω πλευρά ορίζεται από διβαθμιδωτή επίπεδη ταινία. Ο διάκοσμος περιλαμβάνει βλαστό σε σχήμα τεθλασμένης γραμμής ανάμεσα στις γωνίες του οποίου διαμορφώνονται εναλλάξ όρθια και ανάποδα καρδιάσχημα διάχωρα που περικλείουν επτάφυλλα ανθέμια. Από τις μασχάλες του βλαστού εκφύονται οφθαλμοί. Στην αρχική κάτω

επιφάνεια του μέλους υπάρχει τετράγωνος τόρμος. Το μέλος πιθανότατα συνανήκει με το επιστύλιο ή τον κοσμήτη **αρ. 26**.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 468-469.

Αρ. 28. Επιστύλιο τέμπλου ή κοσμήτης

Διαστάσεις: 45,5 × 36 × 17 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο, αρκετά φθαρμένο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Η μια του πλευρά σώζει ανάγλυφο διάκοσμο με όρθια «ακανθόμορφα» ανθέμια σε σειρά. Ίδιος διάκοσμος απαντά στο επιστύλιο **αρ. 29** και στη δεξιά άκρη του επιστυλίου **αρ. 30**.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 468.

Αρ. 29. Επιστύλιο τέμπλου ή κοσμήτης

Διαστάσεις (ορατές): 41 × 21 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο που έχει επιχριστεί με κεραμιδί χρώμα.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: εντοιχισμένο στον νότιο τοίχο του νάρθηκα.

Πρόκειται για μέλος που περιβάλλεται από λεπτό πλαίσιο άνω, κάτω και στη δεξιά πλευρά του, γεγονός που δείχνει ότι εκεί τελείωνε. Ο διάκοσμος αποτελείται από όρθια «ακανθόμορφα» ανθέμια σε σειρά. Ίδιος διάκοσμος απαντά στο επιστύλιο **αρ. 28** και στη δεξιά άκρη του επιστυλίου **αρ. 30**.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 30. Επιστύλιο τέμπλου

Διαστάσεις (ορατές): 178 × 23 × 11,5 εκ.

Είδος λίθου: πιθανότατα λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο που έχει επιχριστεί με κεραμιδί χρώμα.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: εντοιχισμένο στο ανώφλι της δυτικής θύρας του νάρθηκα της Άνω Μονής Ξενιάς.

Η ορατή πλευρά του επιστυλίου σώζει ανάγλυφο διάκοσμο: μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο, το οποίο σχηματίζεται άνω από μια τριμερή ταινία και κάτω από τριπλή ταινία και αστράγαλο, υπάρχουν έξεργα κομβία. Τα κομβία αυτά περιβάλλονται από σχοινόσχημο κόσμημα και φέρουν έντονα έξεργους ρόδακες, σήμερα αποκεκρουμένους, οι οποίοι ορίζουν το κέντρο, τη δεξιά και την αριστερή πλευρά του επιστυλίου. Ανάμεσα στους ρόδακες έχουν σκαλιστεί τοξύλλια σε σειρά, εναλλάξ θλαστά και ημικυκλικά, που περικλείουν είτε τριμερείς ταινίες που σταματούν σε οριζόντιο στέλεχος είτε όρθια στελέχη που απολήγουν σε μπουμπούκια με εκατέρωθεν σέπαλα· στη βάση όλων των τοξυλλίων αντωπά φυλλάρια από τριμερείς ταινίες που συστρέφονται στην κορυφή. Στην άκρη δεξιά, όρθιο φύλλο άκανθας που κατά πάσαν πιθανότητα διαμόρφωνε ακανθόμορφο ανθέμιο, όπως στα επιστύλια **αρ. 28** και **29**.

Χρονολόγηση: 11^{ος} -12^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 468-469.

Αρ. 31. Τμήμα θωρακίου

Διαστάσεις: 16,5 × 16,5 × 5 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο λεπτόκοκκο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Μικρό τμήμα από θωράκιο που αρχικά θα κοσμούταν με το γνωστό θέμα του ρόμβου που ανακομβούμενος θα συνδέονταν με το ορθογώνιο πλαίσιο.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 32. Τμήμα θωρακίου

Διαστάσεις: 11,5 × 5,5 × 5 εκ.

Είδος λίθου: λευκόφαιο λεπτόκοκκο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Μικρό τμήμα θωρακίου που διασώζει ελάχιστο τμήμα του διακόσμου του: ίσως φύλλα που εκφύονται από τη βάση φυλλοφόρου σταυρού. Συνδέεται ως προς το υλικό, την τεχνική και ίσως και το διάκοσμο με το τμήμα θωρακίου **αρ. 31**, αλλά τα δύο τμήματα δεν συγκολλώνται.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 33. Θωράκιο

Διαστάσεις: 67,5 × 71,5 × 7 εκ., διάμετρος ρόδακα κέντρου, 16,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Το θωράκιο είναι ξακρισμένο και με αποκεκρουμένες τις γωνίες και αρκετό τμήμα της δεξιάς πλευράς του. Στο κέντρο εξάφυλλος ρόδακας περικλείεται σε κύκλο που ανακομβούμενος εγγράφεται σε ορθογώνιο πλαίσιο, το οποίο συμπλέκεται με ρόμβο. Οι γωνίες του ρόμβου και του ορθογωνίου συνδέονται με κόμβους με το εξωτερικό πλαίσιο. Όλες οι ταινίες είναι τριμερείς με το μεσαίο τμήμα πλατύτερο. Εξάρματα κομβίων στα κενά μεταξύ του πλαισίου και του κεντρικού θέματος.

Χρονολόγηση: 11^{ος} - 12^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 469-470, πίν. 104β.

Αρ. 34. Θωράκιο

Διαστάσεις: 158 × 99 εκ., πάχος: 13,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο με φαιές φλέβες.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στη δυτική στοά του καθολικού της Άνω Μονής Ξενιάς.

Σώζεται σε άριστη κατάσταση. Κεντρικό διακοσμητικό θέμα αποτελούν ομόλογοι ρόμβοι που εγγράφονται σε ορθογώνιο πλαίσιο. Στο κέντρο υπάρχει μικρός ισοσκελής σταυρός με πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών του. Στις γωνίες, σε τριγωνικά διαχώρα μεταξύ των ρόμβων και του πλαισίου εγγράφονται μετάλλια με εξάφυλλους ρόδακες. Εκατέρωθεν του κεντρικού διαχώρου λατινικοί σταυροί, που έχουν πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών τους και βαίνουν πάνω σε σφαίρα, περικλείονται εντός ορθογώνιων πλαισίων.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Συμπυράκη-Καλαντζή 1992, 469-470.

Αρ. 35. Θωράκιο

Διαστάσεις: 152 × 99 εκ., πάχος: 13,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο με ρόδινες και φαιές φλέβες.

Τεχνική: χαμηλό ανάγλυφο.

Φυλάσσεται: στη δυτική στοά του καθολικού της Άνω Μονής Ξενιάς.

Σώζεται σε άριστη κατάσταση. Φέρει ανάγλυφο διάκοσμο εντός παραλληλόγραμμου πλαισίου που ορίζεται από τριπλή ταινία. Στο κέντρο υπάρχει μετάλλιο που περικλείει σχηματοποιημένο χριστόγραμμα ή οκτάκινο ρόδακα. Από την κάτω παρυφή του μεταλλίου ξεκινούν εκατέρωθεν κυματιστές ταινίες που απολήγουν σε όρθια κισσόφυλλα, πάνω στα οποία τοποθετούνται λατινικοί σταυροί με πεπλατυσμένα άκρα κεραιών. Οι σταυροί τοποθετούνται κάτω από τόξα που συνδέονται με το κεντρικό μετάλλιο κάπως άτεχνα, σαν ο καλλιτέχνης να μην έχει κατανοήσει ή αντιγράψει σωστά το πρότυπό του.

Χρονολόγηση: 11^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 469-470, πίν.104α.

Αρ. 36. Συμφυγή κιονόκρανα δίδυμων κιονίσκων

Διαστάσεις: 12 × 12 εκ., ύψος: 11,5 εκ.

Είδος λίθου: λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο.

Τεχνική: η εξωτερική επιφάνεια του μέλους έχει λειανθεί με λεπτό εργαλείο, χρήση τρυπανιού.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Πρόκειται για δύο συμφυγή κιονόκρανα διδύμων κιονίσκων που έχουν κοινό άβακα με γεισίποδες και πλίνθο στην κορυφή, καθώς και ενιαία πίσω πλευρά. Οι κιονίσκοι φέρουν κορινθιακά κιονόκρανα με τέσσερα φύλλα προιονωτής άκανθας το καθένα.

Χρονολόγηση: 12^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 467.

Αρ. 37. Βάση κιονίσκου

Διαστάσεις: 11 × 14,5 × 7 εκ.

Είδος λίθου: πωρόλιθος.

Τεχνική: η εξωτερική επιφάνεια είναι λειασμένη με λεπτό εργαλείο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Πρόκειται κατά πάσαν πιθανότητα για βάση κιονίσκου από κάποιον πυλώνα εκκλησίας. Η πίσω πλευρά είναι επίπεδη. Στις τρεις άλλες πλευρές η βάση διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά των βάσεων των ιωνικών ή κορινθιακών κιόνων (δύο τροχίλοι και ανάμεσά τους σκοτία). Ανήκει πιθανόν στην ίδια πόρινη κατασκευή με τα μέλη **αρ. 19** και **38**.

Χρονολόγηση: 13^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 38. Κιονόκρανα (ή βάσεις) διπλού κιονίσκου

Διαστάσεις: 20 × 19,5 × 16 εκ., ύψος βάσης: 10 εκ.

Είδος λίθου: πωρόλιθος.

Τεχνική: η εξωτερική πλευρά του μέλους λειασμένη με λεπτό εργαλείο.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Πρόκειται για κιονόκρανα ή για βάσεις διπλών κιονίσκων από πυλώνα εκκλησίας (:). Ενδεχομένως ανήκει μαζί με τα μέλη **αρ. 19** και **37** σε ενιαίο γλυπτικό σύνολο.

Χρονολόγηση: 13^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Αρ. 39. Τμήμα πλάκας ψευδοσαρκοφάγου

Διαστάσεις: μέγ. μήκος: 58,5 εκ., μέγ. πλάτος: 34 εκ., μέγ. πάχος: 6 εκ.

Είδος λίθου: φαιό μάρμαρο με λευκές φλέβες.

Τεχνική: επιπεδόγλυφη.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Τμήμα πλάκας ψευδοσαρκοφάγου. Στο κέντρο τη σύνθεσης τοποθετείται τόξο κιβωρίου που στηρίζεται σε δίδυμους κιονίσκους που ανακομβούνται στο μέσον του ύψους τους. Κάτω από το κιβώριο περικλείεται πατριαρχικός σταυρός από τη βάση του οποίου θα ξεκινούσαν ελικοειδείς βλαστοί. Ανάμεσα στις οριζόντιες κεραιές του σταυρού χαράσσονται σε μέταλλα τα γράμματα της επιγραφής *Υ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς Νηκ[ᾶ]*. Στα σημεία της διασταύρωσης των κεραιών εγχάρακτα Χ και σταγονόσχημα μαργαριτάρια στα διάχωρα. Στα τριγωνικά διάχωρα του τόξου αντισυμμετρικοί φυλλοφόροι βλαστοί που εκφύονται από κεντρικό κισσόφυλλο.

Χρονολόγηση: 12^{ος} - 13^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 471-472.

Αρ. 40. Τμήμα πλάκας ψευδοσαρκοφάγου

Διαστάσεις: μέγ. μήκος: 40,5 εκ., μέγ. πλάτος: 18,5 εκ., μέγ. πάχος: 7 εκ.

Είδος λίθου: φαιό μάρμαρο με λευκές φλέβες.

Τεχνική: επιπεδόγλυφη.

Φυλάσσεται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Τμήμα πλάκας ψευδοσαρκοφάγου. Στο μέσον της πλάκας τόξο κιβωρίου στηρίζεται σε δίδυμους κιονίσκους, που διασώζουν τα κιονόκρανά τους και φαίνεται ότι συνδέονταν στο μέσον του ύψους τους με κόμβο. Κάτω από το κιβώριο τοποθετείται πατριαρχικός σταυρός με αποστρογγυλεμένα τα άκρα των

κεραιών του, από τη βάση του οποίου ίσως ξεκινούσαν ελικοειδείς βλαστοί. Στο σημείο της διασταύρωσης της κάθετης με τη μεγαλύτερη οριζόντια κεραία θα υπήρχε εγχάρακτο X και τέσσερα σταγονόσχημα μαργαριτάρια στα διάχωρα (σήμερα σώζεται μόνον το ένα). Ο διάκοσμος παρουσιάζει πολλές αναλογίες με εκείνον της πλάκας ψευδοσαρκοφάγου **αρ. 39**, αλλά τα δύο τμήματα δεν μοιάζουν να συνανήκουν, ούτε συγκολλώνται.

Χρονολόγηση: 12^{ος} - 13^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 471-472.

Αρ. 41. Δύο συνανήκοντα τμήματα πλάκας ψευδοσαρκοφάγου

Διαστάσεις: α) μέγ. μήκος: 43 εκ., μέγ. πλάτος: 23,5 εκ., μέγ. πάχος: 6 εκ., β) μέγ. μήκος: 32 εκ., μέγ. πλάτος: 20,5 εκ., πάχος: 6 εκ.

Είδος λίθου: φαιό μάρμαρο με λευκές φλέβες.

Τεχνική: επιπεδόγλυφη.

Φυλάσσονται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Δύο τμήματα πλάκας ψευδοσαρκοφάγου που συνανήκουν και συγκολλώνται. Μέσα σε ορθογώνιο διάχωρο τον άξονα του θέματος καταλαμβάνει πλατιά ταινία, ίσως η κάθετη κεραία σταυρού, που διχάζεται και διακλαδίζεται σε ελικοτούς βλαστούς από τους οποίους εκφύονται κοντά φυλλάρια. Στα πλάγια του διαχώρου δίδυμοι κιονίσκοι με όμοιες βάσεις και κιονόκρανα.

Χρονολόγηση: 12^{ος} - 13^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 471-472.

Αρ. 42. Πλάκα ψευδοσαρκοφάγου

Διαστάσεις: 173 × 57,5 × 10 εκ., διάμετρος ροδάκων: 12 εκ., διαστ. κιβωρίου 35 × 44 εκ.

Είδος λίθου: φαιό μάρμαρο με λευκές φλέβες.

Τεχνική: επιπεδόγλυφη.

Φυλάσσεται: στον προαύλιο χώρο της Άνω Μονής Ξενιάς.

Πλάκα ψευδοσαρκοφάγου που σώζεται σχεδόν ακέραιη. Φθορές παρατηρούνται μόνο στα άκρα και στην άνω δεξιά γωνία. Την κορυφή ορίζει πλατιά επίπεδη ταινία, ενώ στο κέντρο της πλάκας υπάρχει ανάγλυφος διάκοσμος: στο κέντρο κάτω από κιβώριο, που φέρεται από δίδυμους κιονίσκους με βάσεις και κιονόκρανα, υπάρχει πατριαρχικός σταυρός από τη βάση του οποίου εκπηγάζουν ελικοειδείς φυλλοφόροι βλαστοί και δυο όρθια κισσόφυλλα. Εκατέρωθεν των δύο οριζόντιων κεραιών του σταυρού υπάρχουν ανάγλυφα μετάλλια με τα γράμματα της επωνυμίας *Υ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς*. Από τη μια και την άλλη πλευρά του κιβωρίου μετάλλια περικλείουν εξάφυλλους ρόδακες.

Χρονολόγηση: 12^{ος} αιώνας.

Βιβλιογραφία: Σμπυράκη-Καλαντζή 1992, 471-472.

Αρ. 43. Δύο τμήματα μοναστηριακής τράπεζας

Διαστάσεις: α) 36 × 17 × 4 εκ., β) 21 × 11 × 4 εκ.

Είδος λίθου: λευκό μάρμαρο, χοντρόκοκκο και αρκετά πορώδες.

Τεχνική: κατεργασία από λεπτό εργαλείο.

Φυλάσσονται: στην υπόγεια αποθήκη της Άνω Μονής Ξενιάς.

Τα δύο αυτά τμήματα από μοναστηριακή τράπεζα συνανήκουν, αλλά δεν συγκολλώνται.

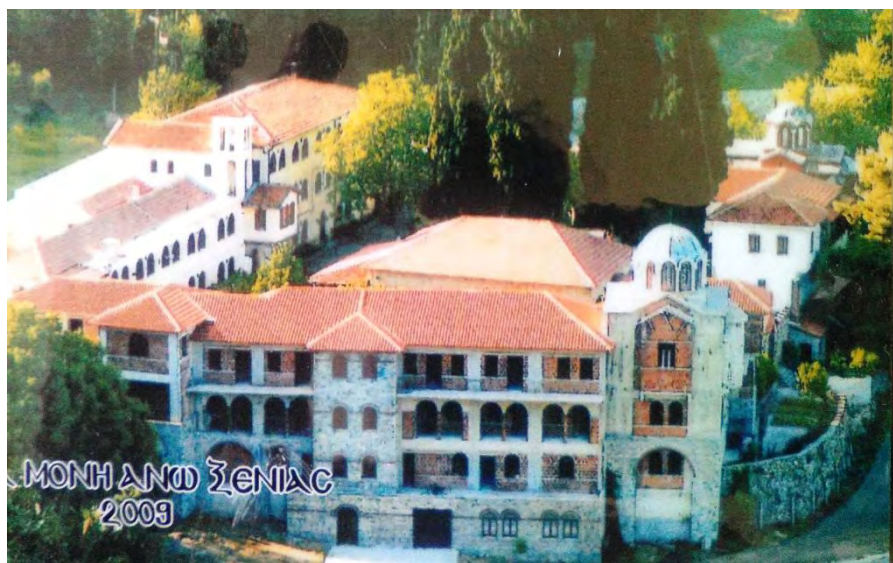
Χρονολόγηση: μεσοβυζαντινών χρόνων (·)

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτα.

EIKONEΣ

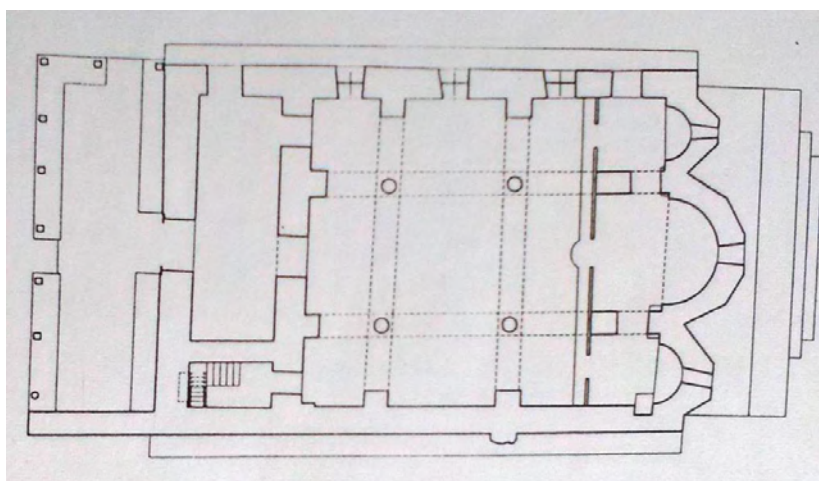
Εικ. 1. – Η μονή της Άνω Παναγίας Ξενιάς το 1965 (πηγή: φωτογραφικό αρχείο της μονής)

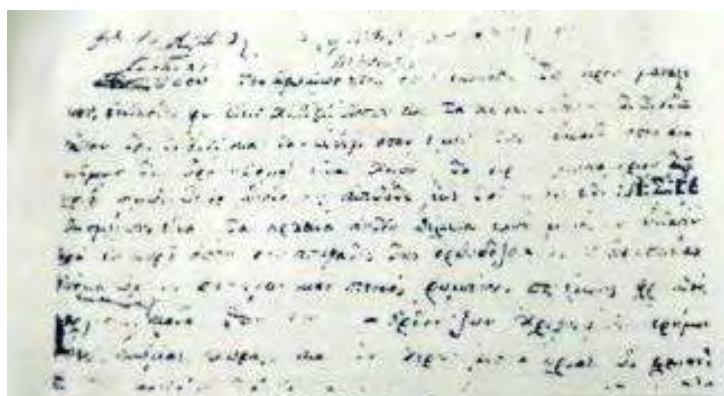
Εικ. 2. – Η μονή Άνω Ξενιάς το 2009 (πηγή: από το φωτογραφικό αρχείο της μονής)

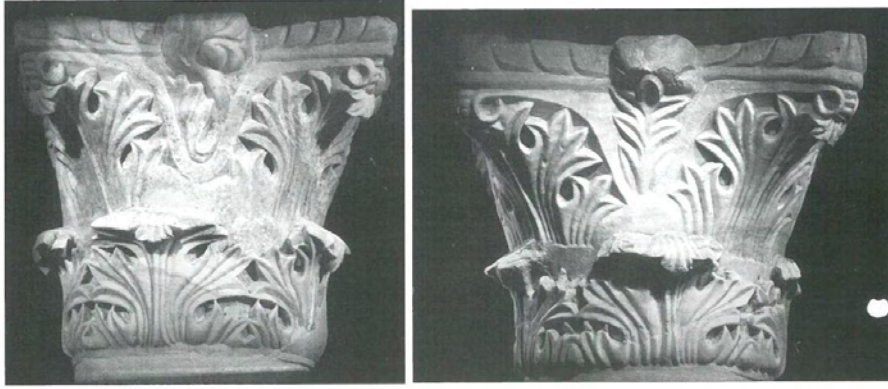
Εικ. 3. – Ο βόρειος τοίχος του καθολικού της Άνω Μονής Ξενιάς σήμερα (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικ. 4. – Κάτοψη του καθολικού της Άνω Μονής Ξενιάς (πηγή: Μαμαλούκος 2005, εικ. 42)

Εικ. 5. – Το σημείωμα του 1856 (πηγή: Κοντονάτσιος 2012, εικ. 1)

Εικ. 6. – Φθιώτιδες Θήβες, βασιλική Α, λυρόσχημα κιονόκρανα (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 5 εικ. 28-29)

Εικ. 7. – Άγιος Δημήτριος Στομίου, λυρόσχημο κιονόκρανο (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012 πίν. 2 εικ. 7)

Εικ. 8. – Άγιος Νικόλαος Υπάτης, λυρόσχημο κιονόκρανο (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 3 εικ. 17)

Εικ. 9. – Λάρισα, δεξαμενή οδού Μανωλάκη, λυρόσχημο κιονόκρανο (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 4 εικ. 20)

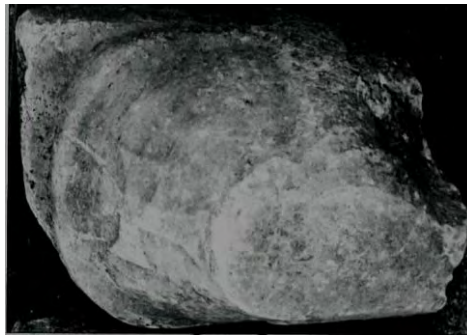
Εικ. 10. – Λάρισα, δεξαμενή οδού Μανωλάκη, λυρόσχημο κιονόκρανο (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 4 εικ. 21)

Εικ. 11. – Μουσείο Αλμυρού, ιωνικό κιονόκρανο με σύμφυτο επίθημα (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 24 εικ. 139)

Εικ. 12. – Τολό Ναυπλίου, ιωνικό κιονόκρανο με σύμφυτο επίθημα (πηγή: Vέμι 1989, πίν. 26 αρ. 73 a)

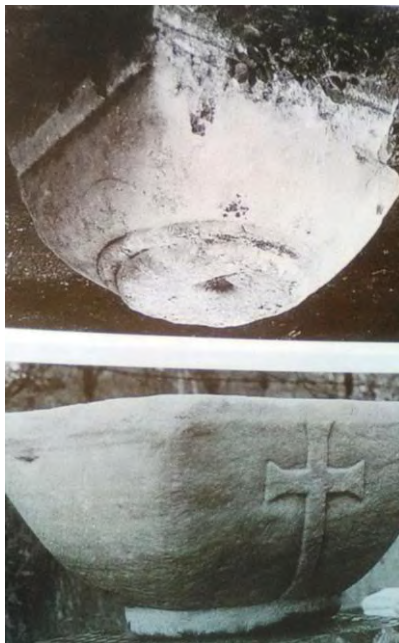
Εικ. 13. – Μουσείο Αλμυρού, τμήμα επιθήματος αμφικιονίσκου (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 41 αρ. 254)

Εικ. 14. – Μουσείο Αλμυρού, αδιάγνωστο τμήμα με ανάγλυφα φύλλα άκανθας (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 30 εικ. 178)

Εικ. 15. – Μουσείο Εφέσου, κιονόκρανο τέμπλου με αποτιμήσεις στις γωνίες (πηγή: Dennert 1997, πίν. 51, αρ. 286)

Εικ 16 α-β. – α) Μικρό κιονόκρανο στο πάρκο της πόλης της Σηλυβρίας β) Μικρό κιονόκρανο στο Μουσείο της Προύσας (πηγή: Dennert 1997, πίν. 11, αρ. 55 και 58)

Εικ. 17. – Μουσείο Περγάμου, κιονόκρανο (πηγή: Dennert 1997, πίν. 40 αρ. 221)

Εικ. 18. – Μουσείο Manisa, κιονόκρανο (πηγή: Dennert 1997, πίν. 26 αρ. 146)

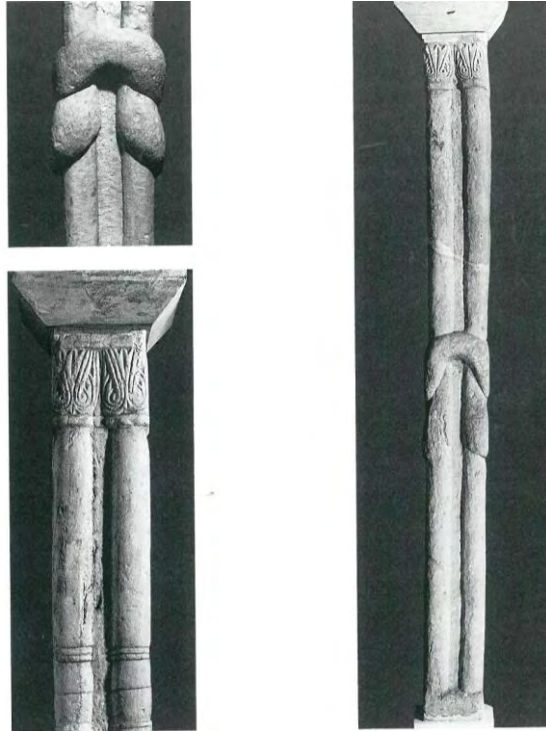
Εικ. 19. – Επισκοπή Άνω Βόλου, ανάγλυφη πλάκα (πηγή: Ι. Βαραλής)

Εικ. 20 α-β. – Λιγουριό Αργολίδας, ναός Αγίου Ιωάννου του Ελεήμονος, λεβητοειδή κιονόκρανα (πηγή: Μπούρας 1973-1974, πίν. 5 α-β)

Εικ. 21. – Βασιλική Δαφνουσίων, επίθημα με ανάγλυφο διάκοσμο φύλλων καλάμου (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, πίν. 15 εικ. 84)

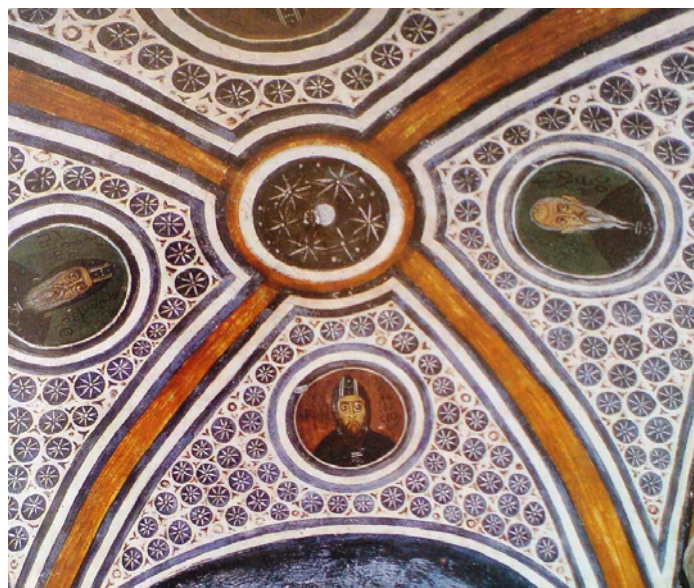
Εικ. 22 α-β. – Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, δίδυμοι κιονίσκοι (πηγή: Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 162 αρ. 221)

Εικ. 23 α-β. – α) Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, τμήμα επιστυλίου (πηγή: Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 93 αρ. 129), β) λεπτομέρεια του μέλους με αρ. 22 (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικ. 24. – Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, ανάγλυφη πλάκα ψευδοσαρκοφάγου (πηγή: Σκλάβου-Μαυροειδή 1999, σελ. 148 αρ. 202)

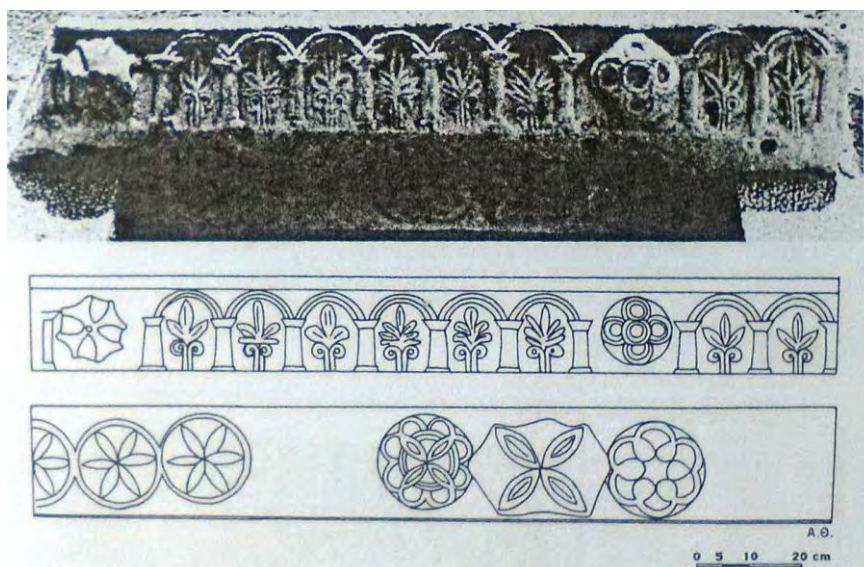
Εικ. 25. – Καθολικό της μονής Οσίου Λουκά, κρύπτη, ΒΑ σταυροθόλιο (πηγή: Χατζηδάκη 1996, εικ. 84, λεπτ.)

Εικ. 26. – Μονή Λιβός, ανάγλυφο τμήμα κοσμήτη (πηγή: Macridy & al. 1964, εικ. 15)

Εικ. 27. – Μονή Λιβός, Βόρεια Εκκλησία, νότιο, εξωτερικό παρεκκλήσιο, τμήμα επιστυλίου (πηγή: Macridy & al. 1964, εικ. 39)

Εικ. 28. – Λέρος, Εκκλησιαστικό Μουσείο, τμήμα επιστυλίου (πηγή: Κατσιώτη, Παπαβασιλείου 2002, εικ. 8)

Εικ. 29. – Τάφος του Οσίου Λουκά, ανατολική πλευρά, λεβητοειδές κιονόκρανο (πηγή: Ι. Βαραλής)

Εικ. 30. – Καθολικό της μονής του Οσίου Λουκά, επιστύλιο τέμπλου, λεπτομέρεια (πηγή: Ι. Βαραλής)

Εικ. 31. – Μουσείο της μονής του Οσίου Λουκά, ανάγλυφη πλάκα (πηγή: Ι. Βαραλής)

Εικ. 32. – Αλεπόσιτα Φθιώτιδας, κιονόκρανο (πηγή: Πάλλης 2015, εικ. 1)

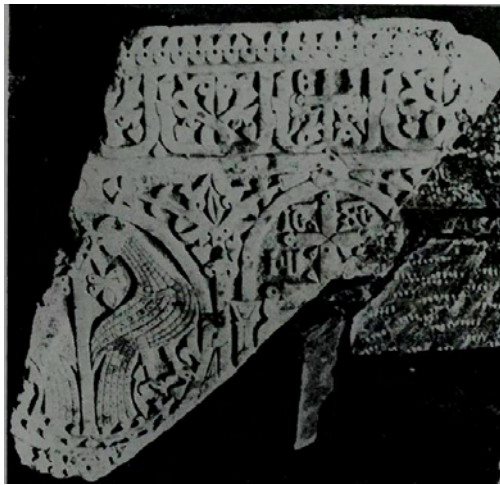
Εικ. 33. – Βάλτετσι Φθιώτιδας, ναός Ζωοδόχου Πηγής, κιονίσκος ως βάση αγίας τράπεζας (πηγή: Πάλλης 2015, εικ. 2)

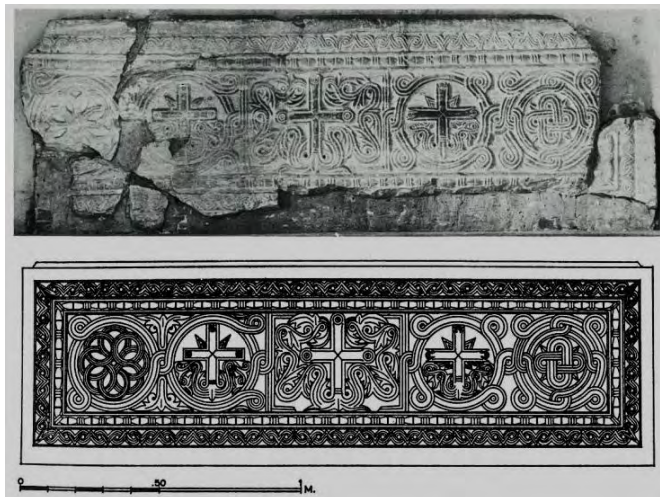
Εικ. 34. – Βέροια, τούρκικα λουτρά, πλάκα ψευδοσαρκοφάγου (πηγή: Παζαράς 1988, πίν. 6 β)

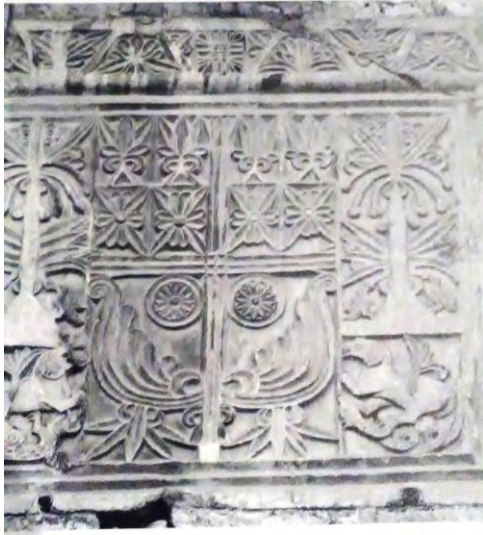
Εικ. 35. – Ελασσόνα, μονή Ολυμπιώτισσας, πλάκα ψευδοσαρκοφάγου (πηγή: Παζαράς 1988, πίν. 29)

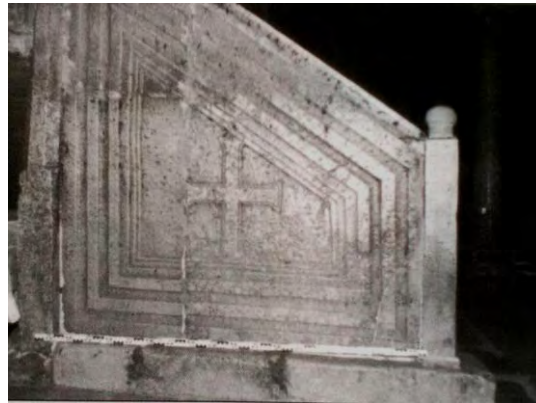
Εικ. 36. – Επισκοπή Άνω Βόλου, τμήματα ψευδοσαρκοφάγου της Άννας Μαλιασηνής (πηγή: Παζαράς 1988, πίν. 35 α)

Εικ. 37. – Αθήνα, Αρχαία Αγορά, ναός Αγίων Αποστόλων Σολάκη, πλάκα ψευδοσαρκοφάγου (πηγή: Παζαράς 1988, πίν. 49 α-β)

Εικ. 38 α-β. – α) Άργος, ναός του Ιωάννου Προδρόμου, θωράκιο (πηγή: Βαραλής, Τσεκές 2008, εικ. 5),
β) λεπτομέρεια του πίσω μέρους του μέλους με **αρ. 13** (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικ. 39. – Καλαμπάκα, ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ΒΔ θωράκιο της κλίμακας του άμβωνα (πηγή:
Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, εικ. 24)

Εικ. 40. – Βόλος, βασιλική «Ιωλκού», ιωνικό κιονόκρανο με επίθημα (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη
2012, εικ. 20)

Εικ. 41. – Κάστρο Βελίκας, ανασκαφή εκκλησίας, τμήμα κιονίσκου (πηγή: Ι. Βαραλής)

Εικ. 42 α-β. – α) Κάστρο Βελίκας, ανασκαφή εκκλησίας, τμήμα κιονίσκου (πηγή: Ι. Βαραλής), β) λεπτομέρεια της πίσω όψης του μέλους με **αρ. 27** (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικ. 43. – Καθολικό της μονής του Οσίου Λουκά, η ψηφιδωτή παράσταση της Ανάστασης στο νότιο τύμπανο του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα (πηγή: Χατζηδάκη 1996, εικ. 20)

Εικ. 44 α-β. – α) Κόρινθος, τμήμα επιστυλίου (πηγή: Vanderheyde 2008, εικ. 4), β) τμήμα επιστυλίου με αρ. 15 (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικ. 45. – Πώρινο τμήμα (δεξιά) όπου διακρίνεται η επιγραφή αρ. III (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικ. 46. – Πόρινο μέλος που φέρει την επιγραφή αρ. II (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Εικ. 47. – Μαρμάρινο μέλος που φέρει την επιγραφή αρ. I (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Χάρτες

Χάρτης 1. – χάρτης των εντοπισμένων αρχαιοτήτων της περιοχής Αλμυρού από το αρχείο του Γιαννόπουλου (πηγή: Συθιακάκη- Κριτσιμάλλη 2012 ,σελ.530)

ΧΑΡΤΗΣ 1

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ▲ Παλαιοβυζαντινικές θέσεις
- ▲ Θέσεις με αρχιτεκτονικά γλυπτά
- Βυζαντινές θέσεις

Χάρτης 2. – Χάρτης βυζαντινών μνημείων Θεσσαλίας και Φθιώτιδας (πηγή: Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη 2012, σελ. 529)